

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR'DE GIDA
TİCARETİ
VE
YAŞANAN BUNALIM

Gurbet GÖKGÖZ

Danışman
D.r. Leyla KIRKPINAR

İZMİR- 2010

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Gıda Ticareti ve Yaşanan Bunalım” adlı çalışmanın tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../ ... / 2011

Adı SOYADI: Gurbet GÖKGÖZ

İmza:

ÖNSÖZ

20. Yüzyıl, insanlık tarihi için önemli siyasi ve askeri pek çok olaya sahne oldu. Türkiye kimi zaman kendini bu gelişmelerin tam ortasında bulurken kimi zamanda kendi iradesiyle dışarıda kalmayı tercih etti ancak I. ve II. Dünya savaşları gibi dünyanın genelinde etkili olan trajedilerin her ne kadar dışında kalmak istese de bu pek mümkün olmadı. Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nın son aylarında müttefik güçlerin tarafında savaşa girdi.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı boyunca savaşın getirdiği özellikle de ekonomik sıkıntıların üstesinden gelmeye çalıştı. Savaş boyunca ekmek ve birçok temel gıda maddeleri karneye bağlandı. Savaş büyükşehirlerde yaşayan halk üzerinde yoğun bir etki gösterdi.

Böyle bir çalışma yapmaktaki amacım araştırdığım dönem itibariyle İzmir gibi yeniden toparlanma, yeniden yapılanma evresinde bulunan bir kentin II. Dünya savaşının ortaya çıkardığı sıkıntı dolu yıllar boyunca, ne tür bir yaşam sürdürdüğünü anlamaktı. Halkın değişen yaşam standartları karşısında nasıl önlemler aldığı, alışveriş alışkanlıklarının, beslenme tarzlarının nasıl bir değişim gösterdiğini irdelemektir. Yalnızca İzmirli halk değil, İzmirli tüccarların da yaşadığı sıkıntıları İzmir'in gıda ticaretinin yaşadığı sorunları, teknik yetersizliklerden kaynaklı sıkıntıları da vermeye çalıştım.

Çalışmada özellikle Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi ayrıca İzmir Milli Kütüphane'deki değerli kaynaklardan yararlandım. İkinci Dünya Savaşı yıllarında İzmir'de yayımlanan gazeteler, dergiler, istatistiklerden olabildiğince faydalandım. Hem Ahmet Piriştina Kent Arşivi'nde hem de İzmir Milli Kütüphane'deki Taramalarım sırasında bana ellerinden geldiğince yardımcı olmaya çalışan güler yüzlü kurum çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

Tezimin hazırlanmasında bilgi ve tecrübeleriyle bana yol gösteren değerli danışman hocam Yard. Doç. Dr. Leyla Kırkpınar'a, teşekkür ederim. Ayrıca tezimin yazımı aşamasında, metin üzerindeki düzeltmeler, yazım yanlışları ve son kontroller sırasında yardımlarını esirgemeyen yakın arkadaşlarım Ahmet Yılmaz ve Ercan Yalçın'a teşekkür ederim.

Ve son olarak tüm yüksek lisansım boyunca desteğini üzerimden bir an olsun çekmeyen, "*sizler benim karıncalarsınız*" diyerek bizi üretmeye, bilgi ve deneyimlerimizi artırmaya yönelten ve akademik anlamda iyi bir eğitimden geçmemizde büyük katkısı olan değerli hocam Doç. Dr. Kemal Arı'ya ve çalışmam sırasında daima yanımda olan aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Gurbet GÖKGÖZ

İzmir, 2011

ÖZET

20. yüzyılın en önemli siyasi ve askeri olaylarından biri olan İkinci Dünya Savaşı'na Türkiye son ana kadar girmedir. Savaş dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan halkları etkisine alırken Türkiye de bu olumsuz durumun yarattığı sıkıntıları fazlasıyla yaşadı. Ekonomisi çoğunlukla ard bölgesinden gelen gıda vb. maddelere bağlı olan İzmir kentinde savaş yıllarında halk, temel gıda maddelerine ulaşmakta büyük sıkıntılar çekti. Bu gıdalar arasında buğday ve ekmek sıkıntısı başı çekmektedir; ayrıca şeker, et, çay, kahve, zeytinyağı bulmakta güçlükler yaşandı. Bunların yanı sıra savaşın gölgesindeki ithalat ve ihracatta da teknik yetersizliklerden kaynaklı sorunlar ortaya çıktı.

Bu çalışmada 1940'lar Türkiye'sinin en önemli ticaret kentlerinden biri olan İzmir'de savaş dönemi boyunca yaşanan problemler incelendi.

ABSTRACT

Turkey did not enter the Second World War one of the most important military and political developments of the 20.th Century until the last moment. But Turkey affected exceedingly negativities created by the war. During war years İzmir dependent on products from inner region had difficulties access to basic foodstuffs. Among those foods wheat and bread were the needed most. Additionally finding sugar, meat, tea, coffee difficulties experienced. Besides, in the shadow of war, general measures taken by the government both imports and exports led to economic losses and other questions because of technical problems.

This work examined issues experienced during the Second World War in İzmir one of the most important commercial city of Turkey during 1940's.

KISALTMALAR

a.g.e; Adı Geçen Eser

a.g.m; Adı Geçen Makale

a.g.t; Adı Geçen Tez

ÇTTAD: Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

DEÜ: Dokuz Eylül Üniversitesi

İ.İ.B.F: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Türkiye'nin 1924-1931 Yılları Arasındaki İthalat ve İhracat Rakamları

Tablo 2: Türkiye'de 1929-1932 Döneminde GSMH (Milyon TL.)

Tablo 3: 1938-1942 Arasında Türkiye'de Dolaşımdaki Para Miktarları

Tablo 4: 1939-1945 Arasında İzmir'de Belli Başlı Ürünlerin Fiyatları

Tablo 5: 1919-1922 Arasında İzmir'de Dış Ticaret

Tablo 6: 1929-1937 Arasında İzmir Limanının İthalat ve İhracat Rakamları

Tablo 7: 1938-1950 Arasında Türkiye'de İthalat ve İhracatın Durumu

Tablo 8: 1939-1945 Arasında Türkiye'nin Dış Ticaret Gelirleri

Tablo 9: Birinci Derece Memurun Alabileceği Ekmek Miktarı

Tablo 10: 1943 Yılında İzmir'in İlçelerinden Gelen Tahıl Miktarı

Tablo 11: 1943 Yılında Çay Fiyatları

Tablo 12: 1943 Yılı Kahve Fiyatları

Tablo 13: 1944 Yılı Et Fiyatları

II. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA İZMİR'DE GIDA TİCARETİ VE YAŞANAN BUNALIM

İÇİNDEKİLER

Önsöz
Özet
Abstract
İçindekiler
Kısaltmalar
Tablo listesi
Giriş

BİRİNCİ BÖLÜM

1. YENİ TÜRKİYE'NİN EKONOMİK DURUMU

	Sayfa
1.1 Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi.....	3
1.2 İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türkiye Ekonomisi.....	20
1.2.1 Milli Korunma Kanunu.....	22
1.2.2 Varlık Vergisi Kanunu.....	27
1.2.3 Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu.....	31
1.3 Atatürk Döneminde İzmir'in Ekonomik Hayatı	
1.3.1 Bir Liman Kentinin Doğuşu.....	32
1.3.2 Cumhuriyet'le birlikte İzmir'in Genel Görüntüsü.....	34
1.3.3 Dünya Ekonomik Buhranında İzmir.....	39

İKİNCİ BÖLÜM

2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR'DE TİCARET

2.1 İkinci Dünya Savaşında İzmir'in Ekonomisi.....	42
2.2 İkinci Dünya Savaşı Döneminde İzmir'de İthalat ve İhracat.....	46
2.3 Savaşın Etkisiyle Tüccarın Yaşadığı Sıkıntılar.....	55
2.4 Ulaşımın Gıda Ticaretine Üzerindeki Rolü.....	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İZMİR'DE GIDA SORUNU VE BUNALIM.....

3.1 Buğday, Un, Ekmek.....	65
3.1.1 Ekmek Karnesi Yolsuzlukları.....	67
3.1.2 Has Ekmek Meselesi.....	71
3.2 Şeker.....	73
3.3 Üzüm ve İncir.....	76
3.4 Zeytin ve Zeytinyağı.....	77

3.5 Çay ve Kahve.....	78
3.6 Et ve Et Ürünleri.....	80
3.7 Meyve ve Sebzeçilik.....	82
3.8 Süt ve Süt Ürünleri.....	83
SONUÇ.....	84
KAYNAKÇA.....	87

GİRİŞ

Mustafa Kemal Atatürk, üzerinden bulunulan toprak parçasının “*Vatan*” olarak nitelendirilebilmesinin; o toprağın, üzerindeki insanlar için en yaşanılabilir hale getirilmesi ile mümkün olabileceğini vurguluyordu. İktisadi etkinliklerin bu açıdan önemine de şöyle değiniyordu: “*Eğer vatan denilen şey kuşkusuz dağlardan, taşlardan, kıraç alanlardan, çıplak ovalardan, verimsiz şehirlerden ve köylerden oluşmuş olsaydı, onun zindandan farkı olmazdı... Hâlbuki bu vatan evlat ve torunlarımız için cennet yapılmaya layık ve yakışır bir vatanıdır. İşte bu memleketi böyle bayındır ve cennet durumuna getirecek olan iktisadi sebep, iktisadi araçlar ve iktisadi faaliyetlerdir*”.

Dünya, 20. Yüzyılın ilk yarısında iki büyük dünya savaşını yaşadı. Türkiye, bu savaşların ikisine de stratejik ve politik anlamda yakın temas içerisindeydi. Ve bu temasın getirdiği sıkıntıları birebir yaşadı.

Türkiye, ilk Dünya Savaşı’ndan, Mustafa Kemal önderliğinde, yepyeni, bağımsız ve siyasal rejim ve bambaşka bir oluşumla sahneye çıkarak, çağdaş demokrasisini kurmak yolunda önemli adımlar atmaya başladı. Dönemin gerektirdiği çağdaş ilkelerin benimsenmesi bir yana; toplumu “*Tebaa-Kul*” kimliğinden arındırıp, “*Ulus-Birey*” kimliğine büründürmeye yönelik bir eğilim içerisine girildi. Bu da, toplumun gerek ekonomik, gerek toplumsal ve gerek örgütsel açıdan başlı başına büyük bir değişim, büyük bir devrim geçirmesini gerekli kıldı. Osmanlı Devleti’nin çökmüş ekonomik yapısı üzerine, Ulus-Devlet anlayışı çerçevesinde yeni ve çağdaş bir “*Ulusal Ekonomi*” oluşturulması yoluna gidildi. Dolayısıyla Yeni Türk Devleti bu süreçte, algıladığı “*Vatan*” anlayışı çerçevesinde, bu anlamın altını dolduracak bir iktisadi yapılanma yolundaydı.

İkinci Dünya Savaşı başladığında ise Türkiye’nin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ydü. Yeni Türkiye, ilkinden aldığı tecrübelerle sayesinde İkinci Dünya Savaşı’na aktif olarak katılmadı. Bu dönemde Türkiye’nin dış politikadaki temel prensipleri şöyleydi: *Son ana kadar savaşa katılmamak ve bu bağlamda toprak bütünlüğünden taviz vermemek, maceracı bir politikadan uzak, büyük devletlerarasında bir denge politikası izlemektir.*

Savaş, 1939’un sonbaharında Alman ordularının Polonya’ya saldırmasıyla başladı. Almanya’nın 1940 Mayıs’ında Fransa’ya saldırması ve İtalya’nın savaşa katılması ile üçlü paktın hükümlerine uygun olarak savaşa müttefiklerinin yanında katılması gerekirken

Türkiye 1925'teki Sovyet dostluk antlaşmasını bozmak istemediği için bu konudaki sakıncalarını belirtti.

28 Ekim 1940'da İtalya'nın Yunanistan'a saldırmasıyla Üçlü Paktın üçüncü maddesi işlenmeye başladığından İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan'a verdikleri garanti uyarınca bu devletin yardım etmeleri Türkiye'nin savaşa katılmasını da gerektiriyordu. Bu defa Alman tehdidiyle karşılaşan Türkiye, İngiltere'nin savaşa katılması yönündeki tekliflerine rağmen çekingen davrandı. Almanya'nın Balkanlardaki faaliyetleri Sovyet Rusya ile Almanya arasındaki iplerin gerilmesine sebep olurken Sovyetlerle Türkiye'nin yakınlaşmasını sağlıyordu.

Almanların Balkanlardaki ilerleyişi, İngiltere'nin tekrar Türkiye üzerinde baskı kurmasına neden oldu. Almanların Rusya'ya saldırdığı günlerde, Almanya Irak konusunda yardım istemiş hatta Türkiye'ye toprak talep etmiş fakat Türk Hükümeti konuya sıcak bakmayarak teklifi reddetmiştir. Bunun üzerine Almanya ile Haziran 1941 Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır. Bu antlaşma İngiltere ve Amerika'da olumlu karşılanmış; ancak Türkiye'ye yapılan yardımların kesilmesiyle sonuçlanmıştır¹.

Savaş boyunca Türkiye bu politika uyarınca mihver ve müttefik devletlerle çeşitli anlaşmalar imzaladı. Bunlar kısaca şöyleydi: 1939 senesinde Türk-İngiliz-Fransız üçlü ittifakı yapıldı, yine aynı yıl Türkiye - Fransız Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi imzalandı. 1941 yılında da Türk - Bulgar ve Türk - Sovyet Demeci yayınlandı. Türkiye ile Almanya arasında da saldırmazlık paktı imza edilerek ve 1945'te Türk-ABD askeri yardım antlaşması gerçekleştirildi².

Savaş dönemi boyunca gelişmeleri yakından takip eden Türkiye: İngiltere, Fransa ve Rusya üçlüsünün Almanya'yı mağlup ettikten sonra daha güçlü olarak etki alanlarını genişletebileceğini düşünmekteydi. Böyle bir durumda Türkiye, Sovyet Rusya'nın etkisi altına girebilirdi. Türkiye: Müttefiklerin, kendisini savaşın içine çekme çağrılarını sonuna kadar direndi; ancak 1944 yılında müttefiklerin Türkiye'ye karşı bir güven sorunu yaşamasının sonucunda Türkiye, savaşın kaderinin ana hatlarıyla belirlendiği bir tarihte savaşın bitimine yaklaşık altı ay kala Almanya'ya savaş ilan etti³.

¹ Hamza Eroğlu, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara, 1977, s.s.252-254.

² İlhami Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

³ **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.2, İletişim Yayınları, s.s.531-535.

Birinci bölüm

YENİ TÜRKİYE'NİN EKONOMİK DURUMU

1.1 Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi

Türkiye Cumhuriyeti, Avrupa'nın sanayi devrimine girememiş bir ülkeyi ve savaşlar sonunda yıkılmış, borçlanmış bir ülkeyi devraldı. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı tamamladıktan sonra, askeri alanda gerçekleştirilen zaferlerin diğer bir alan olan ekonomi alanında da gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Bunun için ise ülkede uygulanması gereken iktisat politikalarının ayrıntılı bir şekilde belirlenerek, bu kurallar dahilinde hareket edilmesi şarttı. Ayrıca siyasal, yani politik olarak da bir duruşun sergilenmesi kaçınılmaz olacaktı. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin benimseyeceği ekonomik model ortaya konmalı ve tüm dünya bunu görmeliydi.

Cumhuriyet dahi ilan edilmeden, ilk yapılacak iş olarak iktisat politikalarının benimsenmesi düşüncesi oldu. Bunun için de, 1923 yılının 17 Şubat - 4 Mart tarihleri arasında, yeni kurulacak olan ülkenin iktisat politikasının ne olması gerektiği konusunda ortaya veriler konularak bir takım önlemler stratejik bir temelde alınmaya çalışıldı. Dünyanın gelişmiş ülkelerinin sanayileşme konusunda gerçekleştirdiği sıçrayış, miras alınan ekonomik konum açısından Osmanlı Devleti'nde mevcut değildi. Bu atılımı gerçekleştirmesi gereken ise, yeni Türkiye'nin temellerini atan ve yeni Türkiye'nin gelişmesinde ve kalkınmasında en önemli rolü üstlenecek Türk halkı olacaktır. Ancak bu atılımın gerçekleştirilmesi miras alınan yapıyla mümkün görünmüyordu. Miras alınan yapıda her türlü imtiyaza sahip gayrimüslimler ve yabancı ülkeler çıkar elde ediyor, kapitülasyonlar bir yarasa gibi ülkenin kendi öz topraklarından çıkan her türlü değeri adeta kan emer gibi sömürüyordu.

Milli egemenlik konusunda alınan yolun aynı şekilde iktisadi alanda da alınması gerektiği konusunda hem fikir olan dönemin aydın kişilikleri, bu konuda yeterli tedbirlerin alınması ve taviz verilmemesi için, Lozan Konferansına ara verildiği bir dönemde iktisadiyat konusunu bir an önce çözme ve ülke için alınması gereken hayati önemdeki stratejik ekonomik hedeflerin ortaya konulmasını istemiştir. İlk olarak varılan karar ise, M.

Kemal'in de belirttiği üzere; “ Hâkimiyeti-i Milliye, Hâkimiyet-ı iktisadiye ile tersin edilmelidir” demektedir.

Toplanan Kongre'de, alınan kararlara bakıldığında dikkat çeken en önemli noktalardan bir tanesi, yabancı sermayenin ülkeye girip girmeyeceği ile ilgili kararın ne olacağı idi. Bu konuyla ilgili, genel itibariyle yabancı sermayeye karşı bir tavır alınmamıştır.

İktisat politikasına yol gösterici kararlardan bazıları şunlardır⁴:

- Ekonomik gelişmeye katkısı bulunmak koşuluyla yabancı sermayeye karşı olunmayacaktır.
- Çalışma özgürlüğü ilkesi benimsenecek, tekelciliğe izin verilmeyecektir.
- Reji adlı yabancı şirket tarafından yönetilmekte olan dış tütün tekeli kaldırılacak, tütün tarımı ve ticareti serbest olacaktır.
- Tütün dışarıya işletildikten sonra gönderilecektir.
- Aşar vergisi kaldırılacaktır.
- Dışsatımlar desteklenecek, lüks ithalattan kaçınılacaktır.
- Gümrük politikasında ticaret, tarım ve sanayi korunup desteklenecektir.

Kongrede alınan kararların en önemlilerinden bir tanesi de çiftçilere yönelik önemli açılımlar yapmış olmasıdır. Tarım sektöründe önemli bir kambur olarak yer alan ve Türk köylüsünün kâr marjında haddinden fazla kesinti yaratacak nitelikte olan Aşar vergisi kaldırılarak tarımsal alanda refah politikası uygulanmasının önü açılmıştır. Ayrıca, tarımın gelişmesi ve canlanması adına demiryollarına da önem verilmeye başlanmıştır. Bu şekliyle üretilen tarım ürünlerinin ithalat ve ihracatında taşıma problemleri ortadan kaldırılarak ticaret hacminin artması yönünde önemli iktisadi bir adım atılmış oluyordu.

Tarım sektörüne uygulanan bazı politikalar, sanayi sektöründe pek oluşturulamamış ve bunun da en önemli nedeni olarak, kurulacak yeni devletin sermaye birikimine sahip olmaması ve sermayeyi elinde bulunduracak burjuvazinin henüz oluşabilecek bir konumunun bulunmayışıdır. Bu şekliyle bakıldığında daha sonra çıkarılan Teşvik-i Sanayi

⁴ Ömer Celal Sarc, “Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları”, **Çağdaş Düşünceler Işığında Atatürk**, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s.349-350.

Kanunu bu konuyla ilgili oldukça kapsamlı bir alan çalışması yapılmasını öngörmüş ve bir sanayi atağının gerçekleştirilmesi için özel girişime destek olunması gerektiği düşüncesi en önemli iktisat politikası olarak uygulanmaya konmaya çalışılmıştır.

İzmir İktisat Kongresi'nin çizdiği sınırlar içerisinde, 1923 yılından itibaren Türkiye'nin uygulamak istediği ekonomi politikası olarak "Karma Ekonomik Model" in benimsenmiş olduğu söylenebilir. En önemlisi ise, Lozan Barış Antlaşması sonucunda ortaya çıkan durumun iktisadiyatta gösterdiği izdüşümler olmuştur. İlk yılların iktisat politikalarına damgasını vuran ve dışa açık bir iktisadi yapıya neden olan önemli bir gelişmedir. Antlaşmanın 28. Maddesinde Türkiye'de kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığı hükme bağlanmakla birlikte diğer iki önemli gelişme lehimize sonuçlanmamıştır. Antlaşma hükmü gereği, gümrük tarifelerinin beş yıl süre ile 1916 yılındaki seviyesinde tutulması ve sanayi üretimi bir süre daha gümrük korumasından mahrum bırakmıştır. Böyle olunca da dış ticarete atılacak önemli adımlar tam anlamıyla etkisini gösterememiş ve gümrük tarifelerindeki bu durum, Türkiye'nin iktisadi açıdan attığı adımların küçük kalmasında rol oynamıştır. Ayrıca, Osmanlı dış borçlarından bir bölümü yeni oluşturulan devlet tarafından miras alınmış ve devletin iktisat alanında yeterli hamleyi gerçekleştirilmeden borç yüküyle mücadele etmek zorunda kalınmıştır⁵. Siyasal, sosyal ve kültürel alanda yıkılmış Osmanlı'dan devralınan mirasta, devralınması gereken bir diğer en önemli alan da iktisat olmuş ve bu alanda da devletin yönetici kadrosunun önemli adımlar atması gerektiği olgusu ortaya çıkmıştır. Sosyal, siyasal ve kültürel alanda yaşanacak her türlü devrim; M. Kemal Atatürk'ün de ifade ettiği üzere, iktisadiyatla desteklenmedikçe başarılı sonuçlara ulaşamayacağı aşikârdı.

Tüm ortada duran gerçekler üzerinde etraflıca düşünüldüğünde ortaya konacak politika net olarak ortaya çıkıyordu. Milli İktisat görüşü olarak ortaya konan ve savaş yıllarında kısmen uygulanan iktisadi tezlerin, dönemin nesnel koşullarından doğan sınırlamalarının dışında, 1923 sonrası büyük ölçüde egemen olduğunu görüyoruz. Milli İktisat okulunun korumacı ve dolayısıyla sanayileşmeci yönelimleri bu dönemde yukarıda da değindiğimiz üzere Lozan Antlaşması ile gümrük politikasına konan engeller yüzünden arka plana düşmüş; ancak aynı okulun, devlet desteğiyle bir yerli ve milli burjuvazi yetiştirilmesini kalkınma ve modernleşmenin temel mekanizması olarak gören yaklaşımı,

⁵ Nadir Eroğlu, **Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)**, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Yıl 2007, C. XXIII, S.2, s.66.

1923 sonrasında oluşturulacak iktisat politikalarına ve atmosferine tamamen damgasını vuracaktır⁶.

Milli İktisat olarak ele alınan tüm değerler etrafında oluşturulması gereken en önemli yapı, yeni oluşturulan devletin bir burjuva sınıfına sahip olması olarak görülebilirdi. Peki, bu sınıf nasıl olacak da ortaya çıkacaktı? Savaş sonrası yeni kurulmuş bir ülkede zengin insan bulmak ve onların yapacağı belli başlı atılımlarla ekonomik refah sağlamak mümkün müydü? Dönemin iktisadi yapısını incelediğimizde karşımıza bu oluşumu gerçekleştirecek yeterli düzeyde zengin bir sermayedar sınıfının bulunmadığını göreceğiz. Yani sorun çözme yolunda alınacak kararlar devlete kalmakla beraber, ekonomik alanda birebir bulunacak girişimci olarak da devlete kalıyordu. Devlet ekonomiye bire bir müdahale edecek ve işler yoluna girip yeterli düzeyde sermayedar oluşturulduğunda, düzenin devamını sağlayacak olan burjuva sınıfı etkin hale gelecekti.

Devlet eliyle sermayedar yetiştirilecekse eğer, devlet eliyle sermayedar yetiştirme girişimlerinin en etkili ve yaygın yöntemlerinin başında, devlet tekellerinin imtiyazlı özel şahıs ve şirketlerce işletilmesi gerekliliği düşüncesi ilk akla gelen adım olur. Türkiye devleti de bu adımları atmaya başlamıştır. Devlet birçok malın ve hizmetin üretimini veya ithalini kendi tekeline almaya başlamıştır. Ve dönemin genel ilkesine uygun olarak bu tekeller daha sonra imtiyazlı yerli ve yabancı şirketlere devredilmiş, pek çoğunda üst düzeyde siyasi kadrolardan ve devlet tekelinde önemli kişilerin de ortak ve hissedar olduğu bu şirketler, devletin sağladığı tekel durumundan faydalanarak yüksek kazançlar elde etmişlerdir⁷.

Devlet eliyle imtiyazlı şirketler oluşturulması yolunda ortaya konan en önemli örnek olarak, 1924 yılında kurulan İş Bankası'nı örnek gösterebiliriz. Bu özel statülü, resmi görünüşlü bankanın genel müdürlüğüne imar vekilliğinden istifa eden Celal (Bayar) Bey, yönetim kurulu başkanlığına da Siirt Mebusu Mahmut Bey getirilmişti. İş Bankası dönem boyunca yerli ve yabancı sermaye ile siyasi iktidar arasındaki bütünleşme sürecinde önemli roller üstlenmiş ve çeşitli iktisat politikası kararlarını sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda yönlendirmede çok etkili bir baskı grubu olarak ortaya çıkmıştır⁸.

⁶ Çağdaş Türkiye- 4 (1908-1980), (der. Sina Akşin), Cem yayınevi, 2008, s.311.

⁷ A.g.e., s.311.

⁸ A.g.e., s.s.311-312.

Devlet tekeline aldığı tütün, şeker, tuz, içki ve kibrit üretimiyle birlikte memlekette bir kıpırdanma yarattı. Ufak tefek sanayi kuruluşları ortaya çıkmaya başladı⁹.

Cumhuriyet'in lider kadrosunun birinci hedefi Türkiye'nin sanayileşmesini hızlandırmaktı¹⁰. Cumhuriyeti kuran yönetim ülkede oluşmuş mamul mallar iç pazarını, koruyucu bir gümrük politikası ile yurt içi üretimine tahsis etmek; sanayi kesimindeki sermaye birikimini birtakım doğrudan desteklemelerle hızlandırmak kararındaydı.

Yeni rejim büyük bir ekonomik sıkıntı içerisindeydi. Büyük sermaye grubu denilecek gruplardan yoksundu. Halktan vergi istenmesi bile çok güçtü. Üretim neredeyse savaşlar yüzünden durma noktasındaydı. Cumhuriyet hükümeti ilk iş olarak 17 Şubat 1925 günü bir kanunla aşar vergisini kaldırarak fakir köylüyü rahatlattı. Aşar vergisinin kaldırılmasından devlet bazı tekel maddeler üzerindeki gelirini yükseltme yoluna giderek bütçeye ek gelir sağlamaya çalıştı. 9 Aralık 1925'te elbise, kumaş, başlı, vs. kıyafetleri yerli kaynaklardan temin eden firmalara uyguladığı indirimle yerli sermaye güçlendirilmeye çalışıldı.

1927'de özel sanayi girişimlerini teşvik için teşvik-i sanayi kanunu çıkarıldı. Bundan sonra ulaşım ve askeri alanda mevcut olan özel yabancı sermayenin bedeli ödenerek millileştirilmesi yoluna gidildi¹¹. 1927 ve 1929 yılları arasında topraksız köylüye toprak dağıtarak hem üretimi arttırmak hem de kalkınmayı sağlamaya çalışıyordu. Fakat çabalar 1929 yılında dünyada başlayan ekonomik kriz nedeniyle belli ölçülerde geriledi.

1929 yılına gelindiğinde dünya, etkisi uzun yıllar sürecektir olan ekonomik darboğaza giriyordu. Bu darboğazdan en fazla zarar görecektir ülkelerin başında sanayileşmesini tamamlamış kapitalist ülkeler olmasına rağmen; az gelişmiş ya da Gelişmekte olan ve kapitalistleşme sürecini tam olarak gerçekleştirememiş ülkeler de paylarını alacaklardı. Bunlardan bir tanesi de Türkiye olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni oluşturulan devlet, her alanda yaptığı yeni atılımlarla dünyanın dikkatini çekmiş ve adeta doğu toplumlarına örnek teşkil edecek bir siyasal, sosyal ve ekonomik alanda uyulması gereken reçete örneği gibiydi. Ancak, tüm bu atılımların yapıldığı noktada, 1920'li yılların sonunda gerçekleşecek olan Kriz, Türkiye'nin de bir duraklama yaşamasına neden olacaktır.

⁹ Fuat Sevim, **Dünya Uygarlığı ve Türk Sosyo-Ekonomik Tarihi**, İpek Yayınları, İstanbul, 1978, s.281.

¹⁰ **A.g.e.**, s.154.

¹¹ Mükerrrem Hiç, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi," **Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye yay., Ankara, 2002, C/9, s.341.

Bu bakış açısıyla 1929 ekonomik bunalımı Türkiye’yi de derinden etkilemişti. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’nın yaralarını sarmaya çalışan Türkiye Cumhuriyeti yeni ve aşılması güç bir döneme girmişti. Sık sık yurt içi gezilere çıkan Mustafa Kemal, bu geziler sırasında Bunalım’ın Türkiye’de yarattığı etkiyi ve ülkede yükselen toplumsal muhalefeti, genel sekreteri Hasan Rıza’ya şu sözlerle ifade etmişti: “*Bunaliyorum çocuk, büyük bir ıstırap içersinde bunaliyorum. Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemadiyen dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi manevi perişanlık içerisindedir*”¹². Mustafa Kemal’in bu sözleri ülkede baş gösteren ekonomik sıkıntının varlığını özetler niteliktedir.

Bunalımın yarattığı etki her iki alanda da fiyat düşmelerine neden olmuş, bu da ekonominin olumsuz yönde setretmesinin en büyük kaynağı olmuştur. Hem sanayi ürünleri hem de tarımsal ürünler ciddi fiyat düşmeleri yaşıyor, devlet bunun önüne geçmenin yollarını bulmakta güçlük çekiyordu. Peki, yapılması gereken en önemli müdahale neydi? Kapitalist ülkelerin birçoğunun uyguladığı liberal ekonomik düzen sona mı eriyordu? Bu soruların cevaplarını bunalımdan sonra ülkelerin ekonomiye nasıl müdahale ettikleri incelenerek cevaplar verilmiştir. Dünya krizini yaşayan her ülke, ekonominin kendince yeni bir düzen oluşturacağı kanısı üzerinde tam anlamıyla uzlaşa sağlayamamış ve devletim tam manasıyla müdahalede bulunmadan, ekonominin birebir rolü haline gelmeden kriz ekonomisinden çıkılamayacağı ortak bir çözüm olarak tüm devletler tarafından uygulanmıştır. Nasıl Avrupa’nın, deniz aşırı ülkelerin ekonomisinde bu dönüşümler yaşanmışsa; ekonomisini liberal bakış açısıyla oluşturmaya çalışan Türkiye için de aynı önlemler alınmaya çalışılmıştır. Bu nedenle Türkiye’de de bunalımdan etkilenen diğer ülkelerde olduğu gibi var olan ekonomik yapıdan farklı bir ekonomik yapıya geçmek için çalışmalar yapılmaya başlandı. Bunu gerçekleştirmenin en kolay yolu devletin ekonomik yapı üzerinde daha etkili olabileceği devletçi bir yapıya geçilmesiydi.

Bunalımın yaşandığı dönemin ihracat ve İthalat rakamları ile bunalımdan önceki dönemin ihracat ve ithalat rakamları incelediğinde aradaki uçurum daha iyi anlaşılacak ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik darboğaz ortaya koyulmuş olacaktır. 1928 ile 1933 yılları arasındaki ihracat gelirleri toplamı Türk Lirası bazında % 48 azalmış, en büyük düşüş ise 1928 değerlerine oranla pamuk ihracatında %89, halı kilim ihracatında ise %88

¹² Pakize Çoban, **İzmir’de Dünya Ekonomik Bunalımı Sırasında Tüketim Kültüründe Değişmeler ve Bunalımın Fiyatlar Üzerindeki Etkisi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2008, s.7.

oranında seyretmişti. Dolar bazında ise ihracat değerleri 1928 yılında 88.000.000 \$' dan 1933 yılında 58.000.000 \$' a (%34) düşmüştü. Bu büyüklükte, bir dış şok başta tarım kesimi olmak üzere ülke ekonomisinin tüm sektörlerini derinden sarsmıştı. Çiftçi 1931 yılında 1929'a göre %10 daha fazla ürün elde ettiği halde eline geçen para 1929 yılındakinden 1/3 daha azalmıştı¹³.

Türkiye'nin bunalım yıllarında tam anlamıyla sanayileşmesini sağlayamamış oluşu gözleri direk olarak tarımsal alana çevirmeyi gerekli kılıyordu. Ayrıca, tarımsal faaliyetler içinde en önemli yere sahip olan buğday üretimi, öncelikle üzerinde durulması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz iktisadiyatta devletçilik ilkesinin belirlenmesi istemi, neredeyse buğday üretiminin örgütlenmesine dayandırılmıştır¹⁴. Neredeyse tamamen tarımsal faaliyetler sonucunda ekonomik refahını sağlamaya çalışan tarımsal nüfus, tarım ürünlerinin özellikle de buğday fiyatlarının düşüşü ile birlikte önü alınmayan bir krizin içine sürüklenecektir. Ancak bakıldığı vakit Türkiye devletinin buğday meselesi üzerinde pek de önemli adımlar atmadığı görülecektir. 1928-1931 arasındaki üç yıl içerisinde buğday fiyatlarındaki toplam azalma Amerika'da %59 iken, Türkiye'de % 70 gibi uçuk bir seviyeye ulaşmıştır. Buğday fiyatlarında meydana gelen düşüş sadece dünya piyasalarındaki düşüşten daha fazla olmakla kalmamış, diğer tarım ürünlerinin fiyat hadleri açısından buğdayın göreceli fiyatındaki azalma diğer tarım ürünlerinin fiyatlarındaki azalmayla kıyaslandığında daha büyük olduğu görülmektedir¹⁵.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren, yıllar incelendiğinde ekonomik buhrana kadar geçen süreçte ithalat ve ihracat oranlarının yüksek olduğu kolayca gözlemlenebilmektedir. Ancak, 1929 yılında ortaya çıkan ekonomik bunalım Türkiye'yi de etkisi altına almış ve ithalat ve ihracat rakamlarında azalma yaşanmasının ana nedeni olarak karşımıza çıkmıştır. Aşağıda sunacağımız veriler göz önüne alındığında 1925'ten itibaren Türkiye'nin ihracatında yaşanan gerileme hemen görülecektir. İthalat oranlarındaki azalmaya baktığımızda ise, bu azalmanın özellikle ekonomik buhranın baş gösterdiği 1929 yılı itibarıyla düşüşe geçtiği görülmektedir. Ekonomik bunalıma karşı tedbirler almaya başlayan Türkiye, bunun sonucunda bunalım yıllarında ithalatı daha da

¹³ A.g.t., s.8.

¹⁴ Ahmet Hamdi Başar, **İktisadi Devletçilik**, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul, 1931, s.95.

¹⁵ Özcan Şabudak, **Unutulmuş Bir İktisat Vekili: Mustafa Şeref Özkan**, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.s.75-76.

azaltdı. İhracatın düşmesinde ise bunalımın en büyük nedeni oluşturduğunu söyleyebiliriz¹⁶.

Türkiye'nin 1924-1931 Yılları arasındaki İthalat ve İhracat Rakamları¹⁷:

Sene	İthalat	İhracat
1924	193.611.048	158.767.957
1925	242.453.732	192.884.575
1926	234.699.737	186.422.755
1927	211.398.184	158.420.998
1928	223.531.775	173.537.489
1929	256.138.207	155.373.026
1930	147.344.911	151.480.382
1931	126.382.085	126.939.248
TOPLAM	1.635.559.679	1.304.126.430

Sanayileşmede sezilir bir ilerlemenin sağlanamamış olmasının yanı sıra gerek duyulan ürünlerin çoğunun dışarıdan sağlanan alımlarla gerçekleştiriliyor olmasının sakıncalarını, 1930'lu yılların başındaki dünya ekonomik buhranı bir kat daha ağırlaştırmıştı. Buhran fiyat düzeyinde çok şiddetli bir düşüşe neden olmuş, ancak bütün fiyatları aynı oranda etkilemeyip hammaddelerde ve tarım ürünlerinin fiyatlarını, sanayi ürünleri fiyatlarından çok daha fazla düşürmüştür. Türkiye gibi dışarıya tarım ürünleri satan ülkeler bundan büyük zararlar görmüşlerdir. Ekonomik buhrana kadar yapılan dışsatımları sürdürebilmek için satılan malların düzeyini önemli ölçüde arttırmaları gerekiyordu; ancak bunu da düşük fiyatlar önlemekteydi¹⁸. Yukarıda bahsettiğimiz kötü gidişin Türkiye'deki etkisini daha net görebilmek için söz konusu yıllarda GSMH'nin sabit ve cari fiyatlarla değerini birbirleriyle karşılaştırmak yeterli olacak ve durumun net olarak algılanmasını sağlayacaktır.

¹⁶ Ali Çimen, **1929 Dünya Ekonomik Bunalımının Dünyaya, Türkiye'ye ve İzmir'deki Üzüm Fiyatlarına Etkisi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2007, s.29.

¹⁷ **A.g.t.**, s.29.

¹⁸ Ömer Celal Sarc, **a.g.m.**, s.s.364-365.

Türkiye’de 1929-1932 Döneminde GSMH (Milyon TL.)¹⁹

Yıl	Cari Fiyatlarla	1938 Fiyatlarıyla
1929	2073.1	11.50.1
1930	1580.5	11.98.8
1931	1391.6	1276.2
1932	1171.2	1198.4

1932’de sabit fiyatlara göre GSMH 1929’dakini %4.2’yi aşkın olduğu halde, fiilen ele geçen parayı belirleyen cari fiyatlarla, 1929’daki düzeyin %43.5 altında bulunuyordu. Halkın bu dönemde ne kadar sıkıntıda olduğunu Atatürk’ün Kasım 1930 ve Mart 1931 arasında yaptığı yurt gezilerine katılmış olan Ahmet Hamdi Başar’ın gözlemleri canlandırmaktadır. Başar’a göre;

“Kayseri’de evvelce halı dokuyan 12.000 tezgâh varken sayıları 7.000’e inmiş ve halı ihracatı durmuştur... Buğday, kilosu 2 kuruşa, süt 6-7 kuruşa satılmaktadır... Bir çiftçinin yıllık masrafları 111 lira, yıllık hâsılatı 70 lira olarak hesaplanmıştır... Evvelce 360 liraya alınan bir çift öküz artık yalnız 78 lira etmektedir...”²⁰.

1930’lu yılların başları itibariyle ne tarımsal alanda ne de sanayi alanında yeterli düzenlemeler yapılamamış, ortaya çıkarılan yeni burjuva sınıfı ülkenin belli atılımları gerçekleştirmesinde etkin güce sahip olamamıştır. Devlet, kalkınma ve gelişmeyi sağlaması için giriştiği burjuvazi yaratma oluşumunda başarıya uğramış; ancak burjuvazinin üzerine biçilen görev onlara bol gelmiş ve kalkınmayı gerçekleştirecek etkinliğe sahip olmadıkları ortaya çıkmıştır. O halde yapılması gereken nedir? 1930’lu yılların ekonomik algısı Türkiye açısından nasıl olacaktı? Hangi iktisadi politika Türkiye’nin önündeki engelleri kaldırıp hem sanayi hem de tarımsal faaliyetleri artıracak ve ülke insanının refah içinde yaşamasını sağlayarak Türkiye ekonomisini güçlü kılacaktı?

1923’ten 1930’lu yılların başına kadar yaşanan süreç, iki iktisadi amacı temel almıştı. Türkiye devleti için önemli olan iktisadi açıdan tam bağımsızlık ve ülkenin hızlı

¹⁹A.g.m., s.365.

²⁰A.g.m., s.366.

bir biçimde kalkınabilmesiydi. Ancak yaşanan süreçte bahsedilen amaçların gerçekleşebilmesi özel teşebbüsün sınırsız desteklenmesiyle halledilebilecek kadar kolay olmamıştı. Yapılan çalışmalar ve ortaya çıkarılan yenileşmeler modern anlamda sanayileşmeyi gerçekleştirememiş ve geniş halk kitlelerinin sıkıntılarını hafifletmede tam anlamıyla başarılı olamamıştır. Artık liderler, Türkiye'nin mevcut şartları içinde devletçiliğe geçmeyi zorunlu görmüşlerdir²¹.

Türkiye'de, ihracat malları fiyatlarının aşırı düşmesi ve dış ödeme güçlüklerinin artması biçiminde etkisini gösteren buhran, dış ticarete devlet müdahalesinin artmasına, kambiyo kontrolüne ve tarım ürünleri fiyatlarını koruma çareleri araştırılmasına yol açmıştır. Dış ticarete dengeye ulaşma zorunluluğu, ithalatı ikame edecek sanayiye bir an önce kurma ihtiyacını ve dolayısıyla devletçiliği körüklemiştir²².

Müdahalecilik kaçınılmaz bir hal almıştır. Ayrıca, bir an önce sanayileşmek gerekliliği vardır. Olaylar göstermiştir ki, yalnız özel sektöre dayanarak sanayileşme, Celal Bayar'ın ifadesiyle iki yüz yıl alacaktır. İsmet Paşa da bu konuda "Memleketin muhtaç olduğu sanayiye, teşkilatı, vesaiti, devletin yardımcı nezareti ve hatta doğrudan doğruya teşebbüsü olmaksızın kurabilmeyi safdil olanlar düşünebilir" şeklinde özetlemiştir. Ayrıca bu dönemde bırakın Türkiye ve onun gibi sanayileşmesini tam anlamıyla gerçekleştirememiş ve hammadde ihraç edip sanayi ürünler ithal eden ülkeleri, Avrupa'nın kapitalistleşmiş ülkeleri dahi devlet müdahaleciliği yoluna gitmişlerdir. Liberal devletler kapitalizmi yaşatmak için Liberalizm'den vazgeçmişler ve müdahaleci bir sistemin gerektirdiği politikaları uygulamışlardır. Faşist devletler ise daha da ileri bir müdahaleciliğe yönelmişlerdir²³.

Korumacılık olarak Türkiye; ilk olarak tüketim ve gelir düzeyinin düşmesine karşı doğal bir tepkisi olarak ithalatı denetleyen koruma önlemlerine gidilmesi, kısacası dışa kapanarak buhranın iç yansımalarını sınırlamak, durgunluğu aşmanın ön koşulu olarak görüyordu. Koruma duvarları arkasında, yaygın sınaî tüketim mallarından başlayan ithal ikameci yatırımlar, 1929 sonlarından itibaren adım adım dış ticareti denetleyen ve korumacı bir yapıya geçen Türkiye'nin uyguladığı politikalardan biri olmuştur²⁴. Bu

²¹ Nadir Eroğlu, **a.g.m.**, s.68.

²² Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın** (Birinci Kitap), Tekin Yayınevi, 1984, s.447.

²³ **A.g.e.**, s.s.446-447.

²⁴ **Çağdaş Türkiye- 4 (1908-1980)...**, s.324.

nedenle 1930 ve 1931 yılları korumacı-devletçi iktisat politikalarının hakim olduğu döneme geçişi temsil eden yıllardır. Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu, Merkez Bankası'nın kurulması ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programında açıkça devletçiliğin yer alması²⁵ devletçi-korumacı politikaların uygulanmaya başlandığının ve iktisadi refaha ulaşmanın yolu olarak görüldüğünün açık kanıtıdır.

1929 yılının sonlarına doğru halkı israfla mücadeleye, hesaplı, tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak; yerli mallarını tanıtmak, sevdirmek kullandırmak; yerli mallarının miktarını yükseltmeye, metanet ve zarafet itibarıyla hariçteki mümasili mallar dercesine getirmeye ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak; ayrıca yerli malların sürümünü arttırmak amacıyla Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti adında bir oluşuma gidildi. Tasarrufu teşvik etmeye yönelik Tasarruf ve Yerli Mallar Haftası, sergiler toplantılar ve eğitim kampanyaları düzenlendi. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından ekonomik sorunlar geniş halk kitlelerine aktararak yurttaşların bilinçlendirilmesi hedeflendi. Bunu yaparken milli duygulara hitap eden sloganlar kullanıldı²⁶.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin faaliyetleriyle birlikte, dönemin İktisat Vekili Şakir Kesebir'in başkanlığında komisyon oluşturulmuş ve genel ilke olarak "ülke içinde yetişen veya yetiştirilebilecek olan ürünlere karşı gümrük kapılarını kapatmak" olarak ifade edilmiştir. İhtiyaç duyduğumuz maddeler ülke içinde yetiştirilmeli, dışarıdan almak zorunda olduğumuz mallara karşı da dışarıya mutlaka mal satılmalı²⁷ denerek korumacı ve devletçi politikalar üretilmeye çalışılmıştır.

Devleti yönetiminde yer alan siyasetçiler en önem verdikleri alanlardan bir tanesi ise, elbette ki sanayi idi. Sanayiye geliştirebilmek adına ağustos 1932'de Profesör Orlof'un başkanlığında bir Sovyet uzmanlar grubuna bir sanayi programı hazırlatılmış, program İktisat Bakanlığı'nca benimsenerek Başbakanlık'a (Başvekâlet) sunulmuş ve 17 Nisan 1934'te Birinci 5 Yıllık Kalkınma Planı adı altında onaylanmıştır. Kalkınma programında kurulması öngörülen işletmeler şu şekilde sıralanabilir²⁸:

²⁵ Nadir Eroğlu, *a.g.m.*, s.68.

²⁶ Nuri Poyrazoğlu, **1929 Dünya Ekonomik Buhranının İzmir'de Görülen Etkileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2008, s.s.22-23.

²⁷ Poyrazoğlu, *a.g.t.*, s.23.

²⁸ Ömer Celal Sarc, *a.g.m.*, s.s.368-369.

- Kimya Sanayisi: Gemlik suni İpek, Zonguldak Semikök, Isparta Gülyağı, İzmit Süperfosfat, İzmit Sutkostik Fabrikaları,
- Toprak Sanayisi: Kütahya Seramik, Paşabahçe Şişe ve Cam ve bazı çimento fabrikaları,
- Karabük Demir ve Çelik fabrikaları
- İzmit Kâğıt ve Selüloz fabrikaları,
- Keçiborlu Kükürt sanayisi,
- Bodrum Süngercilik İşletmesi,
- Pamuk Dokuma sanayisi: Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Nazilli ve Malatya iplik ve dokuma, Iğdır iplik fabrikaları,
- Kamgarn –Merinos- sanayisi (Bursa),
- Kendir Sanayisi (Kastamonu).

Programın uygulanması ve kurulacak fabrikaların yönetimi o sıralarda kaldırılan Sanayi Ofisiyle Sanayi Kredi Bankası'nın görevlerini yapmak üzere 1933'te kurulan Sümerbank'a bırakılmış, ancak madencilikle uğraşan devlet işletmeleri daha sonra 1935'te tesis edilen Etibank'a devredilmiştir²⁹.

Sanayinin dışında atılması gereken en önemli adımlardan bir tanesi de tarımsal alanda yapılması gereken düzenlemelerdi. Gümrükte kısıtlama ve koruma tedbirlerinin alınması, ithalatın azaltılması (*1923/24 yılı tahıl, baklagil vb. dışalımını 184.6 bin ton iken 1930/31 yıllarında 10.6 bin ton*³⁰), ihracatın arttırılması, Türk Lirasının değerinin korunması, yerli malı kullanılması gibi önlemlerin yanı sıra ekonomik bunalım yıllarında Cumhuriyet sonrası uygulamaya konulan makineleşme ve tarımsal maliyetlerin düşürülmesi politikasına aynen devam edildi. Tarımsal kredi maliyetlerinin düşürülmesi de alınan zirai önlemler arasındaydı. Ayrıca 1 Haziran 1929 tarih ve 1470 sayılı Zirai Kredi Kooperatif Kanunu ile tefeci tüccarın hareket alanı daraltılmaya çalışıldı. Tarım kesiminin kredi imkanlarını iyileştirmek adına Ziraat Bankası Kanunu'nda değişiklik yapılmıştır. Ayrıca Ziraat Bankası'nın sermayesi 20 milyondan 100 milyona çıkarılıyordu³¹.

²⁹ **A.g.m.**, s.369.

³⁰ Ömer Celal Sarc, **a.g.m.**, s.362.

³¹ Nuri Poyrazoğlu, **a.g.t.**, s.28-29.

Sanayi ve tarım sektörlerinde atılan adımlar, diğer alanlarda da atılmaya çalışılmış ve ülke ekonomisi daha güçlü hale getirilmeye çalışılarak insanların refah içerisinde yaşamaları hedeflenmiştir. Her iki sektörün yanı sıra; ulaştırma politikaları, para politikaları, ulusallaştırmalar ve dış ticaret politikaları ile ilgili de önemli adımlar atılmıştır.

Kriz para değerinin düşmesine, dış ticaret açıklarını artmasına, ulusal gelirin azalarak halkın satın alma gücünün azalmasına neden oldu. Bu ekonomik şartlarda intiharlar gazetelerde birer birer yer almaya başlıyordu. Bu intiharlardan biride İzmir de yaşandı. Moralizade Abdi Bey piyasadan alacaklarını tahsil edemediği için batmış bu durumu gururuna yediremeyerek hayatına son vermişti³².

Türkiye, dünya krizinden 1929'un ikinci yarısından sonra etkilendi. Krize karşı para değerinin düşmesini önlemeye yönelik tedbirler alındı. Türk parasını koruma kanunu çıkartıldı ve ardından merkez bankası kuruldu. Böylece sağlam para politikası işlerlik kazandı. 1930'lar boyunca sağlam para ve denk bütçe uygulamaları ekonominin vazgeçilmez politikasıydı. Alınan önlemlere rağmen 1931-33 arasında bütçe açığı ortaya çıktı. Evdeki hesap çarşıya bir türlü uymuyordu. Giderlerin kısılması yoluna gidilse de tahmin edilemeyen harcamalar ortaya çıkarak açığa neden oluyor, buda sürekli giderlerin sınırlandırılmasıyla ülkede ihtiyaçların birikmesine yol açıyordu.

Sanayisi olmayan Türkiye de krizden en çok doğal olarak tarım sektörü darbe aldı. Malların fiyatları % 60 oranında düşüşe geçti. Ülke genelinde alım gücü iyice düşerken Yerel yönetimlerde acil eylem planları arıyordu. Bu kentlerden biri de kuşkusuz İzmir'di. 1931 senesinde belediye başkanlığına getirilen Behçet Uz acil olarak öncelikle kentin belli başlı yerlerinde sabah 8'den öğlen 13.00'e kadar sürecek Pazar yerleri açtı. Kısa süre içinde malını satmak zorunda kalan pazarcı öğleye doğru mallarını bitirme telaşı içinde fiyat kırmak zorunda kalıyor böylelikle halk birkaç parça yiyecek alabiliyordu³³. Bu çabalar sayesinde halkın alım gücü artarken pazarda canlanıyordu. Halk vergileri ödeyemez durumda hükümette bunu farkındaydı. Atatürk bu acı gerçeği sık sık gezdiği Anadolu'nun ger yerinde görüyordu. Bir gezisi sırasında hasan rıza soyak'a söylediği şu sözler Atatürk'ün bu gelişmeler karşısında duyduğu sıkıntıyı anlatmaktadır:

³² Alev Gözcü, "Bir İntiharın Sosyo-Ekonomik Arka planı: Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir Örneğinde Gündelik Yaşama Yansımaları", **ÇTTAD**, İzmir, VI/14, 2008, s.86.

³³ **Atatürk'ün İzmir'i Bir Kentin Yeniden Doğuşu Behçet Uz**, Haz: Ece Sakar, İş Bankası yay., İstanbul, 2007, s.57.

"Bunaliyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunaliyorum! Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemadiyen (sürekli olarak) dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddî manevî perişanlık içinde..."

Hükümet bütçe açıklarından dolayı sürekli şikâyetlere maruz kamıştı. İsmet İnönü de giderler üzerinde baskı kurularak sağlanan denk bütçe uygulamasını sınırına geldiğini itiraf ediyor, denk bütçe ile ihtiyaçlar cevap veren bütçenin farklı şeyler olduğunu söylüyordu. Artık siyasi ve idari nedenlerle denk bütçe yapmanın anlamsızlığından dem vurarak giderlere yer verme zamanını geldiğini bununda ancak sanayileşme hamleleriyle olabileceğini söylüyordu. Böylece devlet eliyle sanayileşme politikası benimsendi³⁴. Böylece 1931'de Mudanya-bursa, 1933'te İstanbul su şirketi 1933'te İzmir rıhtım şirketi, 1934'te İzmir afyon ve Manisa bandırma hattı, İstanbul rıhtım dok ve antreposu, 1935'te aydın demiryolu, 1936'da İstanbul telefon şirketi, 1937'de Ereğli liman demiryolu şirketi, aynı yıl İzmir de telefon şirketi, 1938'de Üsküdar ve Kadıköy Türk anonim şirketi, elektrik şirketi, 1939'da İstanbul tramvay, tünel, Ankara elektrik, havagazı şirketleri kuruldu.

Ülke büyük bir savaştan çıkmıştı. Elde yalnızca birkaç fabrika varken süratle sanayileşme hamleleri yapılıyordu. Bankacılık ve kooperatifçiliğe yönelim vardı. Devletin yapmış olduğu demir yolları, satın aldığı ve devletleştirdiği şirketler ile halk hizmeti özel sektörden değil devletten sağlanır olmuştu. Durumu çok iyi olmamasına karşın halk ilerlemenin farkındaydı. Hükümet bunalım zamanlarında vergileri arttırma yoluna gidiyordu. 27 Haziran 1931'de arazi vergi kanunu, 4 Temmuz 1931'de bina vergisi kanunu, 6 Temmuz 1931'de hayvanlar vergisi kanunu, 21 Temmuz 1931'de muamele vergisi gibi kanunlar çıkartıldı.

Bunların yanı sıra tasarruf haftası uygulamaları başlatıldı. Ülkede tasarruf tedbirlerini yaygınlaştırmak amacıyla kurulan *Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti* de bu yönde çalışmalara bilfiil katılarak hakle yol göstermiştir³⁵. Bu cemiyet Maarif Vekâletine başvurarak okullarda tasarruf ve yerli malı kullanmayı özendirmek için faaliyetlere başlamıştır.

Ayrıca Maarif Vekâleti de kullara gönderdiği genelgelerle öğrencilerin yabancı ürünleri kullanmamaları bütün eşyalarını yerli mallarında seçmelerini hata okulda bulundurulan sabunların bile yerli prina yağından üretilmesini istiyordu. 1931 yılı içinde

³⁴ **Türkiye'de Devletçilik**, Der: Nevin Coşar, Bağlam yay., İstanbul, 1995, s.263.

³⁵ Yücel Özkaya, "Atatürk ve Atatürk İnkılâpları," **Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C/8, s.s.478-80.

vekâletin yayınladığı genelgelerden birinde de okullarda yerli malı haftalarında çeşitli gösterilerle yerli malı düşüncesinin öğrenciler aşılması isteniyordu. Bu çabaların hepsi korumacılık politikana dayanıyor ve kalkınma umutlarını içinde barındırıyordu³⁶.

1933 yılında I.sanayi planı, ardından da II. Sanayi planı hazırlandı buna destek olması içinde I. Meslek Eğitimi Planı uygulamaya konuldu. Bu dönemde işçilerin yetiştirilmesine büyük önem verildi. Geleneksel usta-kalfa-çırak tarzı yapının yanında eğitilmiş elemanların yetişmesi üzerinde duruldu.

Cumhuriyetin kuruluşu sonrasında ilk yıllarda bir devlet bankası kurulamadı. 1924 yılında Atatürk ve Celal Bayar'ın girişimleri ve bazı yakın kişilerin sermayeleriyle İş Bankası kuruldu. Ardından Sanayi ve Maden (maden) bankası ve 1926 yılında Emlak ve Eytam Bankası gibi sektör bankalarının kurulmasına izin verildi. Bunların yanı sıra zaten Anadolu'da pek çok özel banka hizmet vermekteydi. Devlet Türk parasındaki düşüşleri önlemek amacıyla 1926 yılında bir Merkez Bankası kurulması yönünde girişimlere başladı. Çıkar grupları arasındaki çekişmeler nedeniyle bu girişimler 1929 yılına ertelenmek zorunda kaldı.

Hükümet Karl Müller isimli bir kişiye merkez bankasının kurulabilmesi yönünde rapor hazırlattı. 1929 Ekonomik Buhranı Türkiye'de de paranın değerinin hızla düşmesi olarak yankı buldu. Hükümet çeşitli çalışmalarla Türk parasının değerini belirleyerek 20 Şubat 1930'da Türk parasının kıymetini koruma kanunu çıkardı. Ardından uzun ve yoğun çabalar sonrasında 11 Haziran 1930'da Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası yasası kabul edildi. Banka, 15.000.000 TL sermayeli bir anonim şirketi olarak kuruldu. Merkez Bankasının amacı, ülkenin ekonomik durumuna yardım etmektir. 8 Haziran 1933'te Halk bankası, 1935'te Etibank 1937 yılında ise ilk adımlarını balkanlarda Mithat paşanın attığı; Türkiye Ziraat Bankasının kuruluşu gündemdedir.

Cumhuriyet döneminde sanayinin hızla gelişmesine önem verildi. 1925'te 264 olan sanayi kurumları, 1938'e kadar 1394'e yükseltildi. İzmit'te kâğıt fabrikası ile Karabük'te demir çelik fabrikası açıldı. Maden teknik aram enstitüsü kurularak maden araştırmalarına başlandı. 25 Haziran 1937'de "âli iktisat meclisi teşkili hakkında kanun" kabul edildi. Atatürk döneminde kalkınmanın temel yaşları olacak adımlar atılarak Türkiye'nin pek çok il ve ilçesinde fabrikalaşma başlatıldı. Bunu yanı sıra işçi hakları ve işçilerin barınma yerlerine kadar şehir planları yapıldı. Büyük yatırımcı olan devlet, artık her iş koluna el

³⁶ Doğan Duman, "1930'larda Ekonomideki Korumacılık Politikasının Okullardaki Yansımaları: Yaşasın Yerli Malı, Yaşası Kumbara!", "75.Yılda Çarklardan Chiplere, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1999, s.107.

atma çabası içindeydi. 1930-1938 yılları arası Türkiye gerçek anlamda sanayileşme sürecine girdi. Devletçi bir yapıyla başlatılan sanayileşmede hedef nokta ulusal çıkarlar olmuştur. Özel sanayi sermayesinin ise, bu dönemde devlet sanayisi ile rekabet değil, tamamlayıcılık ilişkileri içinde olduğu; gelişen devlet kesiminden doğan ek talebin, devlet yatırımlarının giremediği yan ve küçük sanayi kollarında belli bir canlılık yarattığı gözlenmektedir³⁷.

Ziraat alanında ise aşar vergisinin kaldırılması, köy yollarının düzenlenerek malların şehirlere rahat ulaşımının sağlanması önemli girişimlerdi. Köy okullarının %40'tan % 11'e indirilmesi, köy kanunu ile köylüye toprak verilmesi, bataklıkların kurutularak tarıma açılışıyla tarım sektöründe görülür bir artış oldu. Ziraat işlerinin düzenlenmesi için, devlet 17 Haziran 1927'de ziraat eğitiminin ıslahı adlı kanunu kabul etti. 20 Haziran 1927'de ziraat ve veteriner enstitüleriyle yüksek mektepler kurulması ve ziraat öğretiminin düzeltilmesine dair kanun; Ankara'da yüksek ziraat enstitüsünün kuruluşu (1933), yüksek baytar mektepleri ve enstitüleri, ardından da Avrupa'ya ziraat öğrencilerinin gönderilişi ziraat alanında yapılan girişimlerdir. 29 Aralık 1931'de ziraat bakanlığının yanı sıra tarım bakanlığı da kuruldu. 1930 yılında ise pirinç ziraatını düzenlemek için çeşitli cinsten çeltikler getirildi. 1926 ile 1931 arasında traktör kullanan çiftçileri korumak için kanunlar çıkarılırken kredilerde de kolaylık sağlandı. 1938'de köylünün fazla ürününü depolamak için toprak mahsulleri ofisi kuruldu³⁸.

Atatürk döneminde 15'in üzerinde fabrikanın açılışı gerçekleştirildi. Bu fabrikalardan biride Nazilli basma fabrikasıdır. Fabrika iktisat bakanı Celal Bayar'ın girişimleriyle nazillide kurulmasına karar verilmişti. 25 ağustos 1935'te temeli atılan fabrika 9 Ekim 1937'de bizzat Atatürk tarafından açıldı. Fabrikanın açılış gününün bir tanığı olan Kemal Zeki Gençosman o günü şöyle anlatmaktadır: *fabrikanın yöneticileri Atatürk'ü daha sitenin girişinde karşıladılar. Gördüğü her şey onu sarıyordu, yüz çizgilerinde mutluluk ve kıvanç okunuyordu. Temiz yer, temiz ve güzel insanlar, menderes bataklığını berekete çeviren, onun kara tılsımını yenen insan iradesinin yeni yeni, sıra sıra eserleri... Ellerinde bayraklar, çiçek demetleriyle dizi dizi okul çocukları alkışlarla, şen şarkılarla haykırıyorlardı. Derken fabrikanın alanına girildi. Alkışlar, şarkılar, havuzlara dökülen şakrak suların şıptırları ve ta kasabadan beri yayılıp gelen davul-zurna*

³⁷ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)**, İmge yay., Ankara, 2006, s.301.

³⁸ Yücel Özkaya, **a.g.m.**, s.s.481-482.

sesleri, zeybek naraları... Gel gör ki fabrikada tıs yok... Bugün hizmete girmesi gereken bu koca fabrika, derin bir sessizliğe gömülmüş, sanki uyanılmaz bir uykuya dalmıştı...

Atatürk'ü fabrikanın hâkim bir yerine çıkarttılar. Ve ardından fabrikada ki tüm makineler tüm güçleriyle çalışmaya başladılar. Atatürk bu anda yalnızca "*işte bu bir musikidir*" diyebildi. Nazilli basma fabrikası Sovyet birliğinden alınan kredilerle yapılmıştı. Yılda 18 milyon metre basma üretmesi öngörülmüş ve 28,236 iş, 2.914 ton pamuk, 768 dokuma tezgâhı ile üretime başladı³⁹.

Sonuç olarak Yeni Türkiye Devleti'nin oluşumuyla birlikte gerçekleştirilmeye başlanılan ekonomik düzen, öncelikli olarak henüz devlet tam olarak kurulmadan devleti yönetecek liderler tarafından İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenmiş ve bu kongrede alınan kararlar ışığında ekonomik politikalar uygulanmaya çalışılmıştır. Genel itibariyle özel teşebbüse göz kırparak ekonomik alandan onları dışlamayı söz konusu etmeyen bir ekonomik model ortaya konmuş, toplumda bir burjuvazi yani sermayeyi elinde bulunduracak bir sınıf oluşturulmaya çalışılmıştır. Genel anlamda liberal anlayışa sahip olan politikalar devletin de müdahale ettiği bir şekliyle uygulamaya konmuştur. Ancak 1929 yılında ortaya çıkan dünya ekonomik bunalımı, tüm dünya devletlerini etkilediği gibi Türkiye Cumhuriyeti'ni de etkilemiştir. Bu nedenle, dünya liberal politikalarından uzaklaşıp devletin daha fazla ekonomik alana müdahale ettiği bir düzene doğru gitmeye başlıyordu. Aynı durum Türkiye'de de yaşanacak, zaten ekonomik alanda bulunan devlet, buhranla birlikte tüm ekonomik alanda kendine rol bularak bire bir ekonomik sistemin tarafı haline gelecektir. Bu uygulanan politikalar ışığında Türkiye, ne tam anlamıyla sosyalist düzenin gerekli kıldığı ekonomik modeli benimsemiş ne de Batı'nın ortaya koyduğu kapitalist düzenin liberal politikalarını tam olarak uygulamaya koymuştur.

Türkiye, kendi topraklarına ve halkına yönelik yukarıda bahsettiğimiz iki ekonomik modelin karma bir şeklini ortaya koyarak kendine has bir ekonomik sistem geliştirmiştir. Bu sistem hem kuruluşunda hem de buhrandan sonra bir takım değişimlerle devam etmiş ve ülkenin kalkınmasında önemli bir araç olarak kullanılmıştır.

³⁹ Hakan Topuçar, "7'den 70'e Alın Güllü Fistanlar: Nazilli Basma Fabrikası", **75. Yılda Çarklardan Chiplere**, İstanbul, s.s.138-139.

1.2 İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türkiye Ekonomisi

İkinci Dünya Savaşı, siyasi bir olgu olmasının yanı sıra ekonomik boyutlarıyla da toplumları etkileyen bir olaydı. 20. yüzyılın ilk yarısında siyasi birliğini yeniden kuran Türkiye, bu savaşın içerisinde yer almamasına rağmen özellikle ekonomik anlamda savaştan oldukça etkilenmiştir. Bu etkinin temel sebeplerini düşündüğümüzde karşımıza şöyle bir tablo çıkacaktır; öncelikle Türkiye, gerçekleştirdiği Türk devrimiyle Osmanlı Devleti'nin üzerine kurulan bir devlet olmasının dezavantajlarını fazlasıyla yaşamıştır ve ikinci dünya savaşı döneminde de hala Osmanlı'dan kalan borçları ödemektedir. Bunun yanı sıra 1929 ekonomik buhranını etkileri tamamen ortadan kaldırılamamış durumdadır. Beş yıllık kalkınma planlarındaki gelişim ise henüz yeni bir dünya savaşının getireceği küresel sıkıntıyı aşmaya yetecek düzeyde değildir.

Ekonomi alanında tam bir iyileşme yaşanmadan bir de üzerine tüm dünyayı etkileyen bir savaşı, ön bahçesinden izler olmanın yarattığı kaygıları da eklemek mümkündür. Bu kaygılar özellikle askeri alanda kendini gösterecektir. Türkiye, savaşa karşı tutumunu daha 1930'lu yılların başında gösterse de gelinen noktada ne olacağı konusunda endişelerin ortaya çıktığı bir gerçektir. Türkiye, savaşın başında tarafsızlığını bildirdi; ancak bir kere savaş başlamıştı ve alevinin ne boyutlara ulaşacağı tahmin edilemezdi.

Dönemin başından itibaren devletçi uygulamalar biraz daha esnetilerek çeşitli müdahalelerle ekonomi iyileştirilmeye çalışıldı. Bu büyüklükte ki bir savaşın dünya ekonomisini de etkileyeceği tartışılmaz bir gerçek olarak dururken Türk hükümeti de uzun süreden beri devam ettirdiği denk bütçe uygulamasına sıkı sıkıya sarıldı. 1938'de öngörülen bütçe 250.094; sağlanan bütçe ise 322.933 liraydı⁴⁰. 1938 yılının gelir bütçesine bakıldığında öngörülen ve sağlanan bütçeler arasında dengeli bir yapının söz konusu olduğu görülmektedir. İnönü, 1940 yılında TBMM' deki bir konuşmasında denk bütçe uygulamasının işe yaradığını ve istenilen sonucun alındığını belirtmektedir⁴¹.

Savaş başladığında Türkiye'nin nüfusu 18 milyon civarındadır. Bunun % 25'i kentlerde geri kalan % 75'i ise kırsal alanlarda yaşamaktadır. Tarım kesimindeki nüfus yaklaşık olarak 13,5 milyon civarındadır. Buradan da anlaşılacağı üzere Türkiye'nin

⁴⁰ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, IV-I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s.154.

⁴¹ **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1939-1960)**, C.2, TBMM Yayınları, Ankara, 1993, s.17.

ekonomisi tarıma dayalıdır. Türkiye, savaş ortamından en az zararlı çıkmanın çaresini ordunun mevcut potansiyelini arttırmakta buldu. Fakat bu oran bütçeden askere gidecek olan payın artmasına sebep oldu. 1938’de % 30.31 olan oranlar; 1941 de % 55. 44’e kadar çıktı⁴². Ordunun savaş öncesi asker sayısı 120 bin iken savaş sırasında; Şerafettin Turan’a göre 600 bin; Zafer Toprak’a göre 1,5 milyon⁴³, İsmail Cem’e göre ise 500 bin kişi askere alınmıştır⁴⁴.

Genç, üretken insanların askere alınmasıyla üretici gücünde kayıpların ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun ilave olarak silâh altına alınan askerin sayısı giderek arttıkça iâşe problemleri de gündeme gelir ve durum mali anlamda hükümetin önlemler almasını gerektirecek bir düzeye çıkar ve ileride ayrıntılarıyla ele alacağımız, ekmeğin karneyle alındığı günler gelir.

Üretim alanında düşüşlerin yaşanması, tüketim maddelerindeki artışı destekleyecek; paranın değerinin düşmesiyle fiyatlar alım gücünün üstünde bir yükselişe gidecektir. Tabii pahalılık öncelikle dar ve sabit gelirli olan toplumu, en zayıf halkasından yakalayacaktır. Savaşın başında toptan fiyat endeksi 100 iken, 1942’de 340, 1943’de 590 rakamlarını görecektir⁴⁵.

Savaşın başında Türk hükümetinin iki ayrı ekonomi politikasını değerlendirmekte olduğunu görüyoruz. Bunlardan birincisi, ordunun ve kentlinin iâşe sorununu çözmeye amacından hareketle, devletin piyasa üzerinde kontrolünü sağlayan, *polisiye bir fiyat sınırlaması*⁴⁶ ikincisi ise fiyat kontrollerinden alabildiğince kaçınarak üretimi teşvik etmek. Refik Saydam hükümetini daha çok ilk politika çerçevesinde hareket ettiği gözlenirken Şükrü Saraçoğlu’nun ise ikinci politikayı bazı çekinceleri olmasına karşın az miktarda uyguladığını görmekteyiz.

Boratav, karaborsacılığın ve rüşvetçiliğin artmasını şöyle dile getirmektedir; “*Kentli nüfus, gelir sınırları zorlanmadan ekme ve kömür sağlayabilmiştir. Buna karşın kontrol uygulanan her alanda karaborsa*

⁴² Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.155.

⁴³ Zafer Toprak, “Türkiye’de Muhalefetin Doğuşu, II. Dünya Savaşı ve Tek Partinin Sonu”, **Toplumsal Tarih**, S.121, 2004, s.75.

⁴⁴ İsmail Cem, **Türkiye de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s.257.

⁴⁵ Cem, **a.g.e.**, s.258.

⁴⁶ Korkut Boratav, **100 Soruda Türkiye’de Devletçilik**, Gerçek Yayınevi, 1974, İstanbul, s.296.

oluşumunun istifçiliğın, fatura ticaretinin, hava parasının ve zorunlu olara rüşvet ve nüfuz ticaretinin önüne de geçilememiştir”⁴⁷.

Refik Saydam’ın ölümünden sonra yerine gelen Saraçoğlu, % 25 kararı olarak bilinen bir karar aldı. Bu kararla devlet kendisine, üretilen her cins tahılı % 25, % 35 ve % 50’ye varan rakamlarla satın alma yetkisi tanımaktadır⁴⁸. Bu kararın amacı asker ve kentli nüfusun iaşesini sağlamaktı. Üretici elinde kalan malı devletin iaşe sağladığı büyük kentlerin dışındakilerde satmakta serbest olacaktı. Ancak Saraçoğlu’nun bu planı çoğu tüccar ve üretici için açık bir kapı işlevi gördü. Böylelikle önceki yıllara oranla tüccarın kar elde ettiği görüldü.

Aslında İkinci Dünya Savaşı öncesinde patlak verecek savaş hakkında bir rapor hazırlanmıştı. Ancak bu raporun üst kadrolara ulaşması savaşın Avrupa’da patlak verdiği ilk hafta gerçekleşebilecekti. Bu raporun ana başlıkları şöyleydi. Müdafaa Ekonomisi, Başvekâlet Ekonomik Yüksek Müdafaa Komisyonu Teşkilatı Ve Şeması, İktisadi Korunma Kanunu Projesi, İktisadi Müdafaa Servisi, Milli İktisadi Koruma Kanununda İktisat Vekâleti’ni Alakadar Eden Salahiyetler Muhtırası. Rapora bakıldığında bir ekonomik çıkış noktası çoktan bulunmuştu. Ancak Türkiye savaşa girmediğinden bu raporun yalnızca İktisadi Korunma Kanunu kısmı kullanılabilirdi.⁴⁹

Hükümet, İkinci Dünya Savaşı sırasında önemli kanun ve kararlarla ekonomiyi iyileştirmeye çalıştı. Bunlar sırasıyla: Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu ve Toprak Mahsulleri Vergisi’dir.

1.2.1. Milli Korunma Kanunu

Savaş yıllarının en önemli ekonomi kanunu olan Milli Korunma Kanunu 18 Ocak 1940’da TBMM’de kabul edilerek resmi gazetede yayınlanmasının ardından yürürlüğe girdi⁵⁰.

⁴⁷ Boratav, **a.g.e.**, s.298.

⁴⁸ Boratav, **a.g.e.**, s.299.

⁴⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C.II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967, s.75

⁵⁰ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, C.VIII, D.6, İ.1; **Resmi Gazete**, 26 İkinci kanun 1940.

Hükümete ekonomi alanında geniş yetkiler veren bu kanunla ekonomide oluşması muhtemel sorunlara hızlı kararlar alarak önlemek için çıkarılmıştır. Savaş yıllarında hükümet kanuna dayanarak toplamda 596 kararın altına imza atmıştır⁵¹.

Kanuna göre; hükümet özellikle sanayi kuruluşları üzerinde tam bir kontrol fırsatı yakalamaktadır. Özellikle neyi, ne kadar üreteceğine karar verme yetkisini eline almaktadır. Bunun yanı sıra sanayi ve maden kuruluşlarını denetleyebilecek ve bu kurumlara üretim programları da verebilecektir. Hükümet dış alımlar üzerinde de tam bir kontrol kuruyordu. Dışarıdan alınacak maddelerin miktarları ve cinslerinin ne olacağı da yine bu kanunla devletin kararına bırakılıyordu⁵². Yine bu kanun çerçevesinde işe müsteşarlıkları, işe müdürlükleri ve işe heyetleri kuruldu.

Hükümet üretimi ve ticareti kontrol altına alıyordu ve hükümetin aldığı kararlara uymayanlar devlet tarafından cezalandırılmayı göze almalıydı. Aksi takdirde devlet böyle bir işletmeye el koyma hakkına sahipti. Eğer bir kuruluş, stok yoluna giderse devlet tarafında mallarına el konulmasına ve yine devletin uygun gördüğü miktarda tazminata razı olmalıydı. Tüm bunlara rağmen Milli Korunma Kanunu özel girişimciye de belli oranlarda ticaret yapma serbestliği tanıyordu. Boratav, kanunun tamamıyla özel teşebbüsü ortadan kaldırmaya yönelik olmadığını bazı kararlar ve uygulamalar çerçevesinde girişimcileri de teşvik ettiğini belirtmektedir⁵³.

Aslında devletin yapmak istediği ekonomiyi dalgalı bir ekonomik yapıdan korumak, bunun yanı sıra savaş gibi olağanüstü olan böylesi bir durumda stoklar ve karaborsacılık gibi tüccar oyunlarından halkı korumaya yöneliktir.

Kanunun nasıl uygulandığı konusuna gelirsek kanunun uygulanması noktasında sıkıntıların ortaya çıktığı gözlenmektedir. Metin Tire'nin de belirttiği gibi uygulamada istenilen sonuçlara ulaşılamamıştır... Belirtilen fiyatlardan mal bulunamamış kara Pazar yani karaborsacılık oluşmuştur⁵⁴. Oluşan karaborsayı önlemek amacıyla da 8 Haziran 1940'da Fiyat Kontrol Komisyonları kuruldu.

⁵¹ Metin Tire, **İkinci Dünya Savaşı'nda Milli Korunma Kanunu**, (Danışman: Ergün Aybars) Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990, s.30.

⁵² Turan, **a.g.e.**, s.156.

⁵³ Boratav, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik**, s.329.

⁵⁴ Tire, **a.g.e.**, s.152.

Özellikle kanunun uygulanmasını takip edecek Fiyat Murakabe Komisyonları'nın geniş yetkileri sayesinde görevlerini kötüye kullandıkları en dikkat çeken konular arasındadır. Bu konuya Şevket Süreyya ikinci adam adlı eserinde değinmektedir. Süreyya; Murakabe Komisyonu yetkililerinin dükkânları bölge bölge ayırarak buraları haraca bağladıklarını tespit eden resmi raporların varlığından bahsetmektedir⁵⁵.

Yakup kadri Karaosmanoğlu anılarında bu durumdan bahsetmektedir: “*Böyleleri parmakla sayılamayacak kadar çoğalmıştı. Zeytinyağı piyasasını inhisarı (tekeli) altına alan bakan mı istersiniz; karaborsacıları koruyan vali, genel müdür ve saire mi istersiniz, o devirde bunların her köşe başında size sırttıklarını görebilirdiniz... Sırtını devlet nüfuzuna dayayarak halkı haraca kesen ihtikârcılar (stokçular), karaborsacılar her köşe başını tutmuştu*”⁵⁶.

Yusuf Hikmet Bayur ise bir konuşmasında şöyle diyor: “*Bu vurguncuların tam sayısını bilemesekte 30000 ile 40000 civarında oldukları tahmin edilmektedir.*”⁵⁷.

Saydam Hükümeti'nden itibaren tüccarın daha sorumlu davranması yönünde ciddi uyarılar söz konusudur. İnönü'nün konuya bakışı da açıktır. Meclisin 1942 yılındaki açılış konuşmasında da söylediği gibi; “*Bulanık zamanı (savaş dönemi kastediliyor) bir daha ele geçmez fırsat sayan eski bataklık çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metası yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyü fırsat sanan(lar) ... Büyük milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar... Üç yüz beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikâr olan zararlarını giderme yolu elbette ki vardır*”⁵⁸.

Açıkkası devlet tüccarından fedakârlık beklemektedir; ancak tüccar buna nasıl bir yanıt verecek bunu ilerleyen dönemler gösterecektir. Artan karaborsacılık faaliyetleri, rüşvet iddiaları ve geçim sıkıntısı şikâyetleri Hükümetin yaptığı uyarıların hiçbir anlamda tüccar üzerinde etkili olmadığını göstermektedir.

Savaş yıllarında büyük kentlerde yaşanan sıkıntıları bir yazar şöyle anlatıyor;

”*Şehre her gün Anadolu'dan çiftçi aileler gelmekte bunların bir kısmı zengin aileler olurken büyük bir kısmı da fakir köylüler oluşturmakta... Geçen*

⁵⁵ Aydemir, **a.g.e.**, s.216.

⁵⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Ankara, 1968.

⁵⁷ **TBMM Zabıt Cerideleri**, 17 Şubat 1945, Yusuf Hikmet Bayur'un konuşması.

⁵⁸ **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1939-1960)**, C.2, TBMM Yayınları, Ankara, 1993, s.33.

kış yiyeceksiz kalmış, çok borca girmiş... Hayvanlarını tarlalarını satmışlar. Şehrin fakir mahallelerinde ucuz yollu bir ev bulup yerleşenlerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bunların yanı sıra şehirdeki sahipsiz çocuklarında miktarında bir artış yaşanmaktadır. Bu çocukların sayısı 5000'ini geçmiştir. Bir kısmı koltuğunu altında gazete satarken bir kısmı dilencilik yapmakta bir kısmı ise de hamallık yaparak gece geç saatlere kadar çalışıp geçimini sağlamaktadır”⁵⁹. Savaş yıllarından insan manzaraları böyleydi.

Sıkıntılar kimi zaman milletvekillerini hatta bakanların bile psikolojileri üzerinde acı bir tat bırakmıştır. 1940-1942 arasında görev yapan Ticaret Bakanı Mümtaz Ökmen halkın yaşadığı sıkıntıları gördükçe nasıl kendini kötü hissettiğinden şöyle bahsetmektedir: *“Düşündüm ki, şu balkondan çıkayım ve oradan kendimi sokağın taşları üzerine atayım! Yalnız üzerimize aldığımız şu yükten kurtulmak için değil, millet dediğimiz, ordu dediğimiz son varlıklarımıza karşı şu ülkede ve hele bu yüzyılda bu kadar aciz ve çaresiz kaldığımız için...”⁶⁰.*

Mümtaz Bey'den sonra göreve atanan Behçet Uz ise savaşın en sıkıntılı dönemi sırasında bu görevi başarıyla yürüten bakanlardandır. 1942 ile 1943 arasında görev yapmıştır. İzmir Fuarı'nın kurulması, İzmir'deki imar çalışmaları ve yangın yerlerini ortadan kaldırılması gibi önemli birçok hizmetle İzmir halkının beğenisini kazanan Behçet Bey, savaş yıllarının bu en zor döneminde de halkın ihtiyaçlarını ve sıkıntıları saptayarak yardımcı olmaya çabalamıştır. Ticaret Bakanı olduktan sonra yaptığı ilk işlerden birisi buğdayın alım fiyatını on bir kuruştan yirmi dört kuruşa çıkartmasıdır. Kendisinin de ifade ettiği gibi Behçet Bey'in amacı: *“Herkesi kendi malının hırsız yapıyoruz, buna lüzum yok. Belli yerlerde ifade edildiğine göre herkes malını toprağa gömüyormuş; bunları meydana çıkaralım. Meydana çıkarmak için de fiyatlarını arttıralım”* yönündeydi⁶¹.

Behçet Bey, göreve geldiği ilk günden itibaren Milli Korunma Kanunu'nun uygulanmadaki sıkıntılarını farkında olarak hareket etmiştir. Kanunun getirdiği yükümlülükler üretici kesimin malını saklamasına sebep olurken şehirlerde en temel

⁵⁹ Boratav, **a.g.e.**, s.307.

⁶⁰ Aydemir, **a.g.e.**, s.200.

⁶¹ Behçet Uz (haz: Ece Sakar), **a.g.e.**, s.84.

ihtiyaç maddelerini bulamayan halk, Cumhurbaşkanlığı'na ve Bakanlıklara “*Açız! Yardım edin!*” diye telgraf ve dilekçeler göndermektedir⁶².

Behçet Bey'in anlattıklarına bakılırsa hükümetinde halkın yaşadığı sıkıntıları derinlemesine bildiği ve anladığı söylenemezdi. Durumu Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye anlattığında “*Ben memlekette bu kadar sıkıntılı bir durum olduğunu tahmin etmiyordum nasıl oldu?*” dediğini aktarmaktadır⁶³.

Savaş ortamının doğurduğu ve savaşı yaşayan diğer ülkelerinde uyguladığı veya uygulamaya çalıştığı bu kanun bir anlamda devletçilik temelli bir yasa olarak tarih sahnesindeki yerini çok geçmeden aldı. Uygulamaların hemen ardından başlayan şikâyetlerle Milli Korunma Kanunu üzerinde birçok kez önemli değişiklikler yapıldı. Bu düzenlemelerle özellikle üretici kesimin ki Türkiye'nin bu dönemde ağırlıkla tarıma dayalı bir ekonomi yürüttüğü bilinir. Bu kesimlerin mallarını tam istedikleri gibi olmasa da istediklerine yakın bir fiyattan satma imkânları yaratmaya çalışıldı.

Bu dönemde yarı seferberlik havasının hâkim olduğunu da unutmamak gerekmektedir. Bu bağlamda devlet halktan bir takım fedakârlıklarda beklemektedir. Fiyat artırımlarını engellemek adına yapılan çalışmaların ana hedefinde bu vardır.

*“Bugün içinde bulunduğumuz uluslar arası durumun zorunlu kıldığı Milli Korunma Kanunu'nu hükümetin baştan aşağı uygulaması temenni edilemez. Ancak, memleketin emniyet ve huzuru için bu kanunun uygulanmasını önemli gördüğü takdirde, fedakâr milletimizin vatani için canını olduğu gibi, yine aynı maksatta olan kanunun başarıyla tespiti için mal ve mülkü ile beraber hiçbir şeyini esirgemeyeceği hakkında, en ufak bir tereddüt göstermenin bile uygun olamayacağına hükmedebiliriz.”*⁶⁴

Bu dönemin önemli gelişmelerinden birisi de dünya savaşından dolayı ithalatta görülen azalmadır. İthalatın azalmasının yanı sıra yerli üretimde de düşüşlerin yaşanmasıyla devletin bunu gidermek adına para bastırması gündeme gelmiştir. 1942'den itibaren dolaşımdaki para miktarının artmasıyla doğru orantılı olarak fiyatlarda da yükselme yaşanmış ve dolaşımdaki paranın miktarı yaklaşık olarak 2,5 kat artış göstermiştir.

⁶² a.g.e., s.82

⁶³ a.g.e., s.83.

⁶⁴Fethi Çelikbaş, “Harp İktisadı ve Milli Korunma Kanunumuz”, **Ülkü**, Nisan 1940.

1938-1942 Arasında Türkiye’de Dolaşımdaki Para Miktarları⁶⁵.

Yıllar	Dolaşımdaki Para (Milyon TL)
1938/ 1939	307.7
1940	433.8
1941	543.5
1942	765.5

Dolaşımdaki paranın artmasıyla ülkede enflasyon artarken bunun sıkıntısı halkın omuzlarına binmekte gecikmeyecekti. Nitekim bu dönemde geniş halk kitleleri şikâyetlerle devleti durumlarında haberdar etmeye çalışırken bir kesimin bu durumdan olağanüstü kazançlar sağladıkları görülmektedir. Enflasyonun getirdiği en önemli gelişme karaborsa olacaktır. Giderek zenginleşen bu kesimlerin önünü alabilmek için ise devlet, o döneme kadar; en azından Türkiye Cumhuriyeti tarihinde görülmemiş bir ilke imza atarak servet vergisi ya da en bilinen adıyla Varlık Vergisi denilen bir yasayı meclisten geçirmiştir.

1.2.2 Varlık Vergisi Kanunu

Savaş yıllarının belki de üzerinde en çok konuşulan ve günümüzde dönem dönem tartışılmaya devam eden Varlık Vergisi Kanunu şevket Süreyya aydemirin sözleriyle “*bir arzu veya bir kapris eseri değil, kaçınılmaz bir ihtiyaç ve zaruret neticesidir.*”⁶⁶

Varlık Vergisi, wealth tax adıyla Avrupa ve Amerikada hükümetlerin zaman zaman başvurdukları bir uygulamadır. Zenginlerden bir defalığına alınan bu vergi bir anlamda savaşın başında beri edinilen servet ve kazançların ülke ekonomisine geri döndürülmesi amacıyla konulmuş bir vergidir.

Hükümetin bu konudaki düşüncesi ise şöyleydi:

Harp ve ihtikâr dolayısıyla kazanılan fevkalade kazançları kanunlarımızın vergilendirmemekte olduğu, bu sebeple bilhassa azınlıkların büyük servetler iktisap ettikleri, piyasada acele tetkikat yapılarak, kimlerin bu

⁶⁵ Cahit Kayra, **Savaş Türkiye Varlık Vergisi**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.46.

⁶⁶ Aydemir, **a.g.e.**, s.229.

*şekilde fevkalade kazanç temin ettiğinin tespiti ile azınlıkların ayrı bir cetvelde gösterilmesi...*⁶⁷

11 Kasım 1942 tarihli ve 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu yaklaşık bir yıl kadar yürürlükte kaldıktan sonra kaldırılmıştır. Bu kanunun belli başlı hükümler şöyledir:

- a. Vergi bir defaya özgü olarak varlıklı kişilerden alınacaktı. Bunlar büyük kazanç vergisi mükellefleri, belli değerler üstündeki gayrimenkulü olanlar vs.
- b. Vergi miktarı oluşturulan komisyonlar tarafından mükelleflerin daha önce ödedikleri vergi miktarları, ekonomik durumları, çiftçilerin zirai durumları göz önünde tutularak hesaplanacaktı.
- c. Konulan vergi miktarına hiçbir surette itiraz hakkı olmayacak ve miktarlar en fazla onbeş gün içerisinde ödenecekti. Ödemeyenleri ise icra ile mallarına el koyma ve bedensel yükümlülükler bekliyordu.

Bu şekilde hükümet varlıklı olan kişilerden istediği oranda olmasa da ona yakın bir miktarda vergi toplamayı başardı ve bu gelirleri ordunun iaşesinde kullandı.

Varlık vergisi kanunlaşmadan önce ismet İnönü'nün meclisteki konuşmaları gelecek günlerden de sinyaller veriyordu. *“Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez bir fırsat sayan eski bataklı çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metası saymaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politik ihtirasları için büyük bir fırsat sanan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymağa çalışmaktadırlar. Üç beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikâr olan zararlarını gidermek yolu elbette ki vardır”*⁶⁸.

Varlık Vergisi kapsamına giren 114.368 kişiye ödemesi üzerine çıkarılan vergi yani tarh edilen ödemesi öngörülen vergi miktarı 465, 384, 820 TL olurken tahsil edilen vergi miktarı 314, 920, 940 TL tutarındadır⁶⁹. Varlık vergisi yükümlülüklerinin % 60-65'inin ve verginin toplam tahsilâtının % 55'inin İslam dininden olmayanlara ait olduğu da bilinmektedir⁷⁰.

⁶⁷ Aydemir, **a.g.e.**, s.232.

⁶⁸ Rifat Bali, **Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.440.

⁶⁹ Boratav, **a.g.e.**, s.349.

⁷⁰ **Türkiye Tarihi**, C.4, s.171.

Hükümetin uygulamaları, getirdikleri yeni yükümlülüklerinde büyük oranda zengin tüccarların işine yaradığı görülmektedir. Bunun yanı sıra mali sistemindeki açıklarla servetine servet ekleyen kitlelere uygulanan Varlık Vergisi de iktidara yakın kesimlerin kazançlarını artırırken diğer kesimlere özellikle de Müslüman olmayan kesimlere ağır kayıplar yaşatır. Özellikle azınlıklar bu konuda en fazla etkilenen kesim olmuşlardır⁷¹. Bu konuda yazılan kitapların birçoğu bunu ırkçılık temelinde bir devlet politikası olarak görürken bir kısmı da yeni kurulan Türkiye’de servet sahibi kesimlerin daha çok azınlıklar olduğunu bu nedenle de varlık vergisinden en fazla etkilenenlerin onlar olduğunu vurgulamaktadır.

Devletin yapmak istediği savaşın zor koşullarında ekonomiye katkı sağlamak, piyasanın arz ve talep dengesini düzenleyebilmek ve tedavüldeki paraların bir kısmını piyasanda çekerek fiyat artışlarının önlenmesini sağlamaktı. Ayrıca dolaşımdaki paranın azalmasıyla tüccarın elindeki parada azalacaktı. Böylelikle uygun fiyatlarla gıda satışları yapılabilecekti. Böylelikle savaşın getirdiği haksız kazanç ortamından halkın en az zararla çıkması sağlanabilecekti⁷².

Ahmet İsvan Varlık Vergisi konusundaki düşüncelerini şöyle dile getiriyor.

“Verginin matrahı yoktu yani ne kadar servetten ne kadar vergi alınacağı yasada belirtilmiyordu. Hatta bu matrah yokluğunu eleştiri konusu yapan milletvekillerine Başbakan Şükrü Saraçoğlu meclis kürsüsünden: Cetveller yapılırken daktilo hatası bile olsa, yazıldığı gibi ödenir diye akla, vicdana, hukuka meydan okumuştun...” Ahmet İsvan varlık vergisinin gayrimüslim vatandaşları etkisizleştirmek adına yapıldığını savunmakta ve şöyle devam etmektedir; *“(M) Müslüman, (G) gayrimüslim, (D) dönme listeleri yapıldı. Bazı vatandaşların haksızlığa uğradıklarına inanarak defterdarlığın kapısında ağlayarak, vallahi ben M’yim G değilim diye yalvardığına tanık olundu.”*⁷³.

Ahmet İsvan’ın da belirttiği gibi Varlık Vergisinin uygulaması sırasında mükellefler M-G-D-E olarak ayrıldılar. Müslümanlar ve yabancılar bu verginin 1,8’ini; dönmeler 1,4’ünü; gayrimüslimler ise 1,2’sini ödemekle yükümlü tutuldular. Korkut

⁷¹ Kemal Arı, **Türk Devrim Tarihi-II**, Burak Kitabevi, İzmir, 2011, s.477.

⁷²Seher Boykoy, **II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Sosyo-Kültürel Yapısı**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2008, s.298.

⁷³ Ahmet İsvan, **Köprüler Gelip Geçmeye Tarımda Bir Modernleşme Öyküsü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.49.

Boratav'ın verdiği bilgilere göre toplam vergi miktarının % 55'i gayrimüslimler tarafından ödenmiştir. Kanunun son aylarında ise bu konuda ne kadar ciddi olduğunu göstermek isteyen devlet vergi borcunu ödemeyen mükellefleri Aşkale'deki çalışma kamplarına gönderildi. Aşkale o yıllarda Varlık Vergisi ödeyen kişilerin ünleri dolayısıyla ve tabii ki varlık vergisinin önemi nedeniyle sık sık gündeme gelen, getirilen bir konu olacaktı. Verginin yürürlükte kaldığı bir yıl boyunca Erzurum / Aşkale'ye gönderilen mükelleflerin sayısı 1400'e ulaşmıştı⁷⁴.

Aşkale, Kop dağları Karabik, Çiçekli ve Erzurum'a gönderilen gayrimüslimlerin çalışma koşulları gerçekten de türlü zorluklarla örülüydü. Çalışma saatleri 07.00 ile 17.00 arasındaydı. Kışın kardan kapanan yolları temizlediler yazında yeni yollar inşa ettiler. Çalışma yerine gitmek için üç saat yürüyenler vardı⁷⁵.

Varlık vergisi 15 Mart 1943'te kaldırıldıktan iki sonra Şükrü Saraçoğlu, TBMM'deki konuşması sırasında varlık vergisinin devlet bütçesine yaptığı katkıları olumlu karşıladığını bildiren şu konuşmayı yapmıştır: *“Bu vergi bu güne kadar hazineye 225 milyon lira verdi. Bu vergi sayesinde ufuktaki bulutlar giderildi. Bu vergi sayesinde maliyemiz genişledi. Hesapsız ve zararlı sarf olunan birçok para, yerinde olarak pazardan çıkarıldı. Emisyon miktarı artırılmadı. Hatta bu miktar 767milyondan 720 milyona düştüğü gibi, merkez bankamız mühim kısmı son aylarda olmak üzere 30 ton altın aldı. Bununla birlikte merkez bankasındaki altınlar, bildiğiniz altınlardan 15 milyona varmıştır. Banka bunlardan başka, son birkaç ay içinde 12 milyon İngiliz lirası biriktirdi”*⁷⁶.

Varlık vergisi uygulandığı dönemde de sonrasında da birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bu kanunun yarattığı güven bunalımını çok partili hayata geçildikten sonra kurulan ve 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti, durumu kendi politik söylemleriyle harmanlayarak zengin kesimlerin ve toprak ağalarının oylarını yanına çekmeyi başarmıştır. Kanunun sosyal ve siyasal etkileri günümüzde de devam etmektedir.

⁷⁴ Korkut Boratav, **a.g.e.**, s.s.347-348.

⁷⁵ Rıfat Bali, **a.g.e.**, s.458.

⁷⁶ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.162.

1.2.3 Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu

İkinci Dünya Savaşı sürüp giderken halkın iaşesinin sağlanması noktasında sıkıntıların yaşandı. 1943 yılına gelindiğinde hükümet aldığı bir kararla yiyecek gereksinimini karşılamak üzere gıdaları bizzat üreticiden alma uygulamasını getirdi. Yani ürünler daha tarladayken ne kadar ürün verileceği hesaplanacak, o oranda vergilendirilecek ve üretici konulan miktarı hükümete verecekti. Bu kanun aslında bir anlamda aşar vergisinin bir başka versiyonu gibiydi. Kanunda vergi oranı % 8-12 olarak belirlendi. Bu hesaplama devlet yaklaşık olarak 110-130 milyon liralık bir gelir elde etmeyi düşünmüştü⁷⁷.

Bir tarım ülkesi olan Türkiye’de böyle bir kanunun hiç sorunsuz uygulanması gerekmektedir. Ancak kimi zaman kanunu koyan değil ama uygulayacak olan memurların bu konuda çeşitli suiistimallerle zaten sıkıntı içinde olan halkın daha da zor şartlar içinde yaşamasına neden olmuşlardır. Kanun üzerinde yapılan bir takım değişikliklerden de bir sonuç alınamamıştır⁷⁸.

⁷⁷ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.164.

⁷⁸ Erdal İnce, **Türk Siyasal Yaşamında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu**, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.123.

1.3 Atatürk Dönemi İzmir'inin Ekonomik Hayatına Genel Bakış

1.3.1 Bir Liman Kentinin Doğuşu

M.Ö. 4. Yüzyılda Kadifekale eteklerinde ‘‘yeniden’’ kurulan İzmir, bugün Akdeniz'in önemli liman kentlerinden birisi olarak varlığını sürdürmektedir. Üzerinde pek çok uygarlığın izlerini taşıyan bu kenti farklı dönemleriyle ele alan kapsamlı birçok araştırma yapılmıştır, yapılmaktadır. İzmir coğrafi konumu sayesinde yüzyıllarca pek çok geminin sığındığı bir liman kenti olarak bilinmektedir. Ünlü tarihçi Strabon M.Ö. 1. yüzyılda İzmir için en güzel İyon kenti diye bahsedecektir.

Uzun bir dönem Roma imparatorluğunun hâkim olduğu bu coğrafya Türklerin Anadolu'ya girişiyle büyük bir değişim geçirerek Türk kültürüyle tanışacaktır. İzmir de kurulan ilk Türk beyliği Çaka Beyliği'dir. Bizans'ın bu beyliğe son vermesinin ardından İzmir, 14 yüzyılda Aydınogulları Beyliği'nin hâkimiyeti altına girdi. Ancak kentin adını duyurması ancak 16. yüzyılda oldu. 16 yüzyıl İzmir'in özellikle ekonomi tarihi için önemli bir milattır.

Bu tarihten itibaren Osmanlı devletinin ile ilişkilerini geliştiren İtalya, Venedik ve Fransa'nın bölge ekonomisine önemli katkı sağladıkları görülmektedir⁷⁹. Suraiya Faroqi, bu dönemde İzmir'in yükselişinin sebeplerinden biri olarak İran'daki savaşlar yüzünden Halep limanını etkisini yitirmesiyle bir bağlantısı olduğunu da söylemektedir.⁸⁰ Bununla birlikte İzmir'in her geçen gün artan nüfusu ve tabii ki Rodos, Sakız, Sisam gibi çevre adaların gıda ihtiyaçlarını İzmir'den karşılamaları, kentin ekonomisinin de büyümesini ve art bölgesinin gelişmesini sağlamıştır. Padişah sofralarına giden en güzel meyvelerin, yemişlerin, üzümün İzmir'den gittiğini de eklemekte fayda var.

Kentin özellikle 19. yüzyılda Osmanlı Devleti gibi büyük dönüşümler yaşadığı görülmektedir. Avrupalı Levantenlerin birer ikişer yerleşmeye başladığı kent ithalat ve ihracatın önemli bir uğrak noktası haline geldi. Ard bölgesinde yetişen birçok ürün liman sayesinde Avrupa pazarlarında alıcıyla buluşurken bir o kadar ucuz sanayi ürünü de

⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şerafettin Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri-I (Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine)**, Metis Yayınları, İstanbul, 1990.

⁸⁰ **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)**, C.II, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.633.

İzmir'e giriş yapacaktır. 19. yüzyılda kenti ziyaret eden Fransız bir gezginin notlarında da İzmir'in ticaret trafiği bir hayli hareketlidir:

“Bu kentteki ticari hareket hakkında karar verebilmek için, hanlarda kervanların; limanda da ticaret gemilerinin gelişi görmek gerekir. Her gün, yukarı kentte, Hindistan'dan, İran'dan, Suriye'den ve Küçük Asya'nın bütün bölgelerinden gelen mallarla yüklü birçok kervanın geçtiği görülür. Bir başka yönden rüzgârlar ve dalgalar, her gün Avrupa'nın bütün ülkelerinin sanayi ürünlerini getiren büyük tonajlı gemiler getirir. Kervanlar, Avrupa gemilerinin getirdikleri zenginliklerle, geldikleri ülkelere dönerler”⁸¹.

1852'den 1896'ya kadar toplamda 20 binin üzerinde gemi giriş çıkış yaptı⁸². Yüzyıl sonunda kentteki fabrika, atölye vb. işletmelerin sayısı büyük bir artış gösterdi. Levanten tüccarlar sayesinde Türkiye'nin ilk yabancı sermayeli demiryolu hattı olan İzmir-Aydın demiryolu hattı da bölgeye büyüme ve canlılık getirdi. Ancak Abdullah Martal'ın da üzerinde durduğu gibi bu büyüme kentin ekonomisinin de giderek hassaslaşmasını sağladı. Öyle ki Amerika'da yaşanan bir iç savaş İzmir'de hissedilir hale geldi⁸³. Bunun temel sebebini Osmanlı'nın yönetim politikalarında aramak gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin yüzyıllardır birçok batılı devlete vermiş olduğu ve 19. Yüzyılda tavan yapan ayrıcalıklar sayesinde Osmanlı ekonomik yapısı tamamıyla olmasa da büyük oranda yabancı sermayenin etki alanına girmiştir. Bu durumun İzmir limanını da etkilememesi hiç kuşkusuz düşünülemez. İzmir limanı 19. Yüzyılda önemli bir yapı değişikliğiyle ticaret hacmine de büyük katkıları olan liman inşaatıyla adından söz ettirdi. Liman ve kanal inşaatlarıyla ünlenen Dussaud Kardeşler'in çalışmaları sayesinde 1876 yılında yapımı tamamlanan liman faaliyetlerine modern bir görünümle devam etti⁸⁴.

⁸¹ Olaf Yaranga, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Fransız Gezginlerin Anlatımlarında İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2002, s.29.

⁸² Abdullah Martal, ‘XIX. Yüzyılda Ege Bölgesinde Deniz Ticareti ve Sanayileşme’, **Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu-I (İzmir ve Doğu Akdeniz) Bildiriler**, 7 Mayıs 2009, İzmir, 2010, s.131.

⁸³ Martal, **a.g.m.**, s.142.

⁸⁴ Kemal Arı, **İzmir'den Bakışla Türkiye'de Kabotaj (Haklar, Kazanımlar, Bayramlar)**, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir, 2009, s.117.

1.3.2. Cumhuriyet'le birlikte İzmir'in Genel Görüntüsü

İzmir, 9 Eylül 1922 günü Yüzbaşı Şerafettin'in hükümet konağına diktiği Türk bayrağıyla yaklaşık üç buçuk yıl sürmüş Yunan işgalinden kurtuluyor ve yeniden Türk yönetimi altına giriyordu⁸⁵. İzmir'in 1927 de yapılan nüfus sayımına göre nüfusu 531,579 olarak tespit edilirken bu rakam 1935'te 596,850'ye ulaşacaktır. Burada bir parantez açmakta yarar var; çünkü mütareke ve Lozan sonrasında İstanbul dışındaki Rum tebaanın Anadolu'dan tasfiyesi gündemdedir. Bir yandan azınlıklar göç ederken diğer yandan da Balkanlar'dan gelen Müslümanlar nüfusta bir hayli karışıklığa neden olmaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla toplam 1.700.000 insan karşılıklı göç etmiştir. Bunun 1.200.000'i Anadolu'dan Yunanistan'a göç ederken; 500.000'ini de Yunanistan'dan Anadolu'ya gelip yerleşmişlerdir⁸⁶. Yerleştikleri yerlerin başında da İzmir gelir.

Kentin Türk yönetimine geçmesinden sonra İzmir'in ilk yıllardaki en önemli problemlerinden birisi 13 Eylül'de başlayan büyük İzmir yangını ve yangın sonrası İzmir'in imarı konusudur. İzmir Sigortaları İtfaiyesi Komutanı'nın belirttiğine göre bu yangın itfaiyenin otuz yıllık istatistik cetvelinde görülmemiş büyüklükteydi.

Rüzgârın etkisiyle büyüyen yangın kentin en canlı kısmı ile beraber Ermeni, Rum mahallelerinin de dâhil olduğu 3/4 'lük kesimini yok etti. Bazı kaynaklara göre yangının çıkış sırası şöyleydi: Ermeni mahalleleri, Saint Constantin Mahallesi, Ermeni Kilisesi ve Büyük Tavernalar Mahallesi, daha sonra'da çarşı mahallelerinden Saint Nicolas, Elmas Sokak, Saint Demetre, Hacı Staman Sokağı. Çınar Atay, yangının tek bir yerden değil de farklı yerlerde aynı zamanlarda çıkmış olduğunu belirtmektedir⁸⁷.

İstatistik Müdürlüğünce Mart 1923 yılında açıklanan rapora göre İzmir'de mevcut 42.945 haneden 14.004 tanesi tamamen yanmıştı. Kalan mağaza ve dükkân sayısı 9.696 idi. Bunların 6.410'u Müslümanlara 1.638'i Rumlara geri kalan ise Musevi ve yabancılara aitti. Yangının İzmir ekonomisinde tam bir çöküş yaşattığını belirtmek yerinde olacaktır. Ayrıca şehrin tüm kanalizasyon şebekesi yok olur. Eski İzmir'den sadece şehrin kenarları ve ortada tamamı yanmış kara ve koca bir delik kalmıştı. İzmir artık ihtiyaç duyduğu olağan hizmetlerin yanı sıra imar edilmeye muhtaç bir şehir haline gelmişti.

⁸⁵ Kemal Arı, **Üçüncü Kılıç-İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin**, Zeus Kitabevi, İzmir, 2009, s.235.

⁸⁶ Kemal Arı, "Lozan Barış Görüşmeleri ve Nüfus Mübadelesi," **Toplumsal Tarih**, S.115, s.s.86-89.

⁸⁷ Çınar Atay, **Tarih İçinde İzmir**, Tifset Basım ve Yayın, İzmir, 1978, s.88.

Belediye hızla çalışmalara başlar, fakat bir yumak haline gelen sorunlara her geçen gün yenisi eklenmektedir. Ortaya çıkan önemli sorunlardan ilki mesken meselesidir. Bu sorunun en önemli sebebi nüfusun her geçen gün artmasıdır. Oturdıkları yeri terk edip İzmir'e gelenlerin sayısı, mübadele ile gelenlerin oranına yakındır. Yeni gelenler işgal sonrasında şehri terk edenlerin evlerine yerleştiriliyorlar, fakat kimi zaman yeni gelenlerin evlerini beğenmeyip başka yerlere geçmeleri, bu hanelerde oturan memur, harikzede ve diğer insanları zor durumda bırakıyordu.

İkinci sorun yangın yerlerinde oluşan asayişsizliktir. Ev ev, sokak sokak dolaşan dilencilerin ara sıra hırsızlık yaptıkları biliniyordu. Buna bir de yankesiciler eklenince durum vahim bir hal almıştı. Suç'un nedeni hayat pahalılığıydı. İzmir'de çeşitli gazeteler bu konuya pek çok defa değiniyordu.

Basına göre İstanbul'da 100 lira ile geçinebilen dört-beş nüfuslu bir ailenin İzmir'de yaşaması mümkün değildi. Belediye malların ucuza satılacağı küçük hal ve pazarlar yapmak istiyor, yerli malı kullanmayı teşvik ediyordu. Fakat istenilen sonucun elde edilememesi halkın belediyeye karşı eleştiriler yöneltmesine neden oluyordu⁸⁸. 1923 yılından 1930'a kadar İzmir'in 7 belediye başkanı değiştirmesi bunu doğrular niteliktedir.⁸⁹ Emel Göksu, basının belediye başkanlarını ve belediyenin faaliyetlerini daima göz hapsinde tuttuğunu söylemekte haklıdır.

İmar ve iskân problemi ise sorunların merkezini oluşturuyordu. Sadece yangın alanlarının değil, bütün İzmir'in imara muhtaç oluşu sorunları kat be kat arttırıyordu. 1925 yılında İzmir'in büyük ölçüde yangın yerlerini kapsayan planı Fransız mimarlar Raymond ve Rene Danje tarafından hazırlanmıştı.

Bu planda kentin savaş öncesi nüfusa ulaşması hedeflenmiş ve yaklaşık 500.000 nüfusa göre düzenlenmişti. İmar sınırları, şirket (bugünkü adıyla Fevzipaşa Bulvarı) ve İsmetpaşa Bulvarları arasında ki üçgen şeklindeki kısımla meskûn ve meskûn olmayan kısımları birbirine bağlıyor, 1. ve 2. Kordon'u da kapsıyordu. Buna göre kent üç mntıkaya ayrılmıştı:

- *Sanayi alanları*: sanayi gelişim yönü eski Punta'dan Halkapınar'a doğru olan kısım,

⁸⁸ Tülay Alim Baran, **Bir Kentin Yeniden Yapılanması**, Arma Yayınları, İstanbul, 2003, s.s.50-54.

⁸⁹ Emel Göksu, **İzmir ve Suç Coğrafyası**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2003, s.26.

- *Ticaret alanları*; ticaret mıntıkası olarak çarşı ile rıhtım arasında kalan ve imar sahasını da kısmen içine alan kısım,
- *Konut alanları*: sanayi ve ticaret alanlarından geriye kalan kısmı da iskân sahası olarak belirlenmişti⁹⁰.

1931 yılında itibaren İzmir Belediye Başkanı olarak gördüğümüz Behçet Uz, İzmir'in imarı ve yeniden kalkınması yönünde çabalarıyla İzmir'de hala sevilen belediye başkanları arasındadır. Behçet Uz kendi deyimiyle devraldığı enkazı şöyle anlatıyor: *baktım, gördüm ki benim düşündüğümde daha ağır, çok daha kötü bir durumla karşı karşıyayız. Şehrin baştan itibaren, senelerdir yapılmayan birçok eksiklikleri var. Bu yapılmayan işleri nasıl yapabiliriz diye düşünüyorum...*⁹¹ Behçet Bey bu kararsızlık içinde önüne gelen meselelere hızlı çözümler bulmaya çalışır.

İlk yaptığı girişim Cumhuriyet Meydanı'na dikilecek heykelin parasının ödenerek yapımının devamını sağlamak ve İsmet İnönü'nün de açılışı gerçekleştirmesini sağlamaktır. Ardından yangın yerleri meselesi gündeme gelir. Ki bu sorun 1931'de hala devam etmektedir. İzmir'in ortasında kapkara bir görüntü sergileyen bununla birlikte kapkaççılık, saldırganlık olaylarının da odak noktası haline gelen bu bölümün yeniden imarı gerekmektedir. Behçet Bey bu konuda bir acil eylem planı uygulayarak işe başlar öncelikle enkazın bir bölümü temizlenir. Özellikle bugün Swiss, eskiden Efes oteli olan bölüm doğuya doğru temizlenerek burada bir panayır kurulması planlanır. İzmir'in kent yaşamında bir dönüşümün ilk izleri olacak olan bu panayır 1934 yılında kuruldu.

Ardından kültür park için faaliyetler başladı. Bu dönemde İzmir'de belediyecilik anlamında birçok faaliyetinde gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Özellikle yangın yerlerindeki asayiş probleminin çözülmesiyle kentte bir güven ortamı da yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra Kadifekale sırtlarındaki mahallelerde başlatılan bataklık kurutma faaliyetleriyle de şehrin sağlık sorunları önemli ölçüde giderilir. Şehrin birçok problemi vardır. Behçet Bey 1930'lar İzmir'ini şöyle anlatmaktadır. *'Halkın durumu iyice perişan, evlerinin önündeki çöplerin kalkmasını isteyen halk, bu kadar basit bir işi bile, bu çöp toplama hizmetini bile belediyeden alamıyor. Çöplerin etrafında dolaşan köpekler ve tabii sinekler ve sivrisinekler... Halkın şikâyetleri ayyuka*

⁹⁰ Göksu, **a.g.e.**, s.28.

⁹¹ Behçet Uz (Haz: Ece Sakar), **a.g.e.**, s.52.

çıkmişti...'⁹². Behçet Bey bu durum karşısında çalışmalarını başlatıyor. Özellikle evlerin önündeki çöpler, çarşı ve pazarda yerlere atılan pislikler düzenli bir şekilde toplanmaya başlıyor. Böylelikle kent belediyeciliği anlamında ciddi ve kapsamlı çalışmalarla modern bir İzmir'in ortaya çıkarılması için çalışılıyor.

1930'ların İzmir'in de belediyenin hayata geçirdiği projelerden biride ekonomik hayatı canlandırması beklenen semt pazarlarının kurulmasıdır. Cumhuriyetin kurulması, mübadele göçleri sonrasında şehirde servet sahibi ticaretle uğraşan insanların birçoğu gitmiş geriye çoğunluğu fakir olan halk kitleleri kalmıştı. Behçet Bey, özellikle semtlerdeki ticari hayatın canlanması ve rekabet oluşumunun artarak halkın uygun fiyatlarla gıda maddelerini alabilmesini sağlamak için bu pazarların kurulmasını sağladı⁹³.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında İzmir şehri aydınlatma da havagazı kullanıyordu. Elektrikli aydınlatma konusunda çeşitli girişimlerde bulunulmasına rağmen belediyenin de katkısıyla havagazı tekeli kırılmıyordu. 1923'ten sonra bazı kuruluşlar elektrik üretimini başlatsalar da gerek pahalı oluşu gerekse tehlikeli görülmesi sebebiyle yaygınlık kazanmasına engel olunmuştur⁹⁴.

Osmanlı döneminden devralınan sorunlardan biride şehrin yeterli ve sağlıklı suya kavuşturulması geliyordu. İzmir ve çevresi su kaynakları bakımından zengindi. Fakat teknik alt yapı yetersizlikleri ve mali sıkıntılar sıkıntılara yol açıyordu. Ayrıca şehrin su şebekesinin özel bir şirket ve vakıfların elinde bulunması da belediyeyi engelliyordu⁹⁵.

TBMM tarafından Mayıs 1920 yılında Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye Bakanlığı kurularak sağlık işleri bağımsız bir bakanlık bünyesinde toplandı. Ayrıca 1930'da Belediyeler Kanunu ve Umumi Hıfzısıhha Kanunu, Belediyelere sağlık alanında önemli görevler yükledi. Bunlar: çevre sağlığı, tedavi edici tesisleri kurmak ve yönetmek, sosyal yardımlar yapmaktı. Mesleği doktorluk olan Behçet Uz döneminde sağlık alanında, ciddi çalışmalar yapıldı. Sıhhi denetim ve çevre sağlığı konularına önem verilmiş, şehrin her tarafına çöpleri yere atma yere tükürme gibi yazılar yazılmıştır⁹⁶.

⁹² A.g.e., s.71.

⁹³ A.g.e., s.57.

⁹⁴ Erkan Serçe, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye(1868-1945)** Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s.298.

⁹⁵ A.g.e., s.301.

⁹⁶ A.g.e., s.305.

Geçiminin tarım ve ticarete dayalı olan İzmir'in durumu 1927-1928 Vilayet Salnamesi'nin verilerine bakıldığında şöyledir. İzmir ilinde toplam 938.287 dönüm araziye sahiptir. Ancak bunun yaklaşık 433 bin dönümü taşlık, bataklı çalılık olarak tarıma elverişsizdir. Bağ, bahçe, incirlik olarak kullanılan kısmı 94.450 dönüm olarak görülmektedir. Ayrıca 237.450 dönümü de ekim için kullanılmaktadır⁹⁷. Yine aynı yıl gerçekleştirilen Türkiye cumhuriyetinin ilk nüfus sayımından elde edilen verilere göre ise İzmir de 55 bin civarında çiftçi ailesi yaşamaktadır⁹⁸.

1927'de yayımlana Sanayi Teşvik Kanunu ile İzmir ticari anlamda yeni bir döneme girdi denilebilir. Yerli ve yabancı tüccarlar irili ufaklı işletmeler kurarak ticari faaliyetlerini güçlendirdiler veya zaten açık olan ticari işletmeleri biraz daha büyüterek ekonomik anlamda bir canlanmanın itici gücü haline geldiler. Bu dönemde İzmir'de faaliyet gösteren ticari işletmeler şunlardır: Albayrak Halı ve Gülyağı Komisyon ve Ticarethanesi, Tisso Şampsur ve J.İ.B. Arkas Firması, Arthur Lafon Firması, Hacı Mehmet Beşikçioğlu Firması, Çolakzade Halı Kumpanyası, Şark Halı Kumpanyası, Türk Sanayi ve Ticaret A.Ş., İzmir Pamuk ve Mensuca A.Ş., İzmir Yün Mensucatu T.A.Ş., Kadaifçizade Kardeşler, Şark Sanayi Kumpanyası, Tahsin Piyale-Maktaş Makarnacılık T.A.Ş., Türk Alkol Fabrikası, Türkiye Yağ Malumatı, C.J. Jiro ve Şükerası, Fumara Tütün Ticareti Belçika A.Ş., Flenk Tütün A.Ş., tabi bu firmaların yanında bir de Hava Gazı Şirketi, İzmir'de yolcu taşıma işini yürüten halkı bir yakadan öbürüne taşıyan ve 1934 yılında liman ve körfez şirketine devredilen İzmir Rıhtım Şirketi Tramvayı vardır. Ayrıca İzmir Tramvay ve Elektrik Türk A.Ş., İzmir Suları Osmanlı A.Ş., İzmir Hamidiye Vapur Şirketi-İzmir Körfez Vapurları Şirketi, 1925 yılında 1.000.000 TL Türk sermayesi ile kurulan İzmir Liman İşleri İnhisarı Türk A.Ş., İzmir Mezbahası Türk A.Ş.,vb.. bunlar İzmir'in ticari hayatında yer alan en önemli işletmelerdir⁹⁹.

İzmir'de ki ticareti hareketlendirmek için yapılan en önemli çalışmalardan biride İzmir Ticaret Odası'nın yoğun katkılarıyla açılan Dokuz Eylül Sergisi'dir. Bu sergi birkaç yıl sonra belediye başkanı Behçet uz tarafından geliştirilerek uluslar arası bir anlam

⁹⁷ İzmir Vilayet Salnamesi'nden aktaran: Hasan Hüseyin Genç, **1929 İzmir'in Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı**, DEU-AİTE yüksek lisans tezi, (Danışman: Leyla Kırkpınar) İzmir, 2010, s.35.

⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. **İzmir Vilayeti 1930-1932 Senesi İstatistik Yıllığı**, İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü, Marifet Matbaası, İzmir, 1931.

⁹⁹ Gül Karacaer, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İzmir'in Ticari İşletmeleri", **Körfezde Zaman İzmir Araştırmaları Kongresi 10-11 Aralık 2009 Bildiriler**, İzmir, 2010, s.s.625-640.

kazanacak ve egenin incisi olarak bilinen İzmir'de Enternasyonal İzmir Fuarı adıyla bilinen fuar çalışmaları başlatılacaktır¹⁰⁰.

1.3.3. Dünya Ekonomik Buhranında İzmir

1929 yılının ekim ayında gerçekleşen ve kara Perşembe olarak adlandırılan o günde Amerika'da Wall Street borsasının çöküşüyle tüm dünyaya dalga dalga yayılan ve çoğunlukla sanayisi gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde etkisi yıkıcı boyutlara ulaşan bir felaketti.

Bunalım dünyada 50 milyon insanın işsiz kalmasına, yeryüzündeki toplam üretimin %42 oranında ve dünya ticaretinin de %65 oranında azalmasına neden oldu. 1929 yılına kadar dünyada oluşan diğer krizlere bakıldığında dünya ticaretinin en fazla %7 oranında düştüğü düşünülürse 1929 bunalımının ne derece etkili olduğu tahmin edilebilir. 1929 Ekonomik Buhranı'nın Türkiye genelinde olduğu gibi İzmir'de de yarattığı sıkıntılar Atatürk döneminin sonuna kadar hissedilecektir.

Buhranın Almanya ayağı ise İzmir'i ilgilendiren önemli bir gelişmeyi de beraberinde getirdi. Erdal ince'ye göre: tüm dünyayı etkileyen mali kriz bir Alman bankası olan Deutsche Orient Bank'ı da etkilemiş doğal olarak bu etki İzmir şubesine de yansdı. Bu yansımanın temelinde banka müdürünün sağlıksız ve öngörülen yoksun politikalarının büyük etkisi oldu. Ancak durumun ciddiyeti daha sonra ortaya çıkacaktı. Şöyle ki, bankanın İzmir şubesinde olanlar diğer bankalarda parası olan müşterileri de tedirgin edip bankalardan paralarını birer ikişer çekmeye başlayınca İzmir finans piyasasında büyük bir sıkıntı yaşandı, bununla birlikte İzmir ekonomi piyasası bir durgunluk dönemine girdi¹⁰¹.

Bu durgunluk ticareti ve tüm boyutlarıyla ticaretle uğraşan insanları ve aileleri etkiliyordu. Günden güne artan hırsızlık olayları, adama kaçırmalar, fidye uygulamaları ve tabii ki intiharlar; borcundan dolayı intihar edenler, açlıktan ve yoksulluktan dolayı intihar edenler ve verdiği borçların karşılığını alamayan tüccarlar günden güne hem yerel hem de ulusal basının yer verdiği konular arasındaydı¹⁰².

¹⁰⁰ Müslime Şen, **II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'in Sosyo-Ekonomik Hayatı**, Doktora Tezi, İzmir, 1998, s.135.

¹⁰¹ Erdal İnce, "1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Almanya'daki Etkisi ve Bu Etkinin İzmir Finans Piyasasına Yansıması Deutsche Orient Bank", **ÇTTAD**, C.VII, S.16-17, İzmir, s.s.291-306.

¹⁰² Alev Gözcü, **a.g.m.**, s.s.85-101.

1929 ekonomik Buhranından sonra her yerde olduğu gibi İzmir’de de işsizlik söz konusu idi. Hüseyin Hulki adlı bir muhabirin Hizmet gazetesine gönderdiği bir yazı dönemin şartlarını anlamamız açısından önemlidir.

"Türk toprağında Türk memleketinde Türk gençleri işsiz ve aç dolaşiyor. Hükümet gümrük komisyonları için bir kanun yaptı. Güya Türk olmayanlar gümrüğe giremiyorlar hâlbuki Türk ticarethaneleri hala gümrüğe giremeyen gayr-ı Türk komisyonculara iş veriyorlar. Onlarda 5 lira aldıkları iş için kapısız ve himayesiz. Türk gençlerine günde yarım lira verecek keyiflerine bakıyorlar. Türk gençleri Türk tüccarın himayesizliği sebebiyle gayr-ı Türklerin atfetiyle bir lokma ekmek peşindedirler. Hiçbir ecnebi müessesese Türk genci kullanmıyor hiçbir Yahudi, Türk genci istihdam etmiyor. Ticarethanesi kordonda olan bir Yahudi eve dönerken yol üzerinde Türklerle alışveriş etmemek için havra sokağına gidecek kadar titizlik gösterirken umumi harpten sonra bütün dünya milletleri bütün işleri evvelce kendilerine tahsis etmişlerken bizim memleketimizde Türk olmayanlar para kazanıyor. Ecnebi müesseseler kanuna rağmen Türk almazlar..."¹⁰³ Şeklinde özellikle Yahudi tüccarlara yönelik bir yakınma söz konusudur.

Artan işsizlik, açlık ve yoksulluk kamuoyunda bir sorumlu aramaya yöneltmiştir. Eleştiriler kimi zaman hükümeti, belediyeyi hedef alırken kimi zamanda Buca’da, Alsancak’ta gösterişli konaklarda oturan zengin tüccarlara yöneliktir.

İzmirli tüccarlar buhranın etkisini hafifletmek için bir takım girişimlere başvurmakta gecikmediler. İlk olarak yerli malını teşvik etmek amacıyla İzmir de bir dernek kurdular bu derneğin adı Yerli Mallarını Koruma Cemiyeti olarak belirlendi. Cemiyet, yerli malını teşvik için çıkardığı dergiyle de takipçilerini özendirici simgelere de yer vermekteydi¹⁰⁴. İzmir’de yerli malı kullanımı öncelikle kılık kıyafette kendini gösterdi. Yerli mallarını koruma cemiyeti yaygınlaştırılacak bir numune sergisi için tüccarlardan birer örnek göstermelerini istedi¹⁰⁵. İzmir basını Yerli malı kullanımına çoğu kez yer verdi. Ahenk gazetesi yerli malı kullanmanın milli ve iktisadi bir vazife olduğunu vurgulamakta

¹⁰³ **Hizmet**, 4 Ağustos 1931.

¹⁰⁴ Hasan Hüseyin Genç, **a.g.t.**, s.80.

¹⁰⁵ Âlim Baran, **a.g.e.**, s.98.

ve "Cebe Bursa mendili takmakla iş bitmez" demektedir. Yiyecek, içecek ve giyeceklerinde yerli mallarından olmamasını milli vazifeyi unutmak olarak görmektedir¹⁰⁶.

Bir başka yazıda ise *"Yerli malı kullanmak ve servetimizin kendi memleketimizde kalmasını sağlamak hiç şüphe yok ki her vatandaş için önemli bir görevdir. Ne yaparsak yapalım memleketimizi bir hâkimiyeti iktisadiye ye kavuşturmadıkça bizim için refah ve saadet hayal olur. Son zamanlarda bizi çalgıncasına lüks hayata rapt eden Avrupa malları kadar dayanıklı ve çok daha ucuz mallarımız yok değildir. Ancak bunların nerede olduğunu bilen pek azdır. Yalnız büyük mağazaların camekânlarında gönül aldatici Avrupa malları bilinmektedir. Bunlara para vermek milli servetimizin günden güne tedricen tükenmesine sebep olmak demektir. Yerli mallarına rağbet etmemek bir Türk için cinayettir"* diyerek yerli malı kullanımına dikkat çekilmektedir¹⁰⁷.

¹⁰⁶ **Ahenk**, 16 Mayıs 1929.

¹⁰⁷ **Ahenk**, 19 Şubat 1929.

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR'DE TİCARET

2.1 İkinci Dünya Savaşında İzmir Ekonomisi

İzmir'in ekonomik hayatının geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Uluslararası ticaret anlamında 17. Yüzyılda kendini göstermeye başlayan kent tarihinde özellikle 19.yüzyılın önemli bir yeri vardır. Bu dönem Avrupalı tüccar ve Levantenlerin İzmir'in kimliğini dönüştürdüğü yıllardır. Aynı zamanda belediyeçilik anlamında da dönüşümlerin yaşandığı bir yüzyıl olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁰⁸.

İkinci Dünya Savaşı'nın zor günlerinde İzmir'in belediye başkanı Reşat Leblebicioğlu'dur. Savaş öncesinde belediyeçilik anlamında birçok değişim yaşamış olan İzmir'in 1939-1945 arasında daha çok savaşın bunalımlı yönüyle ilgilenildiği ve teşkilatsızlıkların giderilmesine çalışıldığı bir dönemdir. Savaş yılları boyunca İzmir'in öncelikli konuların arasında ticaretin düzenlenmesi, halkın gıda iaşesinin sağlanması yer almaktadır.

Türkiye'nin savaş yıllarındaki önemli ticaret kentlerinden olan İzmir, ard bölgesiyle olan iletişimini kopartmayarak hem tarımsal anlamda hem de ticaret anlamında önemini daima koruyan bir kent kimliği ile bilinmektedir.

1929 ekonomik buhranı sonrasında kooperatifçilik çalışmaları ege ve İzmir'de artar. 1930'lu yıllar boyunca gıda üzerine kurulan kooperatiflere örnek, İzmir Meyve ve Sebze Satış Kooperatifi, Bornova Bağcılar ve Tütüncüler Kooperatifidir. 1937 yılında da İzmir'in önemli ihracat maddesi olan üzüm ve incir alanında Tariş Üzüm Kurumu'nun katkılarıyla, İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifi kuruldu. Bu kurumlar İkinci Dünya Savaşı yıllarda da üreticilere yönelik yol gösterici çalışmalarıyla önemli kurumlar arasında yer aldılar. Birliğin faaliyetleri arasında üreticilere yönelik dergi çıkarmada vardır. *Türk Kooperatifçisi* adıyla yayımlanan bu dergi de Tariş Kurumu'nun kurucularının çeşitli yazılarına da rastlamak mümkündür.

Kooperatif, İkinci Dünya Savaşı yıllarında özellikle üzüm ve incir işletmelerinde çalışan memur ve işçilere birer öğün yemek vermeye başladı, ayrıca emekli dul ve

¹⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Erkan Serçe, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868 - 1945)**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.

yetimlere yönelik olarak ta zeytinyağı, un ve bakliyat, makarna birde Sümerbank'tan elbiselik kumaşlar verildi¹⁰⁹.

Savaş Avrupa'da tüm hızıyla sürerken egenin karşı kıyısında açlık ve sefaletin sesleri yükselmekteydi. 1942 yılının nisan ayında Almanya'nın Yunanistan'ı işgal etmesiyle ipler koptu. Ege denizinin tüm adalarında bir panik havası esiyordu. İşgalle birlikte zaten sınırlı olan gemi faaliyetleri de durdu. Bu çaresizlik içinde İzmir'e yakın adalardaki yunanlılar ülkelerini terk ederek İzmir'e doğru bir kaçışa sürüklendiler. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nin verilerine göre 22 Haziran 1942'de İzmir'in kıyı ilçeleri olan Çeşme, Foça, Kuşadası, Bergama, Dikili, Urla, Seferihisar, Karaburun sahillerine gelen mülteci sayısı yaklaşık olarak 6700'dü. Savaş yılları boyunca bu sayı 42.000-43.000 kişiyi bulacaktır¹¹⁰.

Mültecilerin izmir'in gıda iaşesi ile ilgili bir sıkıntı yaratıp yaratmadığı kesin olarak bilinmemesine rağmen bu yoğunluktaki bir nüfus hareketinin bölgede bir değişime yol açmadığını söylemek mümkün değildir.

Savaşın sonlarına doğru Yunanistan'ın kurtulmasıyla yunan adalarına izmirde gıda ticareti başladı. 1944 yılının sonbahar aylarında yaklaşık 40 kadar yelkenli ve motor yunan adalarına gidecek meyve, sebze ve çeşitli gıda maddelerini taşıdı¹¹¹.

Savaş yılları boyunca izmirde çeşitli yardım derneklerini ekonomik hayatın pahalılaşması üzerine halka çeşitli yardımlarda bulunduğu görülmektedir. Bunları en başında da halkevleri gelmektedir. İzmir Halkevi savaş yılları boyunca birçok muhtaç öğrencini okul masraflarını karşılanması, giyecek ve yiyecek yardımları, kitabı olmayan öğrencilere kitap sağladı. Bunların yanı sıra işçilerin yoğun olduğu semtlere çocuk bakımevi açarak buralarda yaklaşık 200 çocuğa bakım hizmeti verildi.1944 yılında ise artan işsizlik nedeniyle işsizler yurdu açılarak fakir ve kimsesizlerin sanat öğrenmeleri sağlandı¹¹².

¹⁰⁹ Özlem Yıldırım Kocabaş, "Türkiye'de Kooperatifçilik Hareketi İçerisinde İzmir'in Yeri", **Körfezde Zaman İzmir Araştırmaları Kongresi 10-11 Aralık 2009 Bildirileri**, İzmir, 2010, s.s.109-119.

¹¹⁰ Esra Danacıoğlu Tamur, "Mülteciler, İstihbaratçılar ve Motorlar: II. Dünya Savaşı'nda İzmir", **Körfezde Zaman İzmir Araştırmaları Kongresi 10-11 Aralık 2009 Bildirileri**, İzmir, 2010, s.s.151-165.

¹¹¹ **Yeniasır**, 17 Ekim 1944.

¹¹² Yaşar Akyol, **İzmir Halkevi (1932-1951)**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2008, s.112.

Bu dönemde şehrin en önemli problemi savaş yıllarının zorlu koşullarını halk üzerindeki etkisini en aza indirmek, fiyat artışlarını denetleyip kontrol altına almak, halkın ucuz ve kaliteli mal bulabilmesini sağlamak adına getirilen Milli Korunma Kanunu kapsamında İzmir de öncelikle Fiyat Murakabe yani Denetleme Komisyonları kuruldu. Bu komisyonlar 1941 yılından itibaren çalışmalarına başlayarak fiyatları kontrol altına almaya çalıştılar. Tüm Türkiye genelinde etkili olan bu komisyonların çeşitli gıda maddeleri üzerinde birbirinden farklı oranlarda fiyat belirlemeleri zaman zaman halkın sıkıntı çekmesine sebep oldu. Örneğin: 1941 yılında İzmir’de peynir, kilosu 80 kuruştan satılırken İstanbul’da aynı peynirin 100 kuruştan satılması İzmirli peynir üreticilerini ve satıcılarını harekete geçirdi ve izmirde üretilen peynirlerin büyük bir kısmı İstanbul halkının sofrasında yer buldu¹¹³. Görülen o ki izmir halkı savaş yıllarında salt üretime yönelik sıkıntılar değil, aynı zamanda satıcıların fazla fiyat hırslarının da etkisiyle gıda maddelerine ulaşmakta zorluk yaşadılar.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında sefalet İzmir’de giderek artan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. 1938 yılında 70-80 lira aylık alan bir çalışan orta halli bir ekonomik durumdayken bu savaş yıllarında tamamen ortadan kayboldu. 75 lira ile bir memur ailesi ancak bir aylık ekmek, parasını ve kirasını, zar zor yakacak parasını karşılayabilmektedir. 30-40 lira maaş alan memurların durumu ise daha da kötüdür. Görünen o ki dönün orta halli adamı savaş yıllarında yoksullukla mücadele içindedir¹¹⁴.

1939-1945 arasında izmir de belli başlı ürünlerin fiyatları¹¹⁵.

Madde	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Ekmek	9.97	11.00	12.62	24.48	39.44	30.29	32.72
Buğday	14.01	14.96	18.91	-	-	-	-
Pirinç	28.81	35.72	44.86	110.75	166.81	148.58	145.68
Şeker	30.69	39.00	49.24	165.38	339.37	214.00	205.21
Zeytinyağı	42.65	44.19	64.12	114.63	171.77	220.86	172.17

¹¹³ Müslime Güneş, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de İaşe Sorunu, **Körfezde Zaman İzmir Araştırmaları Kongresi 10-11 Aralık 2009 Bildirileri**, İzmir, 2010, s.s.63-79.

¹¹⁴ **Yeniasır**, 15 Temmuz 1943.

¹¹⁵ Müslime Güneş, **a.g.m.**, s.72.

Kahve	117.55	129.50	-	-	600.0	600.0	-
--------------	--------	--------	---	---	-------	-------	---

Tablodan da anlaşılacağı gibi ekmek fiyatları 6 yıl içinde % 300 bir artışla halkı en çok zorlayan gıdaların başındaydı. Buğdayda ise 1942 yılından itibaren pek çok kez dalgalanmalar olduğundan net bir fiyat belirlenemedi. Pirincin savaşın ilk üç yılından sonra bir hayli yükseldiği görülmektedir. Savaş yıllarında insanların çocuklarına pirinç lapası bile yediremediği görülür. Behçet Uz, yaşadığı ilginç olayı şöyle aktarmaktadır. *“İzmirde hastalarımın bir çocuğun diyabeti (şeker hastalığı) vardı. Ailesine bu çocuğu bir iki gün pirinç suyuyla besleyeceksiniz dedim. Hasta gitti bir iki gün sonra döndü geldi. Doktor beyefendi dedi, biz bir türlü pirinç bulamıyoruz. Ama siz hem doktor hem mebusumuzsunuz söyleyin bu adamalar eczanelerde pirinç sattırınlar”*¹¹⁶. Genel olarak tabloya bakıldığında fiyatların 1942 yılından itibaren hissedilir oranda bir artış göstererek izmir halkının savaşın sonuna kadar sıkıntı içerisinde yaşamasına neden oldu. İzmirde her gün birçok şehirden gıda maddeleri geliyordu; ancak gelen bu maddeler halkın evinden içeri girmesinde sıkıntılar vardı.

Savaş yılları boyunca izmir de belediye ve valilik karaborsacılığı önlemek adına çeşitli faaliyetlerde bulunsalar da karaborsa ve ihtikâr olayları savaşın sonuna kadar gündemden düşmeyen konular arasında en başı çektiler.

İzmirde savaşın vurduğu diğer bir alan liman oldu. Savaşın başladığı yıldan itibaren bitimine kadar limandan yürütülen ithalat ve ihracatta güvenlik problemleri üst safhalardaydı. Taşımacılık bu dönemde büyük bir sekteye uğradı. Gelen gemi sayılarında önemli oranlarda düşüşler yaşandı. Örneğin bu Almanya'nın 1938 yılındaki ihracatı 243 milyon iken bu rakam bir sonraki yıl yalnızca 12.7 milyona kadar düştü¹¹⁷. Ki bu düşüş liman ticaretinde ki taşıma hacmini epey bir düşürdü. Savaş yılları boyunca izmire gelecek veya gelmesi beklenen gemiler bir çocuk sevinciyle bekleniyordu.

Milli korunma kanunu çerçevesinde izmirde birçok kez karaborsa yapan, eksik ekmek çıkartanların, etiketsiz mal satanların, el altından satışlar gerçekleştirenlerin yakalandığına tanık olmaktadır. Bu tür yolsuzluklarla Milli Korunma Mahkemesi'ne

¹¹⁶ Behçet Uz, **a.g.e.**, s.83.

¹¹⁷ Kemal Arı, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir Limanı”, **Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu-I, 7 Mayıs 2009 Bildiriler**, İzmir, 2010, s.315.

gidenlerin ibretlik olsun diye zaman zaman gazetelerde yer aldıkları görülür. Milli Korunma Mahkemesi'nin ciddi çalışmalar yürüttüğü görülmektedir. Yalnızca 1943 yılında görülen davalarda 23 fırıncı eksik ekmek çıkarmış, 2460 ekmeğe el konulmuş, 29 kişi kartsız ekmek satmış, 38 kişi yüksek fiyattan ekmek satmış, 19 kişi köy ekmeği satarken yakalanmış, 32 kişi yufka ve un mamulleri satarken yakalanmış, 73 ticarethane sahibi fazla fiyatla mal sattığından, 46 tüccar faturasız mal sattığından, 11 kişi satış yapmaktan kaçındığı için 2 ticarethane sahibi ise mal stoku yaptığından mahkemeye sevke edildi¹¹⁸.

2.2 İkinci Dünya Savaşı Döneminde İzmir'de İthalat ve İhracat

20. yüzyılın ilk çeyreği Anadolu ve İzmir coğrafyası için önemli siyasi, sosyal olayları da beraberinde getirdi. 1908'de Osmanlı devleti rejim değişikliğine giderek meşrutiyetin benimsedi. 1908'den Türkiye Cumhuriyeti'ne gidilen süreçte bu coğrafya Trablusgarp Savaşı'nın, Balkan Savaşları'nın ve tabii ki Birinci Dünya Savaşı'nın olumsuz etkilerini yaşadı. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı Devletinde ekonomik yapı dış ticaretin etkisi altında giderek güçsüzleşirken on yıldan fazla bir süredir devam eden savaşlarında etkisiyle genel halk kitlelerinin aynı oranlarda fakirleştiği görülmektedir¹¹⁹. Boratav'ında belirttiği gibi, “*siyasi dönüşümlerin önemli iktisadi uzantıları olabileceği malumdur.*”

Ticaret-i Hariciye istatistiklerinin verilerine göre 1908'de İzmir'in ithalatı 490.879.165 ihracatı ise 539.610.186 olarak tespit edilirken birinci dünya savaşının başında bu rakam hemen hemen aynı düzeylerde seyretmektedir¹²⁰.

Birinci Dünya Savaşı yılları İttihat ve Terakki'nin Milli İktisat politikalarının hâkim olduğu bir ekonomik anlayışı beraberinde getirmiştir. Mili iktisattan kasıt her şeyiyle kendine yeten bir ekonomik yapıdır. Dış ticaretteki anlayış ise dengeli bir ticaretin oluşturulmasına dayanmaktadır. Ancak savaş koşullarında böyle bir yapıyı gerçekleştirmenin hiç de kolay olmadığını kısa zamanda anlayacaklardır. Savaş yıllarındaki seferberlikten dolayı yetişen ürünleri bile toplayamayan ve zarar eden halk

¹¹⁸ **Yeniasır**, 29 Ekim 1944.

¹¹⁹ **Türkiye Tarihi (1908-1980)**..., s.310.

¹²⁰ Filiz Çolak, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Batı Anadolu'da Üretim ve Dış Ticaret (1908-1923)**, DEU-Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir, 2005, s.126.

kısa zamanda açlıkla yoğrulmuş bir hayat yaşamak zorunda kalmıştır. Savaşla birlikte dış ticaretinde durduğunu göz önüne alırsak durumun ciddiyeti daha da net anlaşılacaktır.

Osmanlı'nın savaşın başında aldığı bir kararla kapitülasyonları kaldırmasının ardından ticari hayatın millileştirilmesi süreci başladı. Gümrük vergileri arttırılarak gümrük gelirleri artırıldı. Yerli malı kullanımı teşvik edilmeye çalışıldı.

Savaş yıllarında İzmir limanında ticaret durdu. Çünkü Osmanlı Devleti 28 Ekim 1914'te aldığı bir kararla İzmir limanını ticarete kapattı. Bu süre zarfında Bandırma limanı ticarete açıldı. Liman ancak savaşın sonunda imzalanan Mondros mütarekesiyle yeniden açılabilir ve ticaret yeniden başlayacaktı. Mütareke sonrasında da ticaretin türlü sıkıntılarla yapılmaya çalışıldığı bilinmektedir. İzmir'in 15 Mayıs 1919'da itilaf güçlerinin korumasındaki Yunanistan tarafında işgal edilmesiyle ticarete de yeni bir dönem başlamış oldu.

Bu dönemde genel olarak üretim alanında da bir düşüşün yaşandığı görülmektedir. Çünkü işgalle başlayan huzursuzluk ve asayiş ve can güvenliği özellikle batı Anadolu'daki üreticileri tedirgin ettiğinden malların birçoğu tarlalarda çürümeye bırakıldılar. Yunan işgaliyle İzmir belediyesine bağlı olarak çalışan İzmir gümrük idaresine de el konuldu. Bölgede üç yıldan fazla süren Yunanistan'ın hâkimiyeti sırasında ticaret devam etti. Bu dönemde İzmir ile Trakya arasında ticaret gemileri gidip geldi. Anadolu'ya giden ticari mallardan da gümrük vergisi alındı¹²¹.

1919-1922 Arasında İzmir'de Dış Ticaret¹²².

Yıl	İthalat (Milyon Lira)	İhracat (Milyon Lira)
1919-1920	16.8	31.4
1920-1921	19.2	33.4
1921-1922	28.4	25.1

¹²¹ Filiz Çolak, **a.g.e.**, s.187, 240, 246, 249.

¹²² Filiz Çolak, "İşgal Döneminde İzmir ve Çevresinde Üretim ve Dış Ticaretin Durumu", **Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, I. Kitap, İzmir, 2010, s.189.

İzmir'in kurtuluşu ve kentin yeniden Türklerin hâkimiyetine geçişiyle birlikte nihayet huzur ortamına kavuşuldu. Ancak yeni Türkiye eski bir ülkeyi devralmıştı ve yapılacak çok iş vardı. Limancılık ve liman faaliyetleri anlamında yapılması gereken bir dizi düzenleme, yeniden yapılanma ve tabii ki millileştirme çalışmaları gerekiyordu. Hızla bu işlerle ilgilenilmesi gerekliydi.

İşgalin sona ermesinin hemen ardında çıkan İzmir yangını özellikle İzmir'in ticari hayatının üzerine kara bir bulut gibi çökmüştü. 1924 yılında İzmir'de Ticaret-i Bahriye yani Deniz Ticaret Müdürlüğü kuruldu. Yapılan çalışmalar kısa sürede etkisini gösterdi ve İzmir limanı uzun bir durgunluğun ardından yeniden canlanmaya başladı.

1929-1937 Arasında İzmir Limanının İthalat ve İhracat Rakamları¹²³.

Yıllar	İthalat	İhracat	Gemi Adedi	Tonajı	GSMH
1929	118.750	101.197	1478	211.816	242.029
1930	110.123	101.394	2419	23.808	246.564
1931	75.343	83.180	769	162.153	167.454
1932	83.225	98.924	757	1.011.302	191.465
1933	90.004	87.483	842	1.124.881	199.578
1934	93.531	-	744	1.017.772	100.308
1935	75.213	-	1585	1.042.578	81.948
1936	125.153	-	1773	950.697	-
1937	195.057	-	2295	1.015.280	-

İzmir de bir ticaret odasının kurulmasıyla işler daha da düzenli bir hal almaya başladı. Ardından gelen 22 Nisan 1925 tarih ve 655 sayılı ve 12 maddeden oluşmakta olan Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu, Odalara, başta tüzel kişilik olmak üzere birçok konuda ticareti gelişmesine yardımcı oldu. Tabii ki Türkiye için çok önemli olan 1 Temmuz 1926

¹²³ Kemal Arı, **İzmir'den Bakışla Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri Lozan'dan Kabotaj'a**, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir, 2008, s.276.

tarhli Kabotaj Kanunuyla Türkiye kendi topraklarında limanları arasındaki her türlü taşıma işini yalnızca Türk bayraklı gemilerinin taşımasına izin veriyordu. Böylelikle Türk denizciliğinde de yepyeni bir döneme girildi. Kabotaj hakkı egemenlik anlayışıyla tamamen örtüşen bir hak olarak Türk gemilerinin ticaret alanındaki etkinliklerini artmasına önemli katkılar sağladı.

Türk hükümetinin deniz ve liman işletmeleri alanında yapmakta olduğu atılımlar dış ticarete de kendini gösterdi. Batılı devletlerle olan savaşımı yeni sonuçlandırmış olan Türkiye ile ticari ilişkiler kesintisiz devam etmiştir. Yalnızca 1926 yılında yurt dışından İzmire gelen yabancı gemi sayısı 2.452 iken bu gemilerin tonajı toplamda 1.531.436 olarak tespit edilmiřtir¹²⁴. 1927 yılında İzmire gelen gemi sayısı 10 binin üzerine çıkararak İzmire'in ekonomisine önemli bir katkı sağlamıştır. 1926 - 1929 yılları arasında İzmire limanından yapılan ihracat miktarı toplam 697.753 ton, ithalat ise toplam 542.910 ton'dur¹²⁵.

1929 ile 1937 yılları arasında İzmire limanındaki faaliyetlere bakıldığında ise Dünya Ekonomik Buhranı döneminde ve onu takip eden dönemlerde ithalat ve ihracatta azalma görülmektedir. 1938 yılında İzmire gelen giden gemilerin toplamı 2544 ve toplam tonilato ise 1.761.692 olarak tespit edilmiştir. Bu tarihlerde İzmire limanına gelen ülkeler ise şunlardır: Almanya, Amerika, Belçika, Bulgaristan, Danimarka, Fransa, Finlandiya, İngiltere, İsveç, İtalya, Macaristan, mısır, Norveç, Panama, Polonya, Romanya, SSCB, Yugoslavya, Yunanistan'dı¹²⁶.

1929 Ekonomik Buhranının etkilerine bir önceki bölümde değindiğimiz için burada yalnızca dış ticaret konusunu işlemekle yetineceğiz. Buhranın Türkiye gibi yeni gelişmekte ve ekonomisi hala kırılgan bir seyir izlemekte olan ülkeleri derinden etkilediği bilinmektedir. Bu dönemler özellikle dış ticaretin da açıkça yara aldığı dönemlerdir. Bu vb. zararları en aza indirmek adına Türk hükümeti 1932 yılında 1993 sayılı takas komisyonları teşkiline dair kanun ile dış ticarete takas işlemlerinin oranını genişletmiştir. Bu girişim birçok yabancı devlet tarafından da uygulandı. Ayrıca 1936 yılında 1705 sayılı ticarete

¹²⁴ Kemal Arı, **İzmire'den Bakışla Türkiye'de Kabotaj...**, s.182.

¹²⁵ Melih Gürsoy, **Tarihi, Ekonomisi ve İnsanları ile Bizim İzmirimiz**, Metis Yayıncılık,1993, s.s.166-167.

¹²⁶ **İzmire Ticaret ve Sanayi Odası Bülteni**, Ocak 1939, s.10.

tağışın men'i ve ihracatın murakabesi ve korunması kanunu ve 3018 sayılı kanunla da ihracat ruhsata bağlandı ve ihracat birlikleri kurma zorunluluğu getirildi¹²⁷.

Dünya bu büyük savaşı kaygılarla izlerken Türkiye savaşın olumsuzluklarını 1940 yılından itibaren hissetmeye başladı. 1938 ile 1950 yılları arasında ki dönemin ithalat ve ihracat göstergelerine bakıldığında savaş yıllarında gözle görülür bir düşüşün yaşandığını anlayabiliriz.

1938-1950 Arasında Türkiye'de İthalat ve İhracatın Durumu¹²⁸.

Yıllar	İthalat	İhracat
1938	118.883	115.019
1940	53.018	85.728
1950	285.664	263.424

Seferberlik ve devletçi uygulamaların yoğun olduğu bu dönemde devlet dış ticareti büyük ölçüde ikili anlaşmalarla sürdürme yoluna gitmiştir. Türkiye'nin mallarını satın alan ülkelerden mal alma, imkân olduğu ölçüde yerli üretimden sağlanabilen malların dışarıdan alınmaması ve tamamıyla iç piyasaya dönük bir kazanç sağlanma yönünde çabalar göze çarpmaktadır. Başta Almanya olmak üzere İkinci Dünya Savaşı yıllarında pek çok ülke ile Kliring* denilen anlaşmalarla dış ticaret sürdürülmeye çalışıldı. Genel bir değerlendirme yapacak olursak Türkiye, savaş dönemi boyunca dışsatıma yönelmiş bununla birlikte dış alımda önemli bir azalma görüldü. Bu da giderek dış ticaret hacmini azalttı. Savaş dönemi boyunca Türkiye'nin dış ticaret gelirlerine bakıldığında ülkenin kaynak kaybettiği görülmektedir¹²⁹.

¹²⁷ Erdoğan Alkin, **Türkiye'de Dış Ticaret ve Kambiyo Rejiminin Kısa Bir Tarihçesi**, Gülten Kazgan'a Armağan Türkiye Ekonomisi, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s.119.

¹²⁸ Vural Fuat Savaş, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik Gelişimi (1923-1989)**, Maliye Yazıları, Temmuz-Ağustos 1989, s.s.534.

* Takas, mal değişimi, İkili ticaret anlaşması çerçevesinde ülkeler arasında dışalım ve dışsatımdan doğan alacak ve borçların döviz kullanılmadan karşılıklı olarak denkleştirilmesine dayalı dış ticaret biçimi.

¹²⁹ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s.s.69-70.

1939-1945 Arasında Türkiye'nin Dış Ticaret Gelirleri¹³⁰

Yıllar	Dışsatım	Dışalım	Dış ticaret hacmi
1939	127	118	11.9
1940	111	68	7.5
1941	123	74	6.6
1942	165	147	5.0
1943	257	203	5.0
1944	232	164	5.9
1945	218	126	6.3

Savaşın İzmir de ki ithalat ve ihracat üzerindeki etkilerine bakılacak olursa bu durumun savaşın genel gidişatı ile uyumlu olduğu görülecektir. Savaşın başında itibaren ithalatta kısıtlayıcı önlemlerin getirilmesiyle 1940-1941 yılları arasında dışalımın 75 milyon liranın altında bir seyir izlediği görülmektedir¹³¹.

Dış ticaretteki azalmalar savaş yılları boyunca yerel ve ulusal basının da gündemindedir. İzmir de çıkan Yeniasır gazetesi devletin ihracat üzerindeki fiyat kontrollerini olması gereken bir uygulama olarak değerlendirmek ve destek vermektedir. Çünkü daha öncede bahsettiğimiz gibi kliring Clearing yönteminde anlaşılan devletin tüccarı, satın aldığı malın parasını kendi devletindeki merkez bankasına yatırmakta karşı taraftaki alıcıda parasını kendi ülkesinden kendi parası karşılığında almaktadır. Bir nevi takas usulüne dayanan bu sistemde fiyatların tek taraflı artması ve kar elde edilmesi çok zordur. Çünkü aynı şekilde karşı tarafında fiyatları yükseltmesi gündeme gelecektir. Bu da dönüşümlü olarak hem ithalatı hem de ihracatımızı etkileyecektir. Bununla birlikte önemli bir konuda satış yapıldığı kadar alışın da olması gerektiğidir¹³².

¹³⁰Ayrıntılı bilgi için bkz, Esin Irmak, **Dünden Bugüne Kapitalist Gelişme ve Türkiye Ekonomisi**, Etki Yayınevi, İstanbul, 1992.

¹³¹ Abdülkadir Buluş, **Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri**, Tablet Yayıncılık, Konya, 2003, s.47.

¹³² **Yeniasır**, 4 Temmuz 1943.

İhracat ve ithalatta devlete fazlaca görevler düşmektedir. Fiyatları makul oranlarda tutarak hem üretici ve satıcıyı hem de alıcıyı memnun edici tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu konuda İzmir’den yükselen seslere bakıldığında ‘*hayat pahalılığının önüne geçilmesi ve ithalat mallarının ucuzlaması için bizimde ihraç mallarımızı ucuzlatmamız gerekmektedir. O vakit satışlarımız hem daha kolay olur hem de bunun karşılığı olarak memlekete daha çok ve daha ucuz ithal malları girerek hayatın ucuzlamasına hizmet edilir*’¹³³. Tüccar böyle düşünmekte ancak bu durum Türkiye’nin milli bir ekonomi yaratma hayaliyle uzaktan yakından örtüşmemektedir.

Savaş yıllarında İzmir’deki ihracatın durumu görülen o ki giderek artmıştır. Ege bölgesinin en önemli ihraç ürünü olan üzümün savaş başında yani 1939 yılının şubat ayında İngiltere, Fransa, İtalya, vb. ülkelere giden toplam miktarı 613.2 ton olarak görülürken 1940 yılının aynı ayında bu rakam 7.490.3 tona ulaşarak üreticiyi memnun etmiştir. Özellikle savaşın kızışması ve Yunanistan’ın savaşa girmesiyle üzüm ihracında Türkiye önemli bir yere geldi. İthalatta görülen daralma dönem sonunda 110 milyon dolar olarak tespit edilmektedir¹³⁴. Ayrıca Savaş yıllarında başlıca dış ticarete İngiltere ve Amerika en fazla iş yapılan ülkelerdendir.

Yalnızca 1940 yılı içinde yurt dışına gönderilen malların bir kısmı ise: Tütün, üzüm, incir, zeytinyağı, pamuk, palamut, meyan kökü, pirina yağı, sabun, sigala yağı, anason, susam, ay çiçeği, defneyaprağı, hardal tohumu; ayrıca öküz, inek, manda ve bunların derileri de ihraç malları arasındadır.

1940 Şubat ayı içinde İzmir limanından gerçekleşen ihracatın kilosu 22.228.060 iken bunu parasal karşılığı 4.690.040’dır¹³⁵.

İzmir’de zaman zaman tüccarların fiyatları yüksek tutarak ihracat miktarlarının azalmasına sebep oldukları yönünde şikâyetlerde bulunmaktadır. Fiyatların yükselmesi bir anlamda dışarıdan İzmir limanına gelen ülkelerin azalmasını da beraberinde getirdiği için şikâyetler arttı. Şikâyetler daha çok üzüm piyasasında görüldü. Sıkıntının bir kısmı da ihraç ürünlerine uygulanan vergi miktarının artmasıyla baş gösterdiğini. Devlet ihraç ürünleri üzerinde ihraç malları toprak vergisi, düşük fiyatla devlet mübayaası (satın alma),

¹³³ **Yeniasır**, 28 Ağustos 1943.

¹³⁴ **Ege bölgesi sanayi odasının 50. Yılı**, Tükelmat, İzmir, 1995, s.53.

¹³⁵ **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Bülteni**, Şubat 1940, s.17.

ihracat vergisi gibi üç yükümlülüğü de tüccarın omuzlarına yükleyince tüccarın, üzümü dış piyasalara satmada güçlükler yaşandı¹³⁶.

İkinci Dünya Savaşı devam ederken Türkiye, savaşın uzağında olmanın rahatlığıyla ticaretini sürdürmekteydi. Ancak İtalya'nın savaşa girişiyle birlikte Ege ve Akdeniz de İtalya'nın saldırganlığından korkulur oldu. Bu durum egenin en önemli liman kenti İzmir'in de derinden etkileyecekti. Durum giderek daha tehlikeli bir hal alınca genelkurmay başkanlığının uyarısı doğrultusunda geçici olarak deniz filosundaki tüm gemiler ile Türkiye'ye ait büyük tonajlı ticaret gemilerinin Akdeniz'e inmesini yasakladı. Küçük motorlu gemiler ile yelkenliler ise yalnızca Türk limanlarında seyir haline olacaklar yabancı limanlara girmeyeceklerdi. Bu durum hiç kuşkusuz İzmir'in ticari hayatına olumsuz yansıdı¹³⁷.

Bu olumsuzluklardan etkilenenlerden biride İzmirli tüccarlardır. O dönem çocuk olan Ertuğrul Erol Ergir'in gözüyle sıkıntı içindeki tüccar babasının durumunu bir çocuk gözüyle anlatmaktadır: *'Hiç unutmam, bir gün İzmir'e inip babamın yemeğini bırakmak için Cezayir handaki yazıhanemize gitmiştim. Babam içerde değildi. Yanımızda çalışan Jak Nahmias'a babamın nerede olduğunu sordum. Bana baban bahir baba parkına gitti dedi. Şaşırılmıştım. Ne olduğunu anlamamıştım. Sefertasını masasının üzerine bırakıp biraz bekledim. Sonra fırlayıp bahri baba parkına gittim. Babam oradaydı. Bir bankoya oturmuş başını iki kolunun arasına almış hüüngür hüüngür ağlıyordu. Rahat konuştuğumuz Rumca ile neyin var dedim. Yaşlı gözlerle bana dalgın dalgın baktı. Başımı okşadı, yavaş yavaş harp çıktığını bütün Avrupa yollarının kapandığını, 60 kuruşa aldığı incirlere 6 kuruşa bile alıcı olmadığını söyledi. Savaşın babam vurduğu tokat müthişti. Bütün düzenimiz bozulmuştu. Eşrefpaşa'nın devamı olan kara Fatma dağına gidiyor ve yiyebileceğimiz otları topluyorduk...'*¹³⁸

1943 yılında gelinen nokta aslında devletin istediği düzeydedir. Yapılan açıklamalarda bunu göstermektedir. Behçet Uz'un Ticaret Bakanlığı'ndan ayrılmasını

¹³⁶ **Yeniasır**, 4 Temmuz 1943.

¹³⁷ Kemal Arı, *'İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir Limanı'*, s.316.

¹³⁸ **19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ticaret Odası Tarihi**, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 2002, s.s.163-164.

ardından bakanlığa getirilen Celal Sait Siren'in bu konudaki açıklaması şöyledir: ‘*Dış ticaret bilançomuzla göre dışarıya çıkardığımız malların oranı dışarıdan aldığımız mallardan fazladır. Karşılığında mal alamadığımız ihraç maddelerimiz, harp yıllarının başında çok az olan döviz mevcutlarımızın artmasına, Cumhuriyet merkez Bankası’ndaki altın miktarının övünülecek kadar çoğalmasına hizmet etmiştir*’¹³⁹.

Savaş yıllarında özellikle Ticaret ve Sanayi Odaları’nın dış ticareti üzerindeki politikaları ve yönlendirmeleri önemli bir durumdur. Atatürk dönemi boyunca İzmir Ticaret Odası, hükümetin devletçi iktisat politikalarını uyguladı. Özellikle Ocak 1943’te kabul edilen Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf ve Ticaret Borsaları Kanunu ile devletçi uygulamalar etkisi iyice arttırdı. Çünkü bu kanunla odaların faaliyetleri Ticaret Bakanlığı’nca belirleniyordu. Özellikle nerede oda açılacağına hükümet karar verecek, odaların toplantılarında ticaret bakanlığının bir gözlemci genel sekreteri olacaktı. Genel sekreterler yalnızca gözlemcilikle yetinmeyip alınan kararlara itiraz edebilecekti.

İzmir de kanun çerçevesinde hazırlıklar başlatıldı. Haziran 1943’ de ticaret ve sanayi odası, esnaf ve ticaret borsalarında da seçimler yapılarak yeni kanuna uygun olarak seçimler ve görevlendirmeler yapıldı. 25 Haziran günü İzmir Ticaret ve Sanayi Odası’nda gerçekleşen seçimde odaya bağlı 23 meslek grubu oluşturuldu bu gruplar şöyleydi.

Ticaret Grupları: Yaprak ve Tütün Tacirleri Grubu, Mensucat Ham Maddeleri Tacirleri Grubu, Deri Tacirleri Grubu, Hayvanat ve Mahsulleri Grubu, Zeytin ve Nebati Yağ Tacirleri Grubu, Yaş ve Kuru Meyveler Tacirleri Grubu, Manifatura ve Tuhafiye Tacirleri Grubu, Madeni Eşya Makine ve Yedek Aksamı Tacirleri Grubu, Hububat ve Bakliyat Ve Yağlı Tohumlar Grubu, Kuyumcular ve Züccaciye Tacirleri Grubu, Tıbbi ve Kimyevi Ecza ve Alati Tıbbiye ve Kimyeviye Tacirleri Grubu, Bankalar ve Sigortacılar Grubu, İnşaat İşleri Tacirleri Grubu, Deniz ve Kara Nakliyatı Ve Mahrukat Tacirleri Grubu, Yiyecek Maddeler Tacirleri Grubu, Kâğıt, Kırtasiye, Gazete ve Mecmua Tacirleri Grubu, Orman Mahsulleri Tacirleri Grubu, Otel ve Eğlence Mahalleri Grubu oluşturuldu.

¹³⁹ İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Bülteni, Eylül 1943, s.5.

Sanayi Grupları: Toprak ve Madeni Eşya ve Kimya Sanayi, Ahşap Sanayi Grubu, Kâğıt ve Matbaa Sanayi Grubu, Gıda Sanayi Grubu, Deri, Yünlü, Pamuklu ve İpekli Sanayi Grubu oluşturuldu¹⁴⁰.

2.3 Savaşın Etkisiyle Tüccarın Yaşadığı Sıkıntılar

Devlet, odalar kanunu ile özel girişimciye bakışını da bir anlamda göstermiş oluyordu. bu amaçla İzmir'in ilk belediye başkanlarından biri olan ve yangın sonrası İzmir'in imarı konusunda çok önemli başarılarla imza atmış bulunan Behçet Uz, 1942 yılında Ticaret Bakanı olarak İzmir'i ve Ticaret ve Sanayi Odasını ziyaret etti. Bu ziyareti sırasında İzmirli tüccarların sıkıntılarını dinleyerek gerekli notlarını alan Behçet Uz özellikle ithalat ve ihracat konularında tüccarın sıkıntılarının giderilmesi için ayrıca bir ilgi gösterdiği de görülmektedir¹⁴¹.

Bu dönem de İzmirli tüccarların genel olarak sıkıntılarının başında kazanç vergisi gelmektedir. Bir diğer sıkıntı ise lisans belgeleri konusundadır. Tüccarın üzerinde durduğu bir başka konu ise ithalatın arttırılmasıdır. Tüccarlar ithalat üzerindeki formalitelerin kaldırılarak daha kolay ithalat yapılmasından yanadırlar. Ayrıca mallarının uzun süre gümrükte, depolarda ve dükkânlarda bekletilme mecburiyetinin kaldırılmasını istemektedirler. Buradan da anlaşılabilir gibi teknik yetersizlikler ve taşıma konularındaki sıkıntılar ticaret üzerindeki pürüzler olarak ortada durmaktadırlar. Behçet Uz birliklerle yaptığı görüşmeler sonucunda tüccarların devletle ortak bir işbirliğine giderek, alınan kararlarına saygı göstermesi gerektiği üzerinde duran bir konuşma yaptı.

“Doğal olmayan şartlar ve felaketler içinde yarı aç yaşayan bu dünyada mesut bir memlekette, mesut bir millet olarak yaşadığımızı asla unutmamak lazımdır. Hırs ve tamah yüzünden memlekete zarar verecek yollara sapılırsa bu yolların hükümetin kudretli eli tarafından yapılacağına asla şüphe etmemek gerekir... İzmir'in memleket içinde ve dışında akdine (kanunlarına) saygı gösteren, sözüne değer verilen, fedakârlıktan ve dürüstlükten asla

¹⁴⁰ İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Bülteni, Kasım 1942, s.s.21-23.

¹⁴¹ Cumhuriyet, 28 Temmuz 1942.

ayrılmayan, sağlam ve şerefli bir piyasa tesiri vardır. Bu tesiri bozmamak İzmir tüccarının üzerinde hassasiyetle titreyecekleri bir konudur.’’

Behçet Uz, konuşmasını devamında da dışarıdan getirilecek olan malların seçiminde lükse değil, ihtiyaçlar bazında karar verilecek alınmasına dikkat edilmesi yönünde telkinlerde bulunuyordu¹⁴².

Ticaret Bakanlığı ithalat üzerindeki denetimlerini savaş dönemi boyunca sürdürmektedir. İthalatta ucuzluk ve genişleme amacı doğrultusunda şu karar alınmıştır: Yabancı ülkelerle yapılacak ticari anlaşmalardan elde edilen dövizler üzerinden Takas Limited Şirketi'nce alınan pirimin oranı% 5'e indirilmiştir. 1942 yılında Ticaret Bakanlığı'nın aldığı bu kararla ithalat primlerinde bir miktar indirim yapılmasını sağlayarak tüccarın önünü açmıştır. Bunu yanı sıra ihracat üzerinde fiyat kontrolleri uygulanmaktadır. Özellikle standartlaşma yönünde ciddi atılımlar atılmaktadır.

Odalar İzmir'deki ticari hayatın kontrolünde etkin kurumlardı. Odaların satış için belirlediği asgari fiyatlara göre satış gerçekleştirilmektedir. Çıkarılan yasalarla odalara kayıt yaptırmayanların ticari faaliyette yaptırılmayacağı bilindiğinden savaş yıllarından İzmir'deki odalara günden güne yeni kayıtları yapıldı. 1942 yılının Mart ayı içinde Ticaret ve Sanayi Odasına kayıt yaptıranların sayısı 7673'ü bulmuştur. 1944 yılını ağustos ayı içinde ise İzmir de 1440 toptancı, 1348 perakendeci, 599 imalatçı, 135 ihracatçı ve 185 ithalatçı olmak üzere toplamda 3648 grup odaların verdikleri vesikalara sahip ve bu vesikalara göre çalışmaktadırlar¹⁴³.

İzmir de tüccarlar aldıkları vesikaların işlerlikleri üzerinde de yanlış anlamalardan kaynaklanan sorunlar yaşadıkları görülmüştür. Toptancı vesikası alan bir manifaturacı bu vesika ile pirinç toptancılığı da yapabileceğini düşünerek pirinç almaya kalktı. Bu vb. davranış sergileyerek toptancı vesikası almaya çalışan tüccarların bu gayreti üzerine durumu anlayan ticaret bakanlığı ve oda yetkilileri tüccarı bu konuda bilgilendirerek bu yanlıştan dönüldü. Bir perakendecinin toptancı vesikası alarak perakende kazancını üzerinde bir de toptancı payını ekleyerek çift karlı ticaret yapacağını sanan tüccarların bu

¹⁴² İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Bülteni, Ağustos 1942, s.s.7-9.

¹⁴³ A.g.b., s.15.

uyanıklığı yetkililerin anında müdahalesiyle savaş yıllarında sonuçları daha ağır olmadan çözülebildi¹⁴⁴.

Çeşitli meslek gruplarının türlü türlü sıkıntıları gün geçtikçe su yüzüne çıkmaya devam eder. Savaş yıllarının zorlu ticari hayatı içinde gıda sektörünün yan kollarından lokantacılarında sıkıntılar geçirdikleri görülmektedir. Artan gıda fiyatları lokantaların alım güçleri üzerinde etkisini gösterir. Bunun üzerine lokantacıların belediyeye başvurarak fiyat listelerinde artış talep ettikleri gözlenmektedir; ancak belediye bu talebi onaylamayarak geri çevirir¹⁴⁵.

Savaş yıllarında birliklerin üyelerine yönelik yardım çalışmaları da vardır. İzmir işçi ve esnaf birliği savaşın sıkıntılı dönemlerinde bütçesinin %30 unu sıhhi ve içtimai yardımlara ayırarak üyelerine destek vermektedir. Hakkı Kiper'in başkanlığında çalışmalarını sürdüren birlik, CHP ile birlikte ihtiyacı olan 35000 işçi ailesine mesleki, sıhhi ve içtimai yardımlarda bulunmaktadır. Yalnızca 1943 yılında birlikten sıhhi yardım alanların miktarı 18812, nakit yardım alanların miktarı ise 1217dir. Bu kişilere yaklaşık 7172 lira nakit yardım da bulunulmuştur. Birlik üyelerine doğum, ölüm, istirahat, sanatoryum, ılıca ve vb. yardımlarda bulunmaktadır. Üyelerine talepleri halinde doktor ve ilaç imkânı da sağlamaktadır¹⁴⁶.

1943 yılının ekim aylarında tüccarların yeni bir sıkıntısı daha ortaya çıktı. Sıkıntını temelinde üzüm ve incir ihracatı yatmaktadır. İncir ve üzüm ihracatçıları dışarıya ekim ayına kadar tek bir kilo üzüm veya incir satmadıklarını ve bu konuda bir girişimin bile olmadığından yakınılmaktadır. Aslında sorunun sebebi satış fiyatların o tarihe kadar henüz belirlenmemesinden kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır¹⁴⁷. Bu konu Kasım ayı boyunca gündemde kalacak ve Ticaret Bakanlığı'nın bu konudaki yavaşlığı eleştiri konusuna olmaya devam edecektir. Tüccarı düşündüren bir konuda fiyatların belirlenmesini beklerken üzüm ve inciri nasıl ve nerede depolayacağıdır. Çünkü savaş yıllarında izmirde depo ve vb. yerlerin sayısının fazla olmaması üreticiyi düşündürmektedir¹⁴⁸. Bununla birlikte savaşın yayılmasıyla denizlerde dolaşan ticaret filolarının tehlike içinde bulunması ve ticaret

¹⁴⁴ **Yeniasır**, 12 Mayıs 1944.

¹⁴⁵ **Yeniasır**, 23 Aralık 1943.

¹⁴⁶ **Yeniasır**, 17 Mart 1943.

¹⁴⁷ **Yeniasır**, 14 Ekim 1943.

¹⁴⁸ **Yeniasır**, 12 Kasım 1943.

gemilerinin yollarını sık sık değiştirmesiyle artan masraflarda üstüne eklenince tüccarın sabırsızlığı giderek arttı.

1942 yılında iç piyasaya yönelik üzüm satışlarında bir artış yaşandığı bir yıldır. Bu dönemde halk şekerin fiyatının artması ve şeker bulmakta sıkıntılar yaşadığında alternatif yollar aramaya başladı. İzmir gibi bir kentte bu alternatifi bulmakta zorlanmayacaktı. Üzüm fakir halkın imdadına yetişti. Şekerin yerine kuru üzümler sofralarda ağızları tatlandırdı. Üzüm suları şekerli tatlıların ana maddesi haline geldi. Ancak 1943 yılı zorlukların olduğu bir yıldır. Bir önceki yıl hububat ve şekerdeki kıtlığın üzüm ve incir piyasasına getirdiği canlılık 1943 yılında aynı etkisini sürdüremedi. Özellikle ihraç mallarının oranındaki düşüşlerden payını alan üzüm ve incir iç piyasada da beklenen alıcı oranını bulamadı. Tüccar açısından İkinci bir sorunda devlete verilmek üzere ayrılan 7-8 bin ton üzüm ve 2-3 bin ton incirdir. Bu kadar yüksek oranda bir miktarın piyasa dışı kalarak iç piyasada durgunluğa sebep olmasıyla tüccarın düşeceği sıkıntı büyüyecekti bunların üzerine bir de üretimdeki maliyet fiyatlarının artması üretici, satıcı- ve alıcı eksinin de zincirleme bir bunalımın yaşanmasına neden oldu¹⁴⁹.

Savaş yılları boyunca İzmir’de karaborsacılık, mal stoklama, gizliden mal satışları, çocuk satıcıların Kemeraltı sokaklarında elden ele satışların içinde yer alması, yetkililerin yanlış politikaları, adam kayırmalar, tüccarların şikâyetleri, teknik yetersizlikler vb. durum ve olaylarla altı yıl boyunca mücadele edildi, edilmeye çalışıldı.

2.4 Ulaşımın Gıda Ticareti Üzerindeki Rolü

İzmir, doğal bir liman kentidir ve yüzyıllar boyunca bu özelliği nedeniyle birçok kez kurulup yıkılmış ve yeniden kurulmuştur. İzmir’in bu özelliği ona 19. Yüzyılda bulunmaz bir fırsat vererek dünya sahnesinde kendine bir yer edinmesini sağlayacaktır.

1856’da Oriental Railway Company Şirketi tarafından alınan imtiyaz ile İzmir-Aydın arasında bir demiryolu inşa edildi. Bu yeterli gelmeyince de 1863 Smyrne Cassaba & Prolongements Şirketi tarafından bir kasaba hattı yapıldı.

¹⁴⁹ **Yeniasır**, 15 Ağustos 1943.

19. Yüzyıl boyunca Avrupalı Levantenler, kenti ve kentin ard bölgesinin zenginliklerini yaptırdıkları demiryolu sayesinde liman getirilen mallar, burada ellerine üç beş kuruş verilen Türk hamalların yardımıyla İngiliz, Fransız, İtalyan bayraklı gemilere yüklenen mallar bir başka dünya'ya yola koyuldular.

İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Lord Stratford de Redcliffe'in Alsancak İstasyonu'nun temel atma töreninde yaptığı tarihi konuşma ise izmir açısından liman ve demiryolu birleşiminin hayati önemine dikkat çekmesi bakımından önemlidir. 16 Kasım 1858 tarihli konuşma şöyledir.

"Bu demiryolunun, sanayi ürünlerimizin Türkiye'ye girişini kolaylaştıracak faydalı bir sermaye yatırımı olacağını umuyoruz. Hepinizin bildiği gibi Osmanlı'nın yeniden canlandırılmasında Avrupa'nın her zamankinden daha çok çıkarı vardır. Batı uygarlığı Levant kapılarına geldi dayandı. Şimdiye kadar geçmeyi pek başaramadığımız bu kapılar ardına kadar açılmazsa, kendi çıkarlarımız doğrultusunda, zor kullanarak bu kapıları açacak ve isteklerimizi kabul ettirecek güce, hatta daha fazlasına sahip olduğumuzu herkesin bilmesini isterim. Anadolu'nun damarlarına yeni ve taze kan aşılacak olan bu demiryolu gibi üretken girişimleri desteklemek, hükümetimizin en başta gelen görevleri arasındadır."

Cumhuriyet'in ilk göz ağrısı demiryollarıdır. Milli mücadele döneminde demiryollarının önemi bir kez daha anlaşıldığından bu ucuz ve güvenli ulaşım aracı Atatürk dönemi boyunca geliştirilmeye çalışılmıştır. Demir ağlarla örülen anayurt düşüncesi Cumhuriyetin en sağlam fikirlerinden biri olmuştur. Öncelikle yabancılardan alınarak devletleştirilen demiryollarına hızla yeni yeni yollar eklenerek ulaşım ağı güçlendirilmeye çalışıldı. 1930'lar boyunca da devletleştirmelerin devam ettiği görülmektedir. 1931 yılında Mersin- Adana, Bursa-Mudanya, Samsun-Çarşamba'dan sonra 1934'te İzmir-Kasaba hattı ve uzantıları ile 1935'te Aydın demiryolu satın alındı. 1925'ten 1940'a kadar Türkiye'de her yıl ortalama 200 km yeni demiryolu yapıldı. Osmanlı'dan devralınan 4163 km'lik demiryolu devletleştirilirken buna eldeki sınırlı bütçeye rağmen ilk 25 yılda 3540 km daha eklendi¹⁵⁰.

¹⁵⁰ Selim İlkin-İlhan Tekeli, **Modernitenin Alt Yapısı Oluşurken**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s.312.

Dünya Ekonomik Buhranı sırasında İzmir'deki tüccarların en önemli sorunu demiryollarındaki tarifelerdi. Ürünlerin hızlı ve sağlam bir şekilde İzmir limanına getirilmesini sağlayan demiryollarındaki tarifeler günden güne tüccarın üzerine yük gibi geliyordu. Bu nedenle Ege bölgesindeki ticaret odalarından şikâyet sesleri yükselmeye başlar. Aydın Ticaret Odası mahsullerde ki ucuzluğun tren nakliyat ücretlerine de yansımaları istemekte ve tren nakliyatı konusunda indirim talebinde bulunmaktadırlar¹⁵¹.

Yalnızca demiryolu değil Cumhuriyet'in ilk yıllarında İzmir'de karayolu üzerinde de sıkıntıların yaşandığı ve İzmir'e ürünlerini getiremeyen üreticilerin şikâyetleri gündeme gelmektedir. Manisa, Kırkağaç'tan gelen bir şikâyete göre: *"İzmir'e olan mesafenin uzaklığı, yolların bozukluğu hesabıyla kazamız nakliyatında kamyon rekabetlerinden yeterli derecede istifade edilmemektedir. Tren ücretleri ise çok ağırdır"*¹⁵² Şeklindedir.

1923 sonrasında deniz yollarında korumacılık önemli bir politikadır. Çünkü limanların emperyalist güçlerin tekelinden kurtarılması gerekmektedir. Mili bir burjuvazi yaratmanın önünde engel olan yabancı şirketlere iki yıllığına tanınan imtiyazlar 1925 yılında kaldırılmıştır. Böylelikle kabotaj uygulamaları sayesinde birçok deniz işletmesi millileştirilmiştir. 1923 yılında devralınan 35.000 tonluk filo 1933 yılında 99.500 ton kapasiteye ulaştırılmıştır¹⁵³.

Bu dönemde Körfezde, İzmir Liman ve Körfez İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi'nin vapurları, Karşıyaka- Karantina- İzmir arasında ulaşımı sağlarken Alsancak - Konak, Konak - Güzelyalı güzergâhında şirket tramvayları ulaşımı sağlıyordu. 1928 yılında belediye Konak - Güzelyalı istikametindeki tramvay hattını söz verdiği şekilde elektrikleştirerek daha modern bir hale getirdi. İzmir'de ulaşım sektörünün görünümünü değiştirecek olan otobüsler 1930'lu yıllarda görülmeye başladı¹⁵⁴.

1940'lar demiryolu açısından "Durgunluk dönemi" olarak adlandırılabilir. İnönü, savaş yıllarındaki ekonomik kıtlığa, sıkıntılara rağmen, demiryolu yapımını II. Dünya Savaşı'na kadar sürdürmüştür. Savaş nedeniyle 1940'dan sonra ise yavaşlamıştır. 1923-

¹⁵¹ Alev gözcü, "Geçmişten Günümüze Demiryolu Ulaşım Politikalarına Genel Bir Bakış: İzmir Örneği", **İzmir Ulaşım Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 8-9 Aralık 2009, İzmir, s.s.482-491.

¹⁵² İlhan Tekeli, "Türkiye'de Devletçi İktisat Politikasına Geçişin Ekonomik Nedenleri: Devletçilik Deneyiminin Ege Bölgesinde Çeşitlenmesi" **1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100. Yılı İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu**, 21-23 Kasım 1985, izmir, s.s.190-207.

¹⁵³ **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C/10, s.s.2761-2.

¹⁵⁴ Serçe, *a.g.e.*, 295.

1960 yılları arasında yapılan 3.578 km'lik demiryolunun 3.208 km'si, 1940 yılına kadar tamamlanmış olanlardır.

Aslında İnönü, ulaşımın ekonomi için nasıl bir lokomotif güç olacağını farkındadır. Ancak savaşın ekonomik sıkıntıları özellikle demiryolu için durgunluğun yaşanmasını engelleyemeyecektir. Zaten bir süre sonra demiryollarının yerini Türkiye'nin çok partili hayata geçişi ve demokrat partinin 1950'lilerdeki yükselişiyle daha da önemini kaybedecektir¹⁵⁵.

Savaş yıllarında İzmir limanının faaliyetlerine baktığımızda karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır. Türkiye de ki demiryollarının anayurdu dört bir taraftan sarmaya devam ettiği bu dönemde demiryollarında ticari faaliyetlerden daha çok askeri malzemeler, ordunun işesi ve orduya ait nakliyat işleri yapılmaktadır. Bu da İzmir vb. kentlerin öncelikle ticari alanda sıkıntılar yaşamasının nedenlerinden birisi olarak görülmektedir.

Bu dönemde demiryoluyla Akhisar ve Çankırı, Aydın'dan; Denizyolu ile de Yeni Foça ve Eski Foça, Çamaltı, Mordoğan, Ayvalık, Danişment, Kalkan, Yaykavak'tan çeşitli gıda maddeleri getirilmektedir¹⁵⁶. Bu dönemde İzmir'de ulaşımın büyük bir kısmı denizyoluyla yapılmaktadır. İzmir'e yalnızca iç bölgelerden değil aynı zamanda adalardan da mal taşınmaktadır.

Savaş döneminde İzmir'e mal getiren ve götüren vapurların bir kısmı şöyledir: Adana Vapuru, Trabzon Vapuru, Ödemiş Vapuru, Nazım Vapuru, Bandırma Vapuru, Tunç Şilebi.

Savaş yılları İzmir'i'nde ulaşım alanında teknik yetersizliklerden kaynaklanan sorunlar nedeniyle sıkıntıların yaşandığı görülür. Örneğin: yeterli vagon bulunamadığı için istasyonlarda, bağ ve bahçelerde çürüyen meyve ve sebze konusuna İzmirli gazetecilerden Mahmut Tuncer bu duruma adeta isyan ederek köşesinde yer veriyor.

“Bandırma ve Alaşehir'den İzmir'e gelenler hat boyunda belli başlı istasyonlarda dağ gibi yığılmış kalmış, vagonlanmak için sıra bekleyen kavun, karpuzları daima görüyorlar. İstasyonlara kardırılmayıp istihsal yerlerinde bekletilen ve çürütülenler de

¹⁵⁵Ayrıntılı bilgi için bkz. Mithat Kadri Vural, “İkinci Dünya Savaşı Sonunda Türkiye'nin Dış Siyasetinde Yaşananların Ulaşım Politikalarına Etkileri ve Karayolları,” **İzmir Ulaşım Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 8-9 Aralık 2009, İzmir, s.s.465-472.

¹⁵⁶**Yeniasır**, 31 Ocak 1943

başka bir konu. Böyle önemli bir milli servet parçasının böyle heder olması insana çok acı veriyor.”

Gazetelerin baş sayfalarından hükümete ve devlete seslenişler yer almaktadır. Mahmut Tuncer'in bu konuda da bazı önerileri vardır; vagonların mevsimlere göre ihtiyaç bölgelerine gönderilmesi, dışarıdan yenilerini getirilmesi, devlet kamyonlarıyla nakil sistemini devreye sokma ve çürüyebilecek malları taşınma listelerin düzenlenerek en başa geçirmek vb¹⁵⁷.

1944 yılına gelindiğinde taşıma konusunda sıkıntıların devam ettiği görülmektedir. İzmir'in bu dönemdeki yaklaşık 150.000 tonluk mahsulünü Ege'de Akdeniz'e indirmek savaş dolayısıyla zorlaştı. İzmirdeki ürünleri demiryolu ile İskenderun ve meresin limanına taşıma yönünde düşünceler ortaya çıktı. Bu konuda bir girişimin yapılıp yapılmadığı net olarak anlaşılamamıştır¹⁵⁸.

Savaş yıllarında İzmir'in, Türkiye ekonomisindeki payını düşütüldüğünde bunun azımsanmayacak derece de olduğu görülecektir. İzmir gibi dış dünyaya açılan önemli bir kapı niteliğindeki kentlerin özellikle çevresindeki illeri, yerleşim yerlerini de destekleyen kimliği nedeniyle özel bir yeri vardır. Savaş yıllarında ulaşım alanındaki sıkıntıların giderilebilmesi çok da mümkün olamadı. İzmir ve çevresinden özellikle liman gelebilen üreticiler şanslıydı. Tren ücretlerini ödeyebilenler şanslıydı; ama geriye kalanlar, şose yollarda toz, toprak içinde, at arabalarıyla kağnılarla bin bir emek ve zahmetle ürettikleri ürünleri izmire getirmek zorundaydılar. Limana ya da izmirin iç piyasasındaki alıcıya ulaşabilen ürünlerin sahipleri bir sonraki mahsul alımına kadar biraz olsun rahatlayabilirdi.

¹⁵⁷ **Yeniasır**, 31 Ağustos 1943.

¹⁵⁸ **Yeniasır**, 11 Ağustos 1944.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İZMİR'DE GIDA SORUNU VE BUNALIM

İzmir, İkinci Dünya Savaşı yıllarında en büyük sıkıntıyı temel gıda maddelerinin eksikliğiyle geçirdi. Savaşın ilk yılı Türkiye genelinde olduğu gibi İzmir'de de çok büyük bir sıkıntı yaratmadı; ancak eldeki stokların tükenmesi, ithalatın kısıtlanarak ülkeye birçok kalemden mal girişinin sınırlandırılmasıyla gıda ihtiyacına artan talep giderek arttı. Tablo:¹⁵⁹

Yıllar	Fiyat artış hızı	Ekmek fiyatı
1939	1.8	0.09
1940	22.6	0.10
1941	38.8	0.13
1942	96.8	0.25
1943	65.2	0.39
1944	23.7	0.30
1945	-3.4	0.33

Başbakan refik saydam bu konuda halkı rahatlatmak konuşmalar yapmaktaydı: “Zirai üretim durumumuz emin ve sağlamdır. Gıda maddeleri üzerinde herhangi bir sıkıntı yoktur. Bereketli ve kaliteli bir mahsul yılını idrak etmiş bulunuyoruz... Mevcudumuz yıllık ihtiyacımızın üstündedir... Alınan mahsul % 50'leri aşmış bazı kalemlerde % 100'ü bulmuştur... Geçen umumi harpten evvel büyük şehirlerimizin ekmek ve un ihtiyacının dışarıdan temin edildiğini hepimiz hatırlarız. Bugün ise buğday da ihraç edecek vaziyete geçmiş bulunuyoruz. 20-25 milyon kentali ancak bulabilen buğday rekoltesi bugün 35-40 milyon civarındadır. Toprak mahsulleri ofisinin silolarındaki

¹⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Koçak, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye”, Cumhuriyetin 75 Yılı, YKY yayınları, İstanbul, 1998.

*buğday fevkindedir. Köylü ve tüccar elinde de en az iki misli bir stok kalmış olduğunu tahmin ediyoruz*¹⁶⁰.

Başbakanın bu konuşması maalesef ki pembe bir tablo çizmekten öteye geçemedi. Yalnızca birkaç ay sonra mili korunma kanunu çıkarılacaktı.

Bunun yanı sıra fiyatlarında hızla yükselmesi gündeme geldi. Fiyatların gündün güne artması en çok satıcının işine yarıyordu. Bu dönemde istifçilik yani stokçuluk denilen bir olgu piyasada kol gezmekteydi. Devlet stok yapmanın önüne geçmek, halkın daha uygun fiyatlarla gıda ve ihtiyaç maddelerine ulaşmasını sağlamak amacıyla 1940 yılında Mili Korunma Kanunu'nu yürürlüğe koydu. Bu kanun pek çok alanda devlete fiyatlar üzerinde tam bir kontrol sağlamasını sağladı.

İzmir de bu kontrolü sağlayacak olan bir Fiyat Murakabe Komisyonu oluşturuldu. 1941 yılında İaşe Müsteşarlığına bağlı olarak İzmir İaşe Müdürlüğü kuruldu. Ardından 1942 yılında halkın temel ihtiyaç maddelerini daha uygun fiyatlarla almasını sağlayacak olan halk dağıtma birlikleri oluşturuldu¹⁶¹.

Başlangıçta bu birlikler halkın gıda sorununun çözmeyi temel alarak kurulsalar da zamanla adam kayırma ve usulsüzlüklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Sadece İzmir değil başka kentler de usulsüzlüklerin ortaya çıktığı, bazı memurların halka dağıtılacak olan malları tüccara veya istediği kişilere dağıttığı ortaya çıktı.¹⁶² Bu vb. durumlar İzmir genelinde de halkın şikâyetlerini artmasına neden oldu. Giderek artan bu durum sonucunda halk dağıtma birlikleri ağustos 1942'de kapatıldı. Birliklerin görevleri belediyelere verildi. Bu tarihte İzmir genelinde 200 birlik yer almaktadır¹⁶³.

Genellikle gıda maddelerini bulmak zor olsa da özellikle inhisar dairelerinin belirlediği maddelerin bulunması 1944 yılının son aylarından itibaren arttı.

Belediyelerin görevi devraldıktan sonrada sıkıntıların ortadan kalktığını söylemek doğru olmayacaktır. Bunu zaman zaman gazetelere yansıyan eleştiri yazılarında da görmek

¹⁶⁰ Şevket Pamuk- Zafer Toprak, **Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s.15.

¹⁶¹ Müslime Şen, **a.g.t.**, s.s.143-148.

¹⁶² Günver Güneş, "Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Toplumsal Yaşam Etkileri", **Türkler Ansiklopedisi**, C.17, s.168

¹⁶³ Müslime Şen, **a.g.t.**, s.151.

mümkündür. İaşe yönündeki sıkıntılar savaş yılları boyunca izmirde görülmeye devam edecektir.

3.1 Buğday ve Ekmek Sıkıntısı

Türkiye de ekmek, sofraların vazgeçilmez unsurlarından biridir. Bu nedenle ekmek en temel ihtiyaç maddeleri arasında ilk sırada yer almaktadır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında un ve ekmek bulmak halkı her gün kara kara düşündüren bir hal almıştır. Ekmeğin ana maddesi olan buğday üretimi savaş yılları boyunca giderek azalırken halkın has ekmek bulması giderek zorlaştı. Savaş yılları boyunca Türkiye genelinde buğday üretimi 1939'da 4.200.000 ton iken 1945'te bu rakam bir hayal olmuş ve üretim yalnızca 2.200.000 tonla sınırlı kalmıştır¹⁶⁴.

Devlet savaş yılları boyunca tarımsal üretim artırmaya yönelik birçok girişim de bulunmuştur. Örneğin: 1941 yılında okul bahçelerinde buğday ve patates yetiştirilmesi, ekim seferberlikleri oluşturulması gibi uygulamalar gerçekleştirildi. Mahsulün daha kaliteli olması için köylünün eğitilmesi, teknik desteğin verilmesi gibi tarım politikaları da uygulamalar arasındadır¹⁶⁵.

1943 yılında köylerdeki üretimi arttırmak için halk evleri de iş başındaydı. İzmir halkevi köycüler komitesinin düzenlediği köy ziyaretleri sırasında köylerin sıkıntıları üzerinde incelemelerde bulunulmuştur. Buna göre köylüler özellikle ekmek ve un sıkıntısından yakınmaktadırlar. Sebze ve meyve yetiştiriciliği ile meşgul köylerin özellikle un ve ekmek sıkıntısı çektiği gözlenmiştir. Köylüler yeni mahsülden köyelerine ekmeklik ihtiyaçlarının giderilmesine müsaade edilmesini istemektedirler¹⁶⁶.

İzmir de Ocak ayında gazetelere yansıyan haberlerden anlaşıldığı üzere ekmek fiyatları konusunda bireysel davranan bazı satıcılara rastlanmaktadır. Bunlar ekmeği tanesi 45 kuruştan satmaktadırlar¹⁶⁷. Devletin artan buğday ihtiyacını karşılamak üzere

¹⁶⁴ İhsan Keser Gündoğan, **Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik**, Ankara, 1993, s.102.

¹⁶⁵ Türkan Çetin, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Tarım Politikaları", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri-II**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s. 283.

¹⁶⁶ **Anadolu**, 5 Temmuz 1943

¹⁶⁷ **Yeniasır**, 7 Ocak 1943.

Amerika'dan 6000 kilo kadar buğday getirttiği gazetelerin sevindirici haberleri arasındadır¹⁶⁸.

Temmuz ayında Vali Sabri Öney ve Belediye Başkanı Reşat Leblebicioğlu'nun beraber yaptığı denetlemelerde de ekmeğin gramajında sorun olduğu görülür. Fırıncıların da bu konuda sıkıntıları vardır. Çünkü ekmekler saf undan değil, arpa ve mısır unu da karıştırılarak yapıldığından ekmekler iyi kabarmamaktadır. Has ekmek özlemi bir süre daha devam edecektir¹⁶⁹.

1943 yılının Eylül ayı itibariyle gıda satışlarında bir artış gözlenmektedir. Fasulye, nohut, mercimek, susam ve zeytinyağı satışlarında gözlenen bu artışın temelinde ne vardır¹⁷⁰. Büyük bir olasılıkla toprak ofisinin ambarlarındaki malı satıcıya hızla nakil etmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü haberlere göre piyasada mal çok ancak hala pahalıdır. Buda malın olduğu ancak alım gücünün henüz yeterince tatmin edici düzeyde olmadığıdır. Ekmek sıkıntısının yanı sıra ekmeğin gramında da sahtecilik baş göstermiştir. Anafartalar caddesinde bulunan iki ayrı fırında yapılan incelemeler sonucunda ekmeğin gramajında eksiklik olduğu saptanarak fırınların sahipleri Milli Korunma Mahkemesine verilmiştir¹⁷¹.

Ekmeğin hammaddesi olan un İzmir de sıkıntısı çekilen başlıca gıdalar arasındadır. Ticaret Bakanlığı'ndan yapılan açıklamaya göre öncelik dar gelirli halka bedeli karşılığında yani 42 kuruştan iki kilo un verilecektir. Her şeyin karneye bağlandığı Türkiye de ve tabii ki İzmir'de un dar gelirli halka "U" kuponu ile diğer halka ise "j" kuponu ile veriliyordu.

İzmir de bazı bakkal dükkânı sahiplerinin kendilerine göre bir satış politikası belirledikleri görülmektedir. Buna göre bakkallar un almak isteyen vatandaşlara pirinç, fasulye gibi ürünlerden almaları ön şartını getirmektedirler¹⁷². Bu duruma halkın göz yummadığı ve belediyenin durumdan haberdar edildiği basına yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır.

¹⁶⁸ **Yeniasır**, 10 Ocak 1943.

¹⁶⁹ **Yeniasır**, 9 Temmuz 1943.

¹⁷⁰ **Yeniasır**, 2 Eylül 1943.

¹⁷¹ **Yeniasır**, 6 Mayıs 1944

¹⁷² **Yeniasır**, 13 Mayıs 1944.

Un dağıtımının yanı sıra halka makarna dağıtımında yapıldığı görülmektedir. Dağıtımlardan tüm İzmir halkını yararlanabilmesi için yetkililer tarafından dağıtma sürelerinde de uzatmaların yapıldığı da görülmektedir¹⁷³.

Savaş yıllarının sonlarına doğru yaşam normale dönme emareleri göstermektedir. Bu durum ekmekte de kendini gösterir. 1945 yılının ocak ayında belediye aldığı bir kararla şehirdeki yaklaşık 23 fırına has ekmek çıkarma izni verir. Bununla birlikte uzun bir süreden beri esmer ekmek yiyen halk, has ekmek aramaya yönelince has ekmeklerin çoğu sabahın ilk ışıklarında bitiverir. Geriye kalan esmer ekmekler ise artık gözden düşmüştür. Bu duruma fırıncıların isyan etmesi uzun sürmez ve dertlerini gazete köşelerinden halka ve belediyeye duyurmak için girişimlerde bulunurlar¹⁷⁴.

3.3.1 Ekmek Karnesi Yolsuzlukları

Savaş yıllarında ekmeğin karne usulüyle dağıtımı gündeme geldi. 1942 yılının 17 Ocakta İstanbul, 22 Ocakta da İzmir de ekmeğin karneyle dağıtıldığı bir döneme geçildi. Kişi başına düşen ekmek payı 7 yaşına kadar olan çocuklar için 187.5 gram; 7 yaşından büyükler için 375 gram; ağır işçiler içinse 750 gram olarak belirlendi. Aylık olarak düzenlenen bu karneler günlüktü ve gününde kullanılmayan karneler geçerliliğini kaybediyordu.

Karne yöntemi gazetelerin köşe yazıların da sorgulanmaktadır. Birçok gazete bu yöntemin uygulanmasındaki isabetli karardan dolayı hükümetin yanındadır.

‘Avrupa da her memleketin uyguladığı bu usulden maksat, buğday ve ekmeği hesaplı sarf etmektir. Bu suretle herhangi bir darlığın önü şimdiden alınmıştır. Hükümet buğdayı serbest bıraksa fiyatlar çok artacaktır. Bu sebeple karne usulünü harbin bir usulü saymak lazımdır’¹⁷⁵.

Karne yöntemindeki amaç aslında düşen buğday üretimi sonrasında tüketimi kontrol altına almak ve israfı önlemek amaçlanıyordu. Ancak uygulama da problemlerin

¹⁷³ **Yeniasır**, 18 Mayıs 1944.

¹⁷⁴ **Yeniasır**, 23 Ocak 1945.

¹⁷⁵ **Anadolu**, 14 Ocak 1942.

yaşandığı görülmektedir.¹⁷⁶ Ekmek karneleri konusunda yapılan usulsüzlükler savaş yılları boyunca gündemden düşmeyen belli başlı konular arasındadır. 1943 yılının başında iki aylık ekmek karnesini 4 liradan satmakla suçlanan bir kişi sorgulanmak üzere emniyete götürülür¹⁷⁷.

1943 yılının başından itibaren belediyenin ekmek dağıtımı konusunda çok titiz davrandığı görülmektedir. Belediye başkanı Reşat Leblebicioğlu'nun bizzat dağıtımları denetlediği bilinmektedir. Karne dağıtımlarında her ay olduğu gibi 1943 yılının Ocak ayında da kartını kaybaldığını veya çalındığını iddia edenlerin sayısındaki artışlar nedeniyle yayımlanan bildiriye, karnesini kaybedenlere bir sonraki aya kadar karne verilmemesi, birden fazla olması halinde ise kesinlikle müsamaha edilmemesi yönünde bilgiler mevcuttur¹⁷⁸.

Ekmek dağıtımı konusunda memurlara ayrıcalık yapıldığı bilinmektedir. Bu konuda 1943 yılının Ocak ayından itibaren yapılan düzenleme ile devlet demiryollarında görevli personeli, Gümrük Muhafaza Memurları, Orman Muhafaza ve Emniyet Genel Müdürlüğü personeline günde 600 gram ekmek verilmesi kararlaştırılır. Bunlara tanesi 16.25 kuruştan ekmek verilmeye başlandı. Ancak memurlarında bu dönemde ekonomik olarak kötü şartlarda olduklarını söylemekte yarar vardır. Savaş boyunca memurlara hiç zam yapılmamıştır. Aşağıdaki tablo memurun almasına izin madde miktarlarını yansıtmaları bakımından önemlidir.

Birinci Derece Memurun Alabileceği Ekmek Miktarı¹⁷⁹

Yıllar	Ekmek
1939	6315
1940	5714
1941	4379
1942	2500

¹⁷⁶Cemil Koçak, **a.g.m.**, s.13.

¹⁷⁷ **Yeniasır**, 1 Ocak 1943.

¹⁷⁸ **Yeniasır**, 5 Ocak 1943.

¹⁷⁹ Osman Köksal, "Savaş Döneminin Memur Alım Gücüne Etkileri (1939-1945)", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri-II**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s.244.

1943	1515
1944	1967
1945	2334

Ekmek dâhil pek çok gıda maddesinin dağıtımını yapan Halk Dağıtma Birlikleri de zaman zaman yolsuzluğun merkezi durumuna gelmektedirler. Akdeniz mahallesinde bir numaralı halk dağıtma birliğinin başkanı aynı zamanda da Asri Sinema'nın sahibi olan B.Suphi Dizbudak hakkında yapılan denetimlerden sonra elindeki ekmek karnelerini bir kısmını para karşılığında sattığı bir kısmını ise sinemadaki görevli memur ve hizmetlilere ayırdığı ortaya çıkınca Milli Korunma Kanunu çerçevesinde açılan mahkemenin kararıyla kendisine 7 ay hapis ve 7 ay memuriyetten mahrumiyet cezası verilmiştir. Görünen o ki İzmir de denetimler sıkı bir şekilde yürütülmektedir.

1943 yılının ocak ayında iç işleri bakanlığının aldığı karar üzerine İzmir de öncelik yoksul ve ihtiyaç sahipleri olmak üzere 18 bin kişiye ucuz ekmek dağıtımı yapılacaktır.¹⁸⁰ Elbette ki bu dağıtımlar karşılıksız değildir. Ancak savaş yıllarının koşulları düşünüldüğünde İzmir gibi büyük bir şehirde yaşayan vatandaşların mağduriyetine kısmen de olsa çare bulunduğu görülmektedir.

1943 yılının ilk aylarından itibaren sıkı tedbirler alındığı görülmektedir. İcra vekilleri heyetinin aldığı bir karara göre tahıl ürünlerinden hükümete olan borçlarını vermiş olanlar un, bulgur, nişasta, irmik ve makarna yapabilecek ve bunları diledikleri gibi satabileceklerdir. Hububat ürünlerini yanı sıra patates, pirinç ve sair bakliyat konusunda da aynı maddeler geçerlidir. Bu kararın yanı sıra Milli Korunma Kanunu'nun 223, 247 ve 255, 391 sayılı kararları gereğince lokantalarda ve aşevlerinde baklava, simit, gevrek, börek, peksimet, bisküvi, pasta yapıp satma yasağı devam etmektedir¹⁸¹. Alınan bu kararların yanı sıra Sağlık ve Ticaret Bakanlıkları'nın ortaklaşa aldıkları bir karar gereğince; Kasım 1941'de alınmış olan karara bir ek madde daha eklenerek belediyelerin çocuklar için mama unu ve hastalar için glüten ekmeği imal ettirerek ihtiyaç sahiplerine

¹⁸⁰ **Yeniasır**, 13 Ocak 1943.

¹⁸¹ **Yeniasır**, 19 Ocak 1943.

dağıtması kararlaştırıldı.¹⁸² Bu dönemde kayıpları kazanca çeviren girişimcilerde vardır. Çocukların mama ihtiyacını karşılama amacıyla Ferit Eczacıbaşı'nın büyük oğlu Nejat Eczacıbaşı'nın *Vital* adlı bir çocuk maması ürettiğini görmekteyiz¹⁸³.

Bu kararın ardından İzmir un piyasasında büyük bir hareketlilik başlar. 23 Ocak itibarıyla valiliğe gelen yazı çerçevesince makarna imalatçıları ile çocuklar için mama yapan fabrikaların yüzü gülmeye başlamıştır. İzmir de artan talebi yerine getirmek üzere Anadolu'dan un siparişi verilmiştir. Gazetelerin tahminlerine göre ayın sonuna kadar 5000 çuval un gelmesi muhtemeldir.

Bu kararlardan sonra İzmir'e ay sonuna doğru 1 vagonluk un getirilmiştir. Anı dönemde İzmir'e gelen mallar ve miktarları ise şöyledir. Aydın'dan 2,5 vagon, Germencik'ten 26 varil zeytinyağı, Nazilli'den 12 çuval fasulye, Selçuk'tan 15 çuval susam, Salihli'den 96 çuval çeltik (pirinç) Bozkurt'tan da 1 vagon fasulye ve nohut¹⁸⁴.

Belediyenin ekmek konusundaki hassasiyeti 1943 yılının ilk aylarında itibaren kendini gösterir. Akşam saatlerinde yapılan denetlemelerde pek çok fırında ekmek kaldığı görülmüş, bayatlayan ekmek kalmaması için yeni bir düzenlemeye gidilerek fırınlara verilen un miktarında birer çuval kısıtlama getirilir. Ancak bu durum özellikle Göztepe gibi kalabalık semtlerde ekmeğin sabahtan bitmesine ve vatandaşların ekmek bulamamasına neden olmuştur¹⁸⁵. Ancak görülüyor ki kısa süreli bu bunalıma belediye hemen el koyarak sorunu giderir¹⁸⁶.

Ekmeğin karneyle alındığı İzmir de unlu mamuller üzerinde sıkıntılar yandığı görülmektedir. Şehirde özellikle makarna fabrikatörlerinin sıkıntıları sık sık gazetelere yansıyan bir konudur. Makarna imalatçılarının şubat ayında toprak ofisiyle yaptığı görüşmelerin sonunda alınan karara göre Toprak Mahsulleri Ofisi'ne 9 kuruş imalat ücreti verilerek hem ordu hesabına hem de sabit ve dar gelirlilere makarna verilecektir. Bu da İzmir için nüfus başına 2 kilo makarna demektir¹⁸⁷.

¹⁸² **Yeniasır**, 24 Ocak 1943.

¹⁸³ Yaşar Aksoy, **Bir Kent, Bir İnsan İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları**, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s.248.

¹⁸⁴ **Yeniasır**, 26 Ocak 1943.

¹⁸⁵ **Yeniasır**, 3 Şubat 1943.

¹⁸⁶ **Yeniasır**, 5 Şubat 1943.

¹⁸⁷ **Yeniasır**, 12 Şubat 1943.

Mili Korunma Mahkemesi'ne verilenlerin sayısı giderek artarken gazetelerde bu vb. olayları takip etmektedirler. İzmirli tüccarlardan Mehmet Mazıoğlu'nun İzmir dışından getirttiği nohudu borsa dışında ve kar miktarından daha da yükseğe Mehmet Ali Değer adlı kişiye sattığının anlaşılması üzerinde hakkında Milli Korunma Mahkemesi'nce açılan davada 3 sene ağır hapis ve 1000 lira para cezasına karar verilmiştir¹⁸⁸.

Bir başka yolsuzlukta yine çok kazanma hırsına engel olamayan bir fırındır. Karataş'ta fırıncı Kadri'nin yanında çalışan tezgâhtar hasanın bayram arifesinde insanların da ihtiyacından faydalanarak 41 kuruş olan unları kilosu 42-43 kuruştan sattığı denetleme kurulu tarafından olay yerinde tespit edilince mahkeme kararıyla beş ay hapsine ve 200 lira para cezasına çarptırılır, fırın ise iki aylığına kapatılır¹⁸⁹.

Karnesiz ekmek satışının yanı sıra karne üzerinde de tahrifat suçundan yakalananlarında mahkemelerce tutuklandığı görülmektedir¹⁹⁰. Karnesiz ekmek satma konusu da belediyenin gündemindedir. Buca da bir fırıncı iki ekmeği karnesiz sattığı için tutuklanır. Bazı fırıncılar ise iki ekmekle kalmamıştır. Bayraklı da fırıncının biri bir ay içinde yaklaşık 948 adet ekmeği karnesiz satmaktan dolayı mahkemeye sevk edilir¹⁹¹.

1943 yılının ekim aylarında Ticaret Bakanlığı tarafından yayımlanan bildiriye göre Belediyelerin sıkıntı yıllarının başından itibaren piyasadan un vb. maddeleri alarak uygun fiyatla dar gelirlilere verdiği bilinmektedir. Ancak 1943 yılı Ekim ayı itibariyle Ticaret Bakanlığı'nın verdiği karara göre belediyelerin bu uygulamayı kaldırmaları istenmektedir¹⁹².

3.1.2 Has Ekmek Meselesi

Savaş yıllarında ekmeklerin yalnızca buğday unuyla yapılmadığı bilinmektedir. 1941 yılında yapılan düzenlemeyle tek tip ekmek çıkması kararlaştırılmıştır. Böylece ekmeğe % 15 oranın da çavdar, % 30 oranın da arpa karıştırılacaktır¹⁹³. Ancak bu durum

¹⁸⁸ **Yeniasır**, 30 Mayıs 1943.

¹⁸⁹ **Yeniasır**, 8 Ekim 1943.

¹⁹⁰ **Yeniasır**, 27 Nisan 1944.

¹⁹¹ **Yeniasır**, 30 Mayıs 1943.

¹⁹² **Yeniasır**, 10 Ekim 1943.

¹⁹³ Cemil Koçak, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye", **Cumhuriyetin 75 Yılı**, YKY yayınları, İstanbul, 1998, s.298.

halkta genel bir memnuniyetsizliğinde ortaya çıkmasına neden oldu. Ekmeğin içine ne kadar un, ne kadar arpa unu katılacağı meselesi giderek önemli bir hal alır. İzmir'deki uygulamalar incelendiğinde halkın ve fırıncıların bu konuda sürekli şikâyet ettikleri. Yetkililerinde çeşitli incelemeler sonucunda duruma hak vererek durumun iyileştirilmesi yönünde çalıştıkları gözlemlenmektedir. Yapılan düzenlemelerle bir ekmeğin içerisindeki un miktarı şöyle belirlenmiştir. Buğday unu: % 50, arpa % 10 daha arttırılarak % 25, çavdar miktarı ise % 15 olarak tespit edilmiştir. Görülen o ki İzmir de ekmeğin buğday unuyla yapılabilmesi için en azından 150 vagon buğdaya ihtiyacı vardır. Haberde öyle söylüyor.

1943 yılının Temmuz ayı İzmir de ekmeklerin iyileştirilmesi için Belediye ve Toprak Mahsulleri Ofisi'ne müracaatların yapıldığı bir dönemdir. Ekmeklerin İstanbul'da daha iyi olduğu haberleri gazetelerden duyurulmaktadır. Ancak İzmir halkının yüzünü güldürecek gelişme kısa sürede kendini gösterir. Hasat ayı olan Ağustos ile birlikte çevre il ve ilçelerden iyi haberlerde gelmektedir. Bunlara göre: Manisa, Akhisar, Bergama, Menemen, Torbalı da buğday mahsulü hem kalite hem de miktar olarak çok iyi durumdadır.

1943 Yılında İzmirin İlçelerinden Gelen Tahıl Miktarı¹⁹⁴.

Menemen	26 ton arpa 12 ton buğday 3 ton mahlût 1 ton çavdar ve yulaf
Urla	4 ton arpa 5 ton buğday
Seferihisar	4 ton buğday
Ödemiş	30 ton arpa 15 ton çavdar
Bergama	3,5 ton buğday
Merkez kaza ve köyleri	15 ton buğday 19 ton arpa

¹⁹⁴ **Yeniasır**, 28 Temmuz 1943.

Temmuz ayı itibariyle İzmir de ekmek çıkarabilen fırınların sayısı 102'dir. Ancak belediye artan ihtiyaç karşısında 60 kadar daha fırının açılması konusunda çalışmalar yapmaktadır¹⁹⁵.

Sonraki günlerden İzmir'e gelen hububat miktarı da bu haberleri doğrulamaktadır. Ortaya çıkan sıkıntılardan biride hububat ve tahılların köy ve ilçelerden İzmir merkeze aktarılması sorunudur. Yeterli araç olmadığından mahsulün ambarlarda çürümesi söz konusu olunca ticaret bakanlığı konuya el koyarak mahsulü merkeze getirme görevini İzmir incir ve üzüm tarım satış kooperatifine vererek sorunun çözülmesini sağlar¹⁹⁶.

1943 yılı Ağustos ayı itibariyle İzmir de ekmek % 40 ucuzlayarak 16 kuruşa buğday ununun kilosu da 26 kuruşa indirildi. Ekmeğin İzmir de bir önceki aylarda 41 kuruştan satıldığı düşünülürse bu gelişmenin olumlu etkisi olacağı kesindir.

Ağustos ayında Buğday da ucuzlama işaretleri görülmeye başlar ancak bazı korkularda baş gösterir. Bir önceki sene görülen buğday ihtiyacı çerçevesince buğday üreticilerinin miktarı artmış buda devletin buğday alım fiyatlarında indirimine gitmesine yol açmıştır. Böylece buğdayın üreticilere zarar ettirmesi muhtemeldir.¹⁹⁷.

Ekmekteki sıkıntılar savaşın son yıllarda da görülmeye devam etti. Gazetelerde şu sorular sorulmaya devam etmektedir. Ekmek vesika yani karne sistemi hakkında uygulanmakta mıdır? Hep biliyoruz ki HAYIR! O kadar hayır ki: lokantada istediğiniz kadar ekmeği yiyebiliyorsunuz. Evinizde, ekmek vesikanız yetmediği zaman bakkalda karne harici ekmek bulamıyorsunuz¹⁹⁸.

3.3.2 Şeker Meselesi

Şeker temel ihtiyaç maddelerindendir. Savaş yılları boyunca Türkiye de şeker sıkıntı hissedilir boyutlardadır. 1940 yılından itibaren hükümet şekere zam yaptı. Bir süre sonra bakkallarda dahi şeker bulunamayacak duruma geldi. Bir süre sonra Şekerli

¹⁹⁵ **Yeniasır**, 31 Temmuz 1943.

¹⁹⁶ **Yeniasır**, 4 Ağustos 1943.

¹⁹⁷ **Yeniasır**, 11 Ağustos 1943.

¹⁹⁸ **Yeniasır**, 12 Şubat 1944.

maddelerin satışı yasaklandı. 1941 yılındaki bir konuşmasında İsmet İnönü şeker konusunda tedbir aldıklarında bahsedecekti. Ama bu bile işe yaramamıştı.

“Şeker ihtiyacını geniş hadler halinde karşılamak gayesiyle, bu sene de yapılan pancar ekimi, şimdiye kadar yapılanın en yüksek haddi olarak 44 000 hektarı geçmiştir. Bu miktar 1935 senesi ekimine nazaran, yüzde yüz nispetinde bir artış bildirir. Bu neticede, köylümüzün pancara karşı ilgisi artmaktadır... Köylümüzün pancar tarımından elde ettiği faydanın para ile ifadesi şudur: 1935 senesinde 3000.000 lira iken, bu miktar 1938 da 6 000.000’a ve geçen sene 8.000.000 liraya yükselmiştir. Bu sene 90.000 tonu geçerek bağlayacağımızı ümit ettiğimiz verim, halkımızın olağanüstü şartların devamına rağmen sıkıntısızca karşılayabilecektir”¹⁹⁹.

İngiliz yardım teşkilatının Yunanistan’a yardım için ülkemizde bir miktar şeker alır. Devletin 1942 yılındaki şeker sıkıntısından ders aldığı ve önlemlerini arttırdığı dikkatlerden kaçmayacaktır. 1943 yılının başından itibaren şeker konusunda bir dizi önlem aldığı görülmektedir.

1943 yılı itibariyle şeker sıkıntısı yeniden yükselir, Bununla birlikte belediyede önlemlerini artırır. Öncelikle şehir dışından şeker getirme işini belediyenin kontrolünde olan kuru sebze şirketine verir. Bu şirket demiryoluyla her hafta iki vagon şeker getirmekle görevlendirilir. Şirketin getireceğin şekerler sabit maaşlı gelirlilere üç ay yetecek miktarda dağıtıldı. Yapılan hesaplara göre şekerler nüfus başına 600 gram olarak ve kilosu 145 kuruştan satışa sunulur²⁰⁰.

Devlet şeker dağıtımının yanı sıra isteyen perakendecilere şeker satışı yapmaktadır. Bu işi özellikle ziraat bankası aracılığıyla yaptığı bilinmektedir. Çıkarılan yönetmelikle ziraat bankasının şube ve merkezlerinden perakendecilere ve sabit gelirlilere şeker satışı yapılması istenmiştir²⁰¹.

1942 yılı şeker üretimine bakıldığında durum şöyledir: 376. 386 ton pancar fabrikalara teslim edilmiştir. Bu pancarlardan da 57308 ton şeker üretimi yapılmıştır.

¹⁹⁹ İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları, C.2, Ankara, 1993, s.25.

²⁰⁰ Anadolu, 3 Ocak 1941, Yeniasır, 17 Ocak 1943,

²⁰¹ Yeniasır, 25 Ocak, 1943.

Şeker Üretiminin bu kadar az olmasının sebebinin bozuk giden havalara bağladıkları görülmektedir²⁰².

Dönem dönem yapılan bir uygulamada elinde şeker bulunduranların bunları hükümete bildirmesi usulüdür. Devlet buna göre şeker miktarını öğrenerek gerekli düzenlemeleri yapmaktadır.

1943 yılı Mayıs ayı itibariyle şeker fiyatlarında da yeni düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre toptan kesme şekerin satış fiyatı kilosu 238 ve toz şeker ise 235 kuruşa indirilmiştir. Bunun yanı sıra şekerin üretim vergisi de indirilerek toz şeker 135 glikoz ise 55 kuruşa indirilerek vergiye tabi tutulmuşlardır²⁰³.

Şekerdeki üretim vergisinin indirimi hemen haftasında fiyatlara yansımıştır. Buna göre tahin helvası 340 kuruştan 240 kuruşa indirilmiştir.²⁰⁴ Mayıs ayının başında yapılan neredeyse yarı yarıya indirimler piyasaya hareketlilik getirmiştir. Borsa ve borsa dışındaki malların şeker ve ekmeğin fiyatına oranla inip çıktığı düşünülürse diğer mallarda da düşüşlerin yaşanması muhtemeldir. İzmir halkının Mayıs ayı itibariyle biraz daha rahatladığı görülmektedir.

Şeker konusunda İzmir halkına yalnız devletin belediyenin değil, bazı özel şirketlerinde yardım ettiği görülmektedir. Örneğin İzmir Pamuk Tekstil Firması işçilerine karşılıksız birer kilo şeker dağıtmıştır²⁰⁵.

Temmuz ayında değişmez gelirlilere 3 aylık şeker dağıtımına başlandı. Şekerler nüfus başına ayda bir kilo olarak 128 kuruştan verildi. Değişmez gelirlilere dağıtım işi bitince dar gelirlilere de şeker dağıtımı yapıldı. Bunlara da nüfus başına ayda 600 gramdan şeker dağıtımı yapıldı.

1901 yılında İzmir de kurulan Ali Galip Şekerleme dükkânı da İkinci Dünya Savaşı sırasında zarar gören işletmelerdendir. Şeker karneye bağlandığı zaman İzmir'de şeker piyasası da durgunluk dönemi yaşamıştı. Bundan İzmir'in en ünlü şekercisi Ali Galip

²⁰² **Yeniasır**, 27 Mart 1943.

²⁰³ **Yeniasır**, 6 Mayıs 1943.

²⁰⁴ **Yeniasır**, 12 Mayıs 1943.

²⁰⁵ **Yeniasır**, 25 Haziran 1943.

Şekercisi de etkilenmiştir²⁰⁶. Özellikle şeker yapılı gıdaların yasaklanmasıyla işler daha da durgunlaşmıştır.

Şekerin karneye bağlandığı günlerde İzmir’de bir çocuk olan emekli tarih öğretmeni Aydoğan Demir anılarında bu sıkıntılı günler şöyle aktarmaktadır: *“kolayca ulaşılamayan gıda maddelerinden biride şekerdi. Olsa bile çok pahalıydı. Bir kilo şekerin 5 lira olduğu şikâyet yollu devamlı tekrar edilirdi. O yıllarda şeker ihtiyacı, genellikle üzüm hoşafı, pekmez, çeşitli meyve pestilleri ve yine üzümünden yapılan gün balı ile karşılanırdı. Özellikle kış gecelerinde mahallemize tahin-pekmez satıcıları eksik olmazdı. Tahin-pekmezlerini arkasında, yanık sesleriyle ekşi-tatlı boza diye bağırarak satıcılar gelirdi...”*²⁰⁷.

Diğer temel ihtiyaç maddeleri gibi şekerde baş gösteren sıkıntıların savaşın son yıllarında azaldığı görülmektedir. 1944 yılı içinde ekilen 45 bin hektarlık pancardan 89.802 ton şeker elde edildiği görülmektedir²⁰⁸.

3.3 Üzüm ve İncir

Üzüm ve incir İzmir’in en önemli ihracat maddeleri arasındadır. 1943 yılının sonbahar aylarında yağın yağmurlar dolayısı ile İzmir ve civarında ki üreticiler bu durumdan zarar görürler. Kuruması için bırakılan üzümlerin birçoğu ısladığı böylece üreticinin zarara uğradığı bilinmektedir²⁰⁹. Elimizdeki bilgilere göre üzüm mahsulünün % 40’ı zarar görür²¹⁰.

Bu durumun doğal olarak fiyatlara yansması da söz konusudur. İzmir’e Alaşehir den de üzüm getirilmektedir. Ancak yağmur ve dolu gibi havanın kötü gittiği durumlarda buradan gelen mahsulün de azalır. Gelen malların miktarı şöyledir:

²⁰⁶ Hülya Soyşekerci, “İzmirde Yüz Yedi Yıllık Şekerci Başı”, **İzmir Tarih ve Toplum**, S.2 İzmir, 2008, s.42.

²⁰⁷ Aydoğan Demir, “1940’lı Yıllarda Ala Ağa Cami Çevresinde Yaşam (845. Sokak)”, **İzmirli Olmak Sempozyumu Bildirileri**, 22-24 Ekim 2009, İzmir, 2010, s.s.396-411.

²⁰⁸ Erdoğan Öztürk, **İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Beslenme Sorunu ve Karaborsacılık**, Yüksel Lisans Tezi, İzmir, 2004, s.75.

²⁰⁹ **Yeniasır**, 9 Eylül 1943.

²¹⁰ **Yeniasır**, 10 Eylül 1943.

858.042 kilo çekirdeksiz üzüm, 121.619 kilo misket üzümü, 4000 kilo bordo tipi şaraplık üzüm, Rakı için Çeşmeden'de 40.64 kilo üzüm getirilmiştir.

Üzüm savaşın sıkıntılı yıllarında izmir halkının aradığı ve ihtiyaç duyduğu maddeler arasındadır. Şekerin karneyle alındığı yıllarda üzüm evlerdeki alternatif şekerli gıda olarak yer aldı. Ekmeğin gramajı azalınca üzüm ekmeklerin içine de girdi. İzmir ve çevresindeki üzüm üretiminin bu yıllarda sıkıntıya yol açacak önemli bir düşüş yaşamadığı da görülmektedir. Tabii dönem dönem görülen ansızın bastıran soğuklar gibi durumları düşünmezsek.

3.4 Zeytin ve Zeytinyağı

Diğer gıda maddeleri gibi zeytinyağı da sıkıntısı çekilen gıdalardan biridir. Özellikle sıkıntının en yoğun olarak hissedildiği 1942 ve 1943 yıllarında zeytinyağı ihtiyacının giderek arttığı görülmektedir. 1941 yılında 35 bin ton olan zeytinyağı üretimi 1942'de 25 bin tona düşmüştür.²¹¹ Sıkıntının nedenlerini düşündüğümüzde üretimden kaynaklanan bir sıkıntı olmadığını görülmektedir. Fakat üreticinin elinden çıkıp tüketiciye ulaştığı noktada sıkıntıların olduğu görülmektedir.

Zeytin ve zeytinyağı İzmir'de önemli ihracat mallarındandır. 1938 yılında yurt dışına gönderilen zeytinyağı miktarı 54.4969 ton olurken savaşın başında 1939 yılında bu rakam 2.175.208 ton olarak hesaplandı²¹². 1940 yılında ise satışlar arttı ve yalnızca mart ayında 3.145.021 kilo satış oldu²¹³. Buradan da anlaşılacağı gibi iç piyasada bir sıkıntı var ancak dışarıda bir sorun olmadığı görülmektedir. İçeride verdiği fiyattan alıcı bulamayan üretici veya satıcı beklide şansını dışarıda aramaktadır.

Piyasadan zeytinyağı olarak stok yapanlar bu usulsüzlükleri baş aktörü olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Özellikle eylül ayından itibaren piyasada kış için hazırlık yapan stokçular da görülmektedir. Bu ve benzeri girişimler sonucunda zeytinyağı fiyatlarının eylülünden itibaren artış gösterdiği görülmektedir. Ortaya çıkan tablo şöyledir:

Ayvalık 1,5 asit 184-190 kuruş, 2,5 asit 180-185 kuruştan satılırken

²¹¹ Öztürk, a.g.t., s.78.

²¹² İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Bülteni, Ocak 1939, s.30.

²¹³ İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Bülteni, Mart 1940, s.22.

İzmir ve çevresindeki yağlar 178, Yemeklik 175, 5 asit 168-169.

Sabunluk zeytinyağları ise 167-168 kuruşa yükselmiştir.²¹⁴

Yükselen fiyatlar konusunda çeşitli görüşlerde gazetelerde yer alır. Örneğin varlık vergisi mükelleflerinin elinde kalan az bir para ile piyasadan ucuz fiyatla mal toplamasıdır²¹⁵.

3.5 Çay ve Kahve

Kahve ve çay uzun yıllardan beri Türk halkının keyifle tükettiği gıda malları arasındadır. Savaş yıllarında da çay ve kahveye olan talebin azalmadığı görülmektedir. Yemekten sonra ki en büyük keyif kahve içmektir. Cezvenin mangala sürülüşü, kahvenin karıştırılması, köpüklenmesi, köpüklerin fincanlara bölüştürülmesi, kaynayan kahvenin fincanlara dökülüşü ve evin içine yayılan taze kahve kokusu İzmirli keyif insanlarının vazgeçilmezi olarak kent belleğinde yer almaktadır.

Kahve büyük bir keyif olmasına keyiftir ama savaş yıllarında bu keyif biraz pahalalmıştır. Artık kahve de çay da karne usulü getirilecektir. Kahveye olan bu talep doğrultusunda kahvenin karneye bağlanması kararı çıkartılır. Karara göre 18 yaşın üstündeki kişilere ayda 50 gram kahve verilecektir.

Kahve ve çaya yapılan zamlardan sonra ikisinin de kartla verilmesi üzerine bir karar çıkarıldığı görülmektedir. Bu uygulama üzerine Ekmek kartlarının üzerindeki (K) kuponu ile kahve (J) kuponu ile de çay alınabildi.

1943 Yılında Çay Fiyatları²¹⁶

50 gramlık çay	80 kuruş
100 gramlık çay	160 kuruş
400 gramlık çay	640 kuruş

²¹⁴ **Yeniasır**, 5 Eylül 1943.

²¹⁵ **Yeniasır**, 31 Ocak 1943.

²¹⁶ **Yeniasır**, 30 Aralık 1943.

200 gramlık Ekstra ekstra çay	400 kuruş
Birinci sınıf açık çay (kilo)	16 lira

1943 yılında kahve ve çaya birkaç kere zam yapıldı. 50 gramlık birinci sınıf çay 80 kuruş; 100 gramlık paketi 160 kuruş, 400 gramlık paketi 640 kuruş; ekstra ekstra çayın 200 gramlık bir şişesi 400 kuruş, birinci sınıf açık çayın kilosu 16 lira olarak satıldı.

1943 yılı itibariyle kahve fiyatları ise durum şöyledi:

Cins	Nisan	Mayıs
Çekirdeksiz kahve	6 lira	10 lira
Kavrulmuş kahve	7,5 lira	9 lira

Kavrulmuş çekirdek kahvenin kilosu 6 lira, kavrulmuş kahvenin kilosu 7 buçuk lira. Bu rakamlara bakıldığında eskisine oranla kahveye 100, kavrulmuş kahveye de 120 kuruş zam geldiği görülmektedir.²¹⁷ Mayıs ayında yapılan zamlarla birinci sınıf kahve 10 ikinci sınıf 9 üçüncü sınıf kahve 8 kuruştan satılacaktır²¹⁸. Brezilya'dan gelen kahvenin İskenderun limanı yoluyla İzmir'e getirileceği haberiyle Haziran ayında kahve severleri sevindiren bir gelişme yaşanacaktır²¹⁹.

Kahvenin yalnız halka değil aynı zamanda en çok tüketim yeri olan kahvehaneler ve gazinolara da karne usulüyle verildiği anlaşılmaktadır. Ve alınan kahveler bu iş yerlerinin sınıflarına göre de değişmektedir²²⁰.

Kahve çay da zaman zaman usulsüzlüklerin yapıldığı görülmektedir. İzmir bağlı Ödemiş ilçesinde savaş yıllarında 290 kuruşa satılması gereken kahve 5 liradan alıcı bulmaktadır. Kahvenin karaborsaya düşmesi ve gizliden alıcıyla buluşması noktasında

²¹⁷ **Yeniasır**, 16 Nisan 1943.

²¹⁸ **Yeniasır**, 12 Mayıs 1943.

²¹⁹ **Yeniasır**, 18 Haziran 1943.

²²⁰ **Yeniasır**, 9 Eylül 1943.

çocukların kullanıldığını görmekteyiz. Sokak aralarında ellerinde kahve külahlarıyla satış yapan çocuklar kahve satışlarının el altından devam etmesini sağlamışlardır²²¹.

3.6 Et ve Et Ürünleri

İzmir de et konusunda dönem dönem sıkıntılar yaşanmış görülmektedir. Bunların kaynağı kimi zaman fiyat artışı isteyen kasaplar olurken kimi zamanda artışlardan şikâyet eden vatandaşlar olmaktadır.

Savaş nedeniyle artan et fiyatları yüzünden halkın öncelikle et yeme alışkanlığının değiştiği görülmektedir. 1943 yılının Mayıs aylarında belediye memurları tarafından salhanedeki mezbahada yapılan denetlemeler sonucunda halkın et tüketiminin eskiye oranla % 20 azaldığı görülür²²².

Halk para verip et alamayınca kaçak kesimlerinde önünün açıldığı görülmektedir. Ödemiş'te Hakkında şikâyet olan bir vatandaşın evinde yapılan aramalarda 1-2 yaşlarında olduğu görülen sığırlara ait parçalar bulununca bu kişi hakkında inceleme başlatılır.²²³ Et ve et ürünlerin kaçak kesimler, ya da milli korunma kanunu gereği belirlenen fiyatlardan satış yapmayan kapların Milli Korunma Mahkemesine verildiği görülür²²⁴.

Sıkıntıların bir kaynağı da dışarıdan getirilen etlerin İzmir gibi büyük bir kente az gelmesidir. 1942 yılında yaklaşık 100-120 kuruşa satılan etler 1943 yılında % 50 civarında bir artış göstermektedir. Kasaplar bu durumun temel sebebini Konya'dan az miktarda koyun gelmesine bağladıkları görülürken konuyla ilgilenen kurumlar bu duruma bir anlam veremediklerini ifade etmektedirler²²⁵.

1944 yılının ilk et sıkıntısının temel sebebi kasapların fiyatlarda bir artış istemesinden kaynaklanmaktadır. Bir önceki yıldan beri belediyenin et fiyatlarında indirim yapmadığı bilinirken yılın ilk aylarında neden bir indirime gittiği kasaplarca sorgulanarak bu duruma bir son verilmesi yönünde şikâyetlerde bulunmaktadırlar. Ancak belediye

²²¹ Günver Güneş, "İkinci Dünya Savaşı'nda Ödemiş'in Sosyo-Ekonomik Durumu", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri-II**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s.592.

²²² **Yeniasır**, 1 Mayıs 1943.

²²³ **Yeniasır**, 3 Haziran 1943.

²²⁴ **Yeniasır**, 29 Mayıs 1944

²²⁵ **Yeniasır**, 27 Ocak 1943.

kasapların bu konudaki tutumlarının yalnızca kendi menfaatlerini düşünmekten kaynaklandığını ve halkın da et yiyebilmesi için çabaladığını düşünürsek konu daha net anlaşılabilir²²⁶.

Ancak kasapların et fiyatlarında artış isteme konusundaki ısrarları daha uzun bir dönem boyunca devam edecektir. Tabii İzmir belediyesinin de bu konudaki kararlılığı vatandaştan yanadır. Belediye gereksiz fiyat yükseltmelerin önüne geçmeye kararlı gibi görünmektedir. İzmir de 1944 yılı itibarıyla et fiyatları şöyledir.

Koyun	180 kuruş
Sığır	130 kuruş
Kuzu	220 kuruş

Bu konuda belediye başkanı Reşat Leblebicioğlu'nun düşüncesi ise şöyledir: ‘*Et fiyatları üzerinde belediyemizin kararı gayet katidir. Bugünkü fiyatlara tek kuruş zammına imkân yoktur. Hayatı lüzumsuz yere pahalılaştırmaya çalışanlara karşı kanuni takibattan asla geri durmayacağız*’²²⁷.

Balık konusunda da çeşitli sıkıntıların yaşandığı görülmektedir²²⁸. Ancak bu sıkıntının temelinde savaş yıllarının çaresizliğinden çok dönemin koşullarında aramak daha doğru bir tespit olacaktır. Nitekim balıkçılar cemiyetinin başkanına göre İzmir’de balıkçılık sektörü kasaplar kadar kötü durumda değildir. İstanbul ve civar adalardan İzmir’e balık kolaylıkla getirilmektedir. İzmir halkı da balığa rağbet etmektedir. Ancak İzmirli balıkçıların araç-gereç sıkıntıları daha fazla hissedilmektedir. Balıkçılara göre eğer 3 tane büyük motorları olursa İzmir’in balık ihtiyacını fazlasıyla karşılayabilirler.

İzmirli balıkçıların sorunlarının savaş yıllarının sonlarına doğru da devam ettiği görülmektedir. Balık fiyatlarının yüksek oluşunun sebebini ağ iplerinin yetersiz gelmesine bağlayan balıkçılara göre balık ağları kullanılamaz hale gelmiş ve bu durum balıkçıları %

²²⁶ **Yeniasır**, 20 Ocak 1944.

²²⁷ **Yeniasır**, 15 Şubat 1944.

²²⁸ **Yeniasır**, 27 Ocak 1943.

50 sini çalışamaz duruma getirmiştir²²⁹. Doğal olarak bu da balık fiyatlarına yansıyan bir durum olarak İzmir piyasasında hissedilir bir durum yaratmaktadır.

3.7 Meyve ve Sebzeçilik

Savaş yıllarında meyve sebze konusunda en azından bir karne söz konusu olmadığı bilinmektedir. Tezin temel problemi gıda ticareti ve bunun getirdiği bunalım olduğu için meyve ve sebze konusunda bir sıkıntının olup olmadığı araştırılmıştır. Çıkan sonuçlar değerlendirildiğinde görülen şu ki; İzmir de meyve ve sebzelerin toptan ve perakende satışlarında bazı usulsüzlükler yaşanmaktadır. Belediye ve valiliğin yaptığı denetimler sırasında meyve ve sebze halinde fiyat farklılıkları olduğu ortaya çıkmıştır. Bu da acaba meyve ve sebze halinde ihtikâr mı? Yani istifçilik mi var sorularını akıllara getirmektedir. Ki böyle bir durum Milli Korunma Kanunu'na aykırı bir durumu olduğunu göstermektedir.

Yaş meyve ve sebzeler konusunda belediye dikkatli çalışmalarını savaş boyunca sürdürdü. Ancak savaş boyunca meyve ve sebzelerde de ihtikâr olaylarına rastlandı. Yalnızca 1943 yılında bu konu nedeniyle 236 esnaf Milli Korunma Mahkemesi'ne sevk edildi²³⁰.

Dönemin valisi B Sabri Öney'in yaptığı bir kontrol sırasında yapılan tespitler ise şöyledir.

1-hanlarda yapılan satışlar kontrolsüzdür. Fiyat dalgalanmalarına mantıklı bir sebep yoktur.

2- toptancılarla perakendeciler arasında belirli bir fiyat düzeni yoktur.

3- perakende satışlarda kar oranının az olduğu iddia edilmektedir.²³¹

Bu durumun özellikle İzmir ve Manisa'nın belli başlı yerlerinde ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu iki şehrin tarımsal özellikleri düşünüldüğünde kayıpların hangi boyutlarda

²²⁹ **Yeniasır**, 27 Nisan 1945.

²³⁰ **Yeniasır**, 29 Kasım 1944.

²³¹ **Yeniasır**, 10 Temmuz 1943.

olduğu anlaşılabilir. Kimi üretici malını tarlada çürümeye bırakırken kimisi de ücretsiz dağıtma yoluna gitmekte ve kendilerini dinleyecek bir yetkili aramaktadırlar²³².

3.8 Süt ve Süt Ürünleri Meselesi

İkinci Dünya Savaşı döneminde İzmir de süt ve süt ürünlerinde de sıkıntıları yaşadığını görmekteyiz. Ancak bu sıkıntıların daha çok bu ürünlerin kaliteleriyle ilgili olduğunu unutmamak gerekir. Özellikle dönemin sağlık bakanlığı tarafından yapılan araştırmalar sonucunda sütlerin içine su katılmak suretiyle satışlarının yapıldığı görülür. Bu tarz usulsüzlüklerin önüne geçilmesi içinde hemen bir bildiri çıkarılarak özellikle büyük şehirlerde konuya ayrı bir özen gösterilmesi istenir. Bu çerçevede İzmir’de yapılan araştırmalarda sağlık bakanlığını tespitleri doğrulanmaktadır. Belediye tarafından yakalanan sütçüler hakkında kanuni işlem başlatılır²³³. Savaş yıllarında peynirin toptan fiyatı 130, perakende fiyatı 156 kuruştur.

Savaş yıllarının sıkıntılı dönemlerinde bazı malların az miktarda olduğu hatta tükendiği gibi söylemlerin özellikle çıkarıldığı görülmektedir. Bu gıdalar arasında süt ve süt ürünleri de yer almaktadır. Savaş dönemi boyunca İzmir de süt ve süt ürünlerinde bir sıkıntı söz konusu olmamıştır.

²³² **Yeniasır**, 21 Ağustos 1943.

²³³ **Yeniasır**, 3 Şubat 1943.

SONUÇ

Savaş olgusu insanlığın yüzyıllardır değişen şartlara rağmen her geçen gün yepyeni bir yüzüyle karşılaştığı bir durumdur. Savaş, her ne kadar devletlerin zenginleşme istekleriyle doğrudan ilgili olsa da arka planda halkın doğrudan maruz kaldığı bir olaydır. Bu nedenle yüzyıllar boyunca halklar kimi zaman savaş meydanlarında kimi zamanda evlerinin salonunda savaşla burun buruna geldiler. İkinci Dünya Savaşı özellikle halk kesimi açısından zorlu bir dönemi beraberinde getirdi. Savaş dünyada milyonlarca insanın ölmesine sebep olurken bir o kadarının da açlık, kıtlık ve yoksullukla mücadele etmesine yol açtı. Savaş, doğrudan gerçekleştiği toprakların dışında seyircileri de etkileyen bir olay haline geldi.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na son ana kadar girmemeye prensipte kararlıydı. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda dışarıda emperyalizme içeride ise monarşiye karşı verdiği mücadeleyi kazanarak Yeni Türkiye'yi yarattı. 1939'lara kadar Türkiye'nin temel hedefleri arasında milli egemenliği sağlam temeller üzerine oturmak, inkılâplarla halkın modern bir hayata kavuşmasını sağlamak, ekonomi alanında ise; yeni fabrikalar, bankalar vb. kurum ve kuruluşlarla ekonominin canlanmasını sağlamak vardı. Bu amaç doğrultusunda birinci ve ikinci beş yıllık kalkınma planları hazırlandı. Ancak savaş gibi olağanüstü bir durum karşısında yeni tedbirler alınmalıydı ve Türkiye de bu yolu seçti.

Savaşın başında itibaren Türk hükümeti öncelikle orduya asker alımını artırdı. Ekonomi alanında ise iki farklı yöntemini uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu uygulamaların ilki fiyat kontrollerinden kaçınan ve üretimi teşvik eden ikincisi ise korkut Boratav'ında belirttiği polisiye fiyat uygulamasıdır. Savaşın oluşturduğu uygun fırsatları değerlendiren bazı kesimleri önlemeye yönelik olan ikinci yöntem savaş yılları boyunca katı bir şekilde uygulandı. Milli Korunma Kanunu kapsamında halkın karaborsaya yönelmesinin önü alınmaya çalışıldı. Ancak bu engellenemedi. Savaş zenginlerinin ellerinde ki birikimlerin alınabilmesi adına uyulamaya konulan varlık vergisi birçok tepki topladı.

İzmir ise savaş döneminde ekonomik anlamda sıkıntıların yoğun hissedildiği bir kent olarak görünmektedir. Bağımsızlık savaşı sonrasında kentin yeniden imarı yeniden yaşanılır bir yer haline getirilmesi uzun zaman olsa da bir toparlanma dönemindeydi. Savaş yılları boyunca izmirdeki belli başlı sıkıntılar Türkiye genelinde hissedilen sıkıntılarla benzerlikler göstermektedir.

Gıda alanında halkın temel ihtiyaç maddelerine ulaşmakta sorunlar yaşadığı gözlemlendi. Ekmek, şeker, çay, kahve gibi maddeler bir dönem karneyle verildi. Şeker bulamayan halk kuru üzümü çayına karıştırdı. Ekmeklerin gramajlarında sorunlar yaşanırken has, buğday unuyla yapılan ekmek bulmak imkânsızdı.

Savaş yıllarında İzmir’de yaşanan bunalım aslında zincirleme bir sorundu. Bu sorun üretim aşamasında başlayarak domino etkisiyle tüm mekanizmayı etkilemekteydi. Üretici-satıcı ve tüketici üçgeninde ki kenarlardan birinde bir sorun olsa diğerini etkilemesi düşünülemez. Üretici binbir güçlükle ürünü tarladan topluyor ancak İzmir’e ulaştırmada sıkıntılar yaşıyordu.

Hali hazırda büyük üreticilerinden çok küçük ölçekli üreticilerin çoğunlukta olduğu düşünülecek olursa ulaşımın masraflarını karşılayamayacak durumda oldukları da gözlerden kaçmayacaktır. Bununla birlikte izmir ve ard bölgesiyle güvenli ve hızlı bağlantı sağlayan demiryollarının ordunun iaşesini taşıma işiyle yoğun olarak meşgul oluşu da sıkıntıların başka bir ayağını oluşturmaktadır.

1939-1945 arasında İzmir’in ithalat ve ihracat konusunda da sıkıntıları olduğu görülmektedir. Savaş yılları boyunca devletin uyguladığı Clearing yöntemi nedeniyle ithalat ve ihracatın dengeli olması ve ülkeler arasında mal alımına karşılık mal satılması da dış ticareti azalttı.

İzmirli tüccarlar arasında bunalımı derinden hissedenler bulunmaktadır. Odalar kanununun düzenlenmesiyle tüccarlar kendi aralarında birlikler kurarak daha bilinçli ve örgütlü çalışmaya başladılar. Bunun ticari hayata yönelik katkıları da oldu. Ancak İzmir’in ticari hayatını elinde bulunduran bu birliklerin zaman zaman teknik aksaklıklar veya fiyat belirleme konusundaki anlaşmazlıklar yetkililerin yanlış politikaları nedeniyle tüccarı sıkıntıya düşürdükleri görülmektedir.

İzmirin gıda ticaretinde yaşanan sorunlar ve sıkıntılar savaş öncesine oranla elbette ki farklılıklar göstermektedir. Savaşın etkileri öncelikle bir liman kenti olan izmirde ithalat ve ihracatta sıkıntıları ortaya çıkardı. İç piyasada da bir durgunluk dönemine girildi. Halkın alım gücü iyice düştü ve ürünlere günden güne zam geldi. Bu durum çoğunlukla geniş yoksul kesimleri etkiledi. Halkevleri vb. kuruluşlar yoksul insanlara yönelik yardımlarını arttırarak savaşın zor şartlarını atlatmalarına yardım etti.

İkinci dünya savaşı sırasında izmirde gıda ticareti savaşın getirdiği aksaklıkları olabildiğince yaşadı. Limandaki ithalat ve ihracat faaliyetlerinde sınırlanmalar oldu. Bu durum tüccarı olumsuz etkiledi. Gıda ticaretinin bir başka boyutu olan tüketici kesimin ise savaş yıllarında temel gıdalara ulaşmakta sorunlar yaşadığı tespit edildi.

KAYNAKÇA

I-SÜRELİ YAYINLAR

A-GAZETELER

Ahenk

Anadolu

Cumhuriyet

Hizmet

Resmi gazete

Yeniasır

B-DERGİLER

İzmir Tarih ve Toplum

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Bülteni

Toplumsal Tarih

Ülkü

Çağdaş Türkiye tarihi Araştırmaları Dergisi

II- İNCELEME ESERLER VE ANSİKLOPEDİLER

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, C.VIII, D.6, İ.1

İzmir Vilayeti 1930-1932 Senesi İstatistik Yıllığı.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Türkler Ansiklopedisi.

Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi.

III. KİTAPLAR

19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ticaret Odası Tarihi, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 2002.

AKSOY, Yaşar, **Bir Kent, Bir İnsan İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları**, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

AKYOL, Yaşar, **İzmir Halkevi (1932-1951)**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2008.

ALKİN, Erdoğan, **Türkiye'de Dış Ticaret ve Kambiyo Rejiminin Kısa Bir Tarihçesi**, Gülten Kazgan'a Armağan Türkiye Ekonomisi, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

ÂLİM, Baran, Tülay, **Bir Kentin Yeniden Yapılanması**, Arma Yayınları, İstanbul, 2003.

ARI, Kemal, **Türk Devrim Tarihi-II**, Burak Kitabevi, İzmir, 2011

_____, **Üçüncü Kılıç-İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin**, Zeus Kitabevi, İzmir, 2009.

_____, **İzmir'den Bakışla Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri Lozan'dan Kabotaja**, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir, 2008.

_____, **İzmir'den Bakışla Türkiye'de Kabotaj (Haklar, Kazanımlar, Bayramlar)**, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir, 2009.

Atatürk'ün İzmir'i Bir Kentin Yeniden Doğuşu Behçet Uz, (Haz: Ece Sakar), İş Bankası yay., İstanbul, 2007.

ATAY, Çınar, **Tarih İçinde İzmir**, Tifset Basım ve Yayın, İzmir, 1978

AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın** (Birinci Kitap), Tekin Yayınevi, 1984.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, C.II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967.

BALİ, Rıfat, **Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, **İktisadi Devletçilik**, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul, 1931.

BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)**, İmge yay, Ankara, 2006.

_____, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik**, Gerçek Yayınevi, 1974, İstanbul.

BULUŞ, Abdülkadir, **Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri**, Tablet Yayıncılık, Konya, 2003.

CEM, İsmail, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1970.

Çağdaş Türkiye Tarihi 4-(1908-1980), (der. Sina Akşin), Cem yayınevi, 2008.

Ege Bölgesi Sanayi Odası’nın 50. Yılı, Tükemat, İzmir, 1995

EROĞLU, Hamza, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara, 1977.

GÖKSU, Emel, **İzmir ve Suç Coğrafyası**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2003.

GÜRSOY, Melih, **Tarihi, Ekonomisi ve İnsanları ile Bizim İzmirimiz**, Metis Yayıncılık,1993.

IRMAK, Esin, **Dünden Bugüne Kapitalist Gelişme ve Türkiye Ekonomisi**, Etki Yayınevi, İstanbul, 1992.

İLKİN, Selim – TEKELİ, İlhan, **Modernitenin Alt Yapısı Oluşurken**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları (1939-1960), C.2, TBMM Yayınları, Ankara, 1993.

İNCE, Erdal, **Türk Siyasal Yaşamında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu**, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2009.

İSVAN, Ahmet, **Köprüler Gelip Geçmeye Tarımda Bir Modernleşme Öyküsü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, Ankara, 1968.

KAYRA, Cahit, **Savaş Türkiye Varlık Vergisi**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011.

KEPENEK, Yakup, Yentürk, Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.

KESER, İhsan Gündoğan, **Türkiye’de Siyaset ve Devletçilik**, Ankara, 1993.

Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914), C.II, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.

PAMUK, Şevket – TOPRAK, Zafer, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1988.

SARC, Ömer Celal, **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları, Çağdaş Düşünceler Işığında Atatürk**, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.

SERÇE, Erkan, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye(1868-1945)** Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.

SEVİM, Fuat, **Dünya Uygarlığı ve Türk Sosyo-Ekonomik Tarihi**, İpek Yayınları, İstanbul, 1978.

SOYSAL, İlhami, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

ŞABUDAK, Özcan, **Unutulmuş Bir İktisat Vekili: Mustafa Şeref Özkan**, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2009Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, IV-I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

TURAN, Şerafettin, **Türkiye-İtalya İlişkileri-I (Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine)**, Metis Yayınları, İstanbul, 1990.

Türkiye'de Devletçilik, (Der: Nevin Coşar), Bağlam yay, İstanbul, 1995.

YARANGA, Olaf, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Fransız Gezginlerin Anlatımlarında İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2002.

IV. MAKALELER

ARI, Kemal, "Lozan Barış Görüşmeleri ve Nüfus Mübadelesi," **Toplumsal Tarih**, S.115, s.s.86-89.

_____, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir Limanı", **Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu-I, 7 Mayıs 2009 Bildiriler**, İzmir, 2010, s.310-321.

ÇETİN, Türkan, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Tarım Politikaları", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri-II**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s.s.281-291.

ÇOLAK, Filiz, "İşgal Döneminde İzmir ve Çevresinde Üretim ve Dış Ticaretin Durumu", **Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, I. Kitap, İzmir, 2010, s.s.177-197

DANACIOĞLU, Tamur, Esra, "Mülteciler, İstihbaratçılar ve Motorlar: II. Dünya Savaşı'nda İzmir", **Körfezde Zaman İzmir Araştırmaları Kongresi 10-11 Aralık 2009 Bildirileri**, İzmir, 2010, s.s.151-165.

DEMİR, Aydoğan, "1940'lı Yıllarda Ala Ağa Cami Çevresinde Yaşam (845. Sokak)", **İzmirli Olmak Sempozyumu Bildirileri**, 22-24 Ekim 2009, İzmir, 2010, s.s.396-411.

DUMAN, Doğan, "1930'larda Ekonomideki Korumacılık Politikasının Okullardaki Yansımaları: Yaşasın Yerli Malı, Yaşasın Kumbara!" **75.Yılda Çarklardan Chiplere**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1999, s.s.111-117.

EROĞLU, Nadir, Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938), Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Yıl 2007, C. XXIII, S.2, s.s.63-71.

GÖZCÜ, Alev, "Geçmişten Günümüze Demiryolu Ulaşım Politikalarına Genel Bir Bakış: İzmir Örneği", **İzmir Ulaşım Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 8-9 Aralık 2009, İzmir, s.s.482-491.

_____, "Bir İntiharın Sosyo-Ekonomik Arka Planı: Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir Örneğinde Gündelik Yaşama Yansımaları", **ÇTTAD**, C.VI, S.14, İzmir, s.s.85-101.

GÜNEŞ, Günver, "İkinci Dünya Savaşı'nda Ödemiş'in Sosyo-Ekonomik Durumu", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri-II**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s.s.587-595.

_____, "Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Toplumsal Yaşam Etkileri", **Türkler Ansiklopedisi**, C.17, 615-622.

GÜNEŞ, Müslime, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de İaşe Sorunu, **Körfezde Zaman İzmir Araştırmaları Kongresi 10-11 Aralık 2009 Bildirileri**, İzmir, 2010, s.s.63-79.

HİÇ, Mükerrerem, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi," **Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye yay., Ankara, 2002, C/9, s.340-349.

İNCE, Erdal, "1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Almanya'daki Etkisi ve Bu Etkinin İzmir Finans Piyasasına Yansıması Deutsche Orient Bank", **ÇTTAD**, C.VII, S.16-17, İzmir, s.s.291-306.

KARACAER, Gül, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İzmir'in Ticari İşletmeleri", **Körfezde Zaman İzmir Araştırmaları Kongresi 10-11 Aralık 2009 Bildiriler**, İzmir, 2010, s.s.625-640.

KOCABAŞ, Özlem Yıldırım, "Türkiye De Kooperatifçilik Hareketi İçerisinde İzmir'in Yeri", **Körfezde Zaman İzmir Araştırmaları Kongresi 10-11 Aralık 2009 Bildirileri**, İzmir, 2010, s.s.109-119.

KOÇAK, Cemil, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye", **Cumhuriyetin 75 Yılı**, YKY yayınları, İstanbul, 1998.

KÖKSAL, Osman, "Savaş Döneminin Memur Alım Gücüne Etkileri (1939-1945)", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri-II**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s.s.239-247.

SAVAŞ, Vural Fuat, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik Gelişimi (1923-1989)", **Maliye Yazıları**, Temmuz-Ağustos 1989, s.s.537-545.

SOYŞEKERCİ, Hülya, ‘‘İzmirde Yüz Yedi Yıllık Şekerci Başı’’, **İzmir Tarih ve Toplum**, S.2 İzmir, 2008, s.s.40-43

MARTAL, Abdullah, ‘‘XIX. Yüzyılda Ege Bölgesinde Deniz Ticareti ve Sanayileşme’’, **Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu-I (İzmir ve Doğu Akdeniz) Bildiriler**, 7 Mayıs 2009, İzmir, 2010, s.s.128-145.

ÖZKAYA, Yücel, "Atatürk ve Atatürk İnkılâpları," Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi, C/8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.s.478-85.

TEKELİ, İlhan, ‘‘Türkiye’de Devletçi İktisat Politikasına Geçişin Ekonomik Nedenleri: Devletçilik Deneyiminin Ege Bölgesinde Çeşitlenmesi’’ **1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100. Yılı İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu**, 21-23 Kasım 1985, izmir, s.s.190-207.

TOPRAK, Zafer, ‘‘Türkiye’de Muhalefetin Doğuşu, II. Dünya Savaşı ve Tek Partinin Sonu’’, **Toplumsal Tarih**, S.121, 2004, s.s.70-75.

TOPUÇAR, Hakan, "7’den 70’e Allı Güllü Fistanlar: Nazilli Basma Fabrikası", **75. Yılda Çarklardan Chiplere**, İstanbul, 1999, s.s.137-143.

VURAL, Mithat Kadri, ‘‘İkinci Dünya Savaşı Sonunda Türkiye’nin Dış Siyasetinde Yaşananların Ulaşım Politikalarına Etkileri ve Karayolları,’’ **İzmir Ulaşım Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 8-9 Aralık 2009, İzmir, s.s.465-472.

V. TEZLER

BOYKOY, Seher, **II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Sosyo-Kültürel Yapısı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2008.

ÇİMEN, Ali, **1929 Dünya Ekonomik Bunalımının Dünyaya, Türkiye’ye ve İzmir’deki Üzüm Fiyatlarına Etkisi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2007.

ÇOBAN, Pakize, **İzmir’de Dünya Ekonomik Bunalımı Sırasında Tüketim Kültüründe Değişmeler ve Bunalımın Fiyatlar Üzerindeki Etkisi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2008.

ÇOLAK, Filiz, **II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Batı Anadolu’da Üretim ve Dış Ticaret (1908-1923)**, DEU-Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir, 2005.

GENÇ, Hasan Hüseyin, **1929 İzmir’in Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı**, DEU-AİTE yüksek lisans tezi, (Danışman: Leyla Kırkpınar) İzmir, 2010.

ÖZTÜRK, Erdoğan, **İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Beslenme Sorunu ve Karaborsacılık**, Yüksel Lisans Tezi, İzmir, 2004.

POYRAZOĞLU, Nuri, **1929 Dünya Ekonomik Buhranının İzmir’de Görülen Etkileri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2008.

ŞEN, Müslime, **II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’in Sosyo-Ekonomik Hayatı**, Doktora Tezi, İzmir, 1998.

TİRE, Metin, **İkinci Dünya Savaşı’nda Milli Korunma Kanunu**, (Danışman: Ergün Aybars) Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990.